

Den nya visan

Om skrivande för sångens skull

Gunnar Ternhag

Den nya visan heter en av Anders Zorns etsningar, tillkommen 1903 i konstnärens ateljé i Mora efter en tecknad förlaga från samma år. Etsningen (Asplund 171, 227 x 151 mm) föreställer tre unga kvinnor som samlats kring en vistext. En av kvinnorna spelar på en gitarr.¹ De båda andra håller från var sitt håll i textbladet eller -boken. Alla tre sjunger, med påfallande koncentration på läsningen av vistexten. Det som förutom denna scen slår betraktaren är det infallande ljuset från ett fönster som får den högra kvinnan att synas i silhuett. Det skarpa ljuset faller på mittersta kvinnans vänstra sida som med sin belysning utgör bildens centrum. Gitarospelerskan nås inte av fönsterljuset och är därför avbildad utan egentliga detaljer.

Vid närmare betraktande utgör kanske inte den belysta kvinnan bildens centrum. Det går också att argumentera för att vistexten bäst fångar läsarens blick, precis som de tre kvinnorna har sina ögon tydligt riktade mot bladet eller boken. Zorn brydde sig visserligen inte om att antyda någon skrift, utan överlät till betraktaren att fylla ut det avbildade arket som nu lyser i vitt. Men etsningens titel berättar ändå att kvinnorna från Mora är samlade kring en text.

Vad betydde det för sången – och för den enskilda sångaren – att sjunga en skriven text? Hur förflyttades texten som text, som narrativ och som stämning från det platta pappret till sångarens inre? Och vilka följder fick en sådan internalisering?

En visforskarens funderingar framför den

livfulla Zornetsningen väcker gärna frågor av det slaget. Men frågorna är alltför stora för att besvaras här, hur inspirerande och framför allt relevanta de än är i en forskningstradition som länge ägnat mer uppmärksamhet åt visorna än åt sångarna. Här får frågeuppkasten därför bilda en vidare fond till behandlingen av den mer begränsade frågeställning som snart ska introduceras.

”Jag sätter mig ned till att skriva”

Det finns dessvärre ingen som idag kan säga hur den nya visan i Mora löd, hur gärna vi än skulle vilja att konstverket ljöd och på det sättet kunde berätta om vilken visa det handlade om. Därmed är det fritt att använda fantasin. Kvinnornas nya visa skulle mycket väl kunna inledas med följande ord, faktiskt publicerade samma år som Zorn skapade sitt konstverk:

Jag sätter mig ned till att skriva
fast jag inte studerat har,
min ledsamhet till att fördriva
som lilla vännen vållat har.
Men det skall aldrig ske hos mig
så sant du inte ändrar dig
(Bondeson 1903:288).

Det finns i förstone ingenting uppseendeväckande i dessa rader. Visan börjar som många andra visor från vissångens storhetstid under 1800-talets andra hälft. Man kan därför lugnt säga att textförfattaren kände genrens vändningar.

Möjligen går det att peka på att vistexten rör sig på två plan, ett plan som handlar om

Anders Zorn, Nya visan, 1903, etsning A 171. Zornmuseet, Mora.

den aktuella visans tillkomst, ett annat plan som utgör den egentliga handlingen. Förekomsten av ett metaplan om visans tillkomst är visserligen ingenting unikt bland folkliga visor, men ändå så pass ovanlig att det finns skäl att uppmärksamma detta inslag i den citerade visan.

Med förstöringsgraden uppskruvad ännu lite till upptäcker vi att den inledande raden lyder ”Jag sätter mig ned till att skriva”, inte ”Jag sätter mig ned till att dikta”, eller ”Jag sätter mig ned till att formulera”, inte heller ”Jag sätter mig ned till att skapa”. Textförfattaren har stannat för verbet *skriva* som ska fånga arbetet med att åstadkomma en vistext. Tillkomsten av melodin är med detta val av verb helt osynliggjord, kan det finnas anledning att påpeka. Eftersom många vistexter vid denna tid gjordes till befintliga melodier, fanns inga motiv för textförfattaren att dra in melodiskapandet i detta sammanhang.

Även om den aktuella textförfattaren inspirerats av det litterära textskapandets språk-

bruk, där det alltid har hetat att man *skrivit* texter, vill jag ändå stanna till inför visans inledande formulering. Jag tar helt enkelt den som utgångspunkt för resten av denna artikel. Mitt ärende är att diskutera relationen mellan visskrivande och vissång. Jag vill göra det med handskrivna visböcker som inspirationskällor, ett källmaterial som jag med detta bidrag ännu en gång återvänder till.²

Att skriva av

Först ett viktigt konstaterande: det allra mesta skrivandet av vistexter har inte handlat om nydiktning, vilket det kanske ligger nära till hands att tro. Nej, det helt dominerande skrivandet har rört avskrifter av befintliga vistexter, avskrifter ur tryck eller handskrifter. Det är sådant skrivande som bland annat skapat mängden av handskrivna visböcker. Min diskussion gäller uteslutande detta slags skrivande som var och varannan ung människa under 1800-talets andra hälft och några decennier in på 1900-talet ägnade sig åt. Med insikt om av-

skrivandets dominans över nydiktningen går det faktiskt att tolka visans formulering ”Jag sätter mig ned till att skriva” på två sätt. Enligt en tolkning är formuleringen en skildring av den ursprunglige textförfattarens möda. Enligt en annan tolkning beskriver extraden avskrivarens arbete. Man vill gärna tro att en och annan avskrivare sett den möjligheten att förstå texten.³

Skriva av eller kopiera? Jag vill hellre påstå att visboksägare skrivit av än att de kopierat, främst för att uttrycket skriva av ger aktiviteten ett uns mer av skapande än kopiera. Men det råder å andra sidan ingen tvekan om att avskrivandet skett slaviskt, ofta med förlagans alla fel och missuppfattningar. ”Den specifika skrifthändelse som kopierandet utgör har antagligen grundlagts i skolans skriftundervisningstradition med sin etablerade kopieringskultur”, menar Ann-Catrine Edlund (2012:143f). De flesta visboksskrivare var unga och hade därför skolans skrivundervisning i färskt minne. Att sammanställa egna avskrifter till en visbok innehöll följaktligen en praktik som många kände från sina år i skolan.⁴

Man skulle kunna säga att avskrivandet som enskild skrifthändelse varit relativt osjälvständig, medan tillkomsten av en personlig visbok innehållit stora mått av eget skapande.⁵ Skrivaren valde trots allt själv ut sina texter och utformade lika självständigt visbokssidorna, ibland med egna illustrationer.⁶ Alla bevarade visböcker har därför en personlig prägel, fastän texterna kan vara både återkommande och identiska.

Frågeställning

Om vi med dessa insikter vet vad visboksägarna gjort som skrivare, är det dags att ställa frågan vad skrivandet gjort med visboksägarna? Följderna av skrivandet är givetvis många och här utesluts genast allt som rör läs- och skrivförmågan. Den fortsatta diskussionen handlar bara om följderna för skrivarna

som potentiella vissångare. Den fråga som ska behandlas kan formuleras: Vad innebar skrivandet för sjungandet – och för personernas förhållande till visorna?

Två perspektiv

Det finns två skilda perspektiv på problematiken kring relationen mellan skrivande och sång, ett samhälleligt och ett annat på den enskilda skrivaren/sångaren, ett kollektivt och ett individuellt, om man så vill. Det samhälleliga perspektivet handlar om visboksskrivandets utbredning som en del av läs- och skrivkunnighetens spridning. Läs- och skrivhistorisk forskning säger att spridningen av läs- respektive skrivkunnighet i Sverige skedde genom två skilda processer (Liljewall 2012). Termen *mass reading* har lanserats för att beskriva resultatet av den första processen, *mass writing* den andra (Brandt 2009). Läsning av tryckta texter behärskades av många människor redan i slutet av 1700-talet, medan förmågan att skriva framför allt spreds med folkskolans etablering vid mitten av 1800-talet. Den sistnämnda processen har givetvis ett rakt samband med visboksskrivandets utbredning, vilken i sin tur speglas i mängden bevarade visböcker. Handskrivna visböcker tillkomna före 1800-talets mitt är relativt sällsynta, medan mängden från samma sekels andra hälft är betydligt större, för att inte tala om volymen från 1900-talets första decennier.

Vad innebar det rent allmänt för vissången när en snabbt växande del av befolkningen kunde samla vistexter i egna böcker och bokstavligen sjunga ifrån bladet? Tillgång till visor i tryckta medier och till förmågan att lagra vistexter i personliga samlingar måste ha inneburit en radikal förändring för den folkliga vissångens förutsättningar.⁷ Förändringen var i själva verket så stor att den nästan inte går att förstå med vårt avstånd till denna irreversibla process. Men några följder kan ändå skissas fram. Möjligheten för visintresserade människor att genom läsning av tryckta texter

vidga repertoaren är bara en konsekvens, om än en viktig sådan. Och tätt ihop med denna förändring sitter en snabbare spridning av nya visor än vad den muntliga traderingen förmådde – och därmed en mer homogen viskultur. En annan följd handlar om möjligheten att genom personliga textsamlingar ha tillgång till en större repertoar än vad minnet kunde härbärgera. Detta betydde att produktionen av visor i verkligheten kunde öka radikalt, snabbare än befolkningsutvecklingen.

Det andra perspektivet på visskrivandet, det individuella, leder omedelbart till några frågor: Vilken förändring innebar det för en visintresserad person att erövra skrivkonsten? Hur utvecklades visintresse och vissång för den som lärde sig att läsa och skriva – och som kunde tillämpa sina förmågor genom att samla vistexter?

Exempelvis måste det ha varit en stark känsla av erövring för en nyligen läskunnig att kunna sjunga en visa med lång text redan vid första mötet med visan, således utan en tidsödande memorering och framför allt utan en annan utlärande persons bistånd. Likaså bör det ha inneburit en verklig upptäckt när den nyligen skrivkunnige insåg att en personlig visbok vidgar den egna repertoaren utöver minnets mängd – och att visboken kunde fyllas med texter från en vidare sfär än vad familjen och vännerna kunde erbjuda. Den utvidgade repertoaren var dessutom behändigt bärbar – det finns många uppgifter om att handskrivna visböcker tillhörde packningen vid tillfälliga vistelser utanför hemmet, exempelvis på fåbodar, vid skogsarbete, under pigplatser och liknande.⁸

Man kan också lägga till känslan av att lära sig vistexter ”rätt”, det vill säga utan den muntliga utläringens risk för missuppfattningar. Även om litteraturen om folklig vissång säger att variation är ett av genrens kännetecken, har många sångare haft bestämda uppfattningar om vad som är ”rätta” och ”felaktiga” versioner (jfr Halskov Hansen 2009:76).

De bevarade visböckerna är dokument som indirekt berättar om sådana betydande förändringar hos de skrivande – och sjungande – individerna. Den fortsatta texten bygger på möjligheten att läsa ut något om denna utveckling hos de skrivande sångarna. För att bygga under mina resonemang använder jag några citat om sång och skrivande från visböckernas stora tid under slutet av 1800-talet och början av följande sekel. En del av dem har jag transkriberat ur intervjuer med informanter i Svenskt visarkivs inspelningsarkiv. Eftersom manliga och kvinnliga skrivare av visböcker är ganska jämnt fördelade i det bevarade materialet, citeras både män och kvinnor, dock utan att varje citat anger informantens kön.

Skriftmedvetenhet

Den danske musiketnologen Jens Henrik Koudal använder begreppet *skriftmedvetenhet* i en studie av tre visböcker i Dansk folkemindesamlings ägo (Koudal 2012). Med det vill han uppmärksamma att en av visskrivarna inte tar sin skrivförmåga för given, utan på olika sätt demonstrerar medvetenhet om sin skrivkompetens. Det handlar bland annat om hans sätt att imitera tryckstil och om flera visors hänvisning till skrivsituationen.

Om än spåren kan vara svåra att iakttä, finns den ursprungliga ägarens skriftmedvetenhet nerlagd i många bevarade visböcker. Det kanske tydligaste tecknet är den signering av avskrifter som en hel del visboksägare ägnat sig åt. I slutet av en skrivhandling, vare sig tillfället i fråga resulterat i en eller flera avskrifter, har dessa skrivare noterat skrifthandlingens datum, ibland också skrifthandlingens plats. Sådana signeringar ger omedelbar insyn i böckernas tillkomst genom att meddela skrivandets tid och rum.⁹ Konsekvent gjorda signeringar gör att sådana visböcker närmar sig dagböcker som skrivgenre. Med hjälp av återkommande signeringar går det alltså att hjälpligt följa skrivaren och hans eller hennes tillvaro under böckernas tillblivelse (jfr

Ternhag 2011:161; Ternhag 2013: fotnot 9).

Men skriftmedvetenhet kan också avläsas på andra sätt än genom signeringar. Ofta ser man att en visas titel är skriven med en avvikande stil gentemot visans text, exempelvis i ett större format eller understruken – tydligt inspirerat av hur tryckta visor har en rubrikstil och en brödstil. Anfanger kan också förekomma, liksom vänners autografer som beständiga minnen av en viss händelse.

Det är sammanfattningsvis påfallande hur visboksskrivare kan demonstrera sin medvetenhet om skriften, både dess funktion och dess visuella representation. Bakom dessa yttringar kan ligga lusten att visa sin förtjusning över skrivandets möjligheter, men också en vilja att åskådliggöra sin behärskning av skriften. Hur som helst synliggör många visboksskrivare sin insikt om skriftens potential – och sin förmåga att styra pennan.

Viskskrivandets betydelse

Det är nu dags att leverera försök till svar på de nyss formulerade frågorna. Vissheten om att många visboksskrivare ägt skriftmedvetenhet bildar en god utgångspunkt för nedanstående resonemang som alltså handlar om viskskrivandets betydelse för sjungandet och för skrivarens relation till visorna. Denna inblick i skrivarnas tänkande gör faktiskt att diskussionen inte bygger på spekulationens lösansand. Åtskilliga visboksskrivare har av allt att döma ägt insikter i skriftens möjligheter för dem, kanske också för dem som sångare.

Jag ser tre huvudsakliga implikationer i viskskrivandets spår.

Den första kan kallas *appropriering*, ett begrepp som ifråga om innebörd ligger nära tillägnelse.¹⁰ Genom att skriva (av) en visa, tillägnade sig skrivaren vistexten. Hon eller han förflyttade den med sitt skrivande från en allmän sfär till sin privata, från ett yttre rum till ett inre, han eller hon gjorde kort sagt visan till sin. Den blev därmed en del av den egna repertoaren, eller åtminstone den latent

repertoaren, eftersom vi inte kan veta om skrivaren senare sjöng visan eller inte.

I en artikel om de sjungande syskonen Svensson i Göteborg beskriver Annika Nordström en skrifthändelse som konkret, men också symboliskt illustrerar hur en *appropriering* kunde gå till:

Storasyster Astrid har beskrivit hur hon som liten sprang till musikaffären på Karl Johansgatan. Med en papperslapp tryckt mot rutan skrev hon av de visor som fanns på vykort och som ställdes ut i skyltfönstret allt eftersom nya kom in (Nordström 2008:238f).

Skyltfönster med vistexter fanns förstås bara i en större stad. På landsbygden kunde tryck av olika slag erbjuda liknande möjligheter att fylla den egna visboken med avskrivna texter, det vill säga göra publika texter till sina egna:

Jag skrev av mycket ur tidningarna också. Jag minns att min far hade, vad hette den gamla tidningen, Vid härden, tror jag eller nånting i den stilen, som det stod en del saker i som vi tyckte var lite romantiska i de där åren, och så skrev vi opp dom förstås (SVABA 2140:5).

Visboksägarna tyckte knappast att en avskrivna vistext var privat egendom. Den avskrivna texten kunde ju i sin tur bli föremål för avskrifter. ”När vi hade nån skiva var det många som ville ha avskrifter [ur informantens visbok] av den och den biten” (SVABA 923:3). Men väl i visboken var den nya visan ändå tillgänglig för bokens ägare på ett sätt som ägaren bestämde över. Överföringen av texten till den egna visboken innebar kort sagt att skrivaren fick något slags kontroll över visan. Med skrifthändelsen överförde bokens ägare visan till sin egen domän, den blev hans eller hennes visa – den *approprierades* av skrivaren.

Hur upplevde skrivaren en sådan *appropriering*? Förstås svårt att veta, men förmodligen resulterade skrifthändelsen i en känsla av tillfredsställelse över den nära tillgången till en viss visa, sannolikt också över det relativa ägarskapet till visan. Med vistexten i den egna

skrivstilens dräkt blev den aktuella visans visuella utformning helt och hållet präglad av skrivaren – och därigenom kom känslan av ägarskap att förstärkas, trots att den avskrivna texten var identisk med förlagan.

Man kan vidare tänka sig att vistexten genom skrifthändelsen införlivades i visboksägarens tankeuniversum, en inte minst viktig aspekt på appropriering såsom begreppet ursprungligen är lanserat. Visans personer, dess miljö, handling och tendens kom närmare skrivaren än vad som skulle ha skett vid enbart ett åhörande. Genom att skriva av ord-för-ord inlemmade visboksägaren textens innehåll i sin inre värld. Till något sådant inbjuder redan början på visor som ”Med ängslan nu jag skriver” (KB:s skillingtrycksregister N 1798 e), ”En visa jag skriver med kärligt begär” (N 1790 a) och ”Med ett bedrövat sinne jag denna visan skriver” (N 1800 u). Visans personer blev möjliga att fundera över och beskriva, dess miljö kunde skrivaren kanske se framför sig. Handlingen blev ett narrativ att lägga till andra berättelser i skrivarens repertoar. Och visans tendens kunde i bästa fall bidra till att utveckla skrivarens syn på tillvaron. ”De er et sammenvævet mønster af tanker, følelser, erindringer, minder, oplevelser, fantasier og selve glæden ved det at synge”, skriver Lene Halskov Hansen om inlevelsen hos en engagerad vissångare, där visans handling och internaliseringen av den verksamt bidrar till denna uppfyllelse (Halskov Hansen 2009:75).¹¹

Visskrivandet ledde också till en *ökad memoreringsförmåga* – detta är den andra betydelse som jag vill lyfta fram. Skrivandet bidrog till memorering av den enskilda visan som med pennans långsamma färd genom texten styckvis fastnade i pennhållarens minne. Samtidigt innebar en sådan skrifthändelse träning i memorering av vistexter i största allmänhet. Förmågan att memorera var grundlagd i skolan, där den nyss nämnda ”kopieringskulturen” hade en muntlig sida som innebar utantillärande. Skrivandet av vis-

texter förstärkte denna förmåga att komma ihåg ord och fraser. Vägen mellan pennans udd och textens minnesplats förkortades.

Alla vissångares erfarenhet är att ett ledigt framförande av en visa kräver frigörelse från läsning av texten, vare sig den är tryckt eller handskriven (jfr Nora Ressem 2007:213). Strävan hos en intresserad sångare att få vistexten att fastna i minnet är därför begriplig. ”Människor förr tycktes komma ihåg vad de läst betydligt bättre än nutidens folk”, menade storsångaren Martin Martinsson från Orust och pekar därmed på betydelsen för vissången av att kunna texter utantill (Martinsson 1979:102). Förmodligen utan att tänka på saken ägnade sig skrivaren parallellt åt att försöka minnas texten. Läsning av förlagan, skrivandet och läsningen av den egna skriften innebar faktiskt tre tillfällen att lära sig formuleringarna. Troligen läste skrivaren sina rader ytterligare någon gång, i synnerhet om han eller hon använde visboken för att sjunga den avskrivna texten. Det speciella med en skriven vistext är att den inte är tänkt att läsas tyst, den ska uttalas och helst sjungas. Man skulle kunna säga att den skrivna vistexten är muntlig-auditiv (Ong 1990:138). Denna egenskap förstärker onekligen relationen mellan skrivande och memorering. Resultatet av denna växelverkan mellan skrivande och högläsning eller sång blev att texten – och den tillhörande melodin – successivt lärdes in. Hos personer med bildminne fastnade bilden av den skrivna texten på näthinnan eller visans handling omvandlad till inre bilder. ”Når jeg synger dem, synes jeg, at jeg kan se det hele for mig”, uttalar sig en dansk vissångare (Halskov Hansen 2009:71).¹² Andra lärde sig texten utan att se den framför sig. Måhända paradoxalt, men avskrivande innebar – eller rentav syftade till – memorering av texter.

I den nyss citerade artikeln av Annika Nordström beskriver hon hur syskonen Svensson medvetet skrev av vistexter för att lära sig dem:

Sångerna övades in efter hand. Att sätta texterna på papperet blev också ett sätt att lära sig utantill; visorna skrevs samtidigt in i minnet (Nordström 2008:239).

En av de informanter som Svenskt visarkiv besökt svarade på följande sätt på frågan om varför hon skrivit av vistexter i en bok: ”Ja, dom [vistexterna] har jag skrivit in för att komma ihåg dom” (SVA BA 2953:3). En annan informant fick frågan om hon efter avskriften sjöng med visboken framför sig: ”Nej, dom [vistexterna] kunde jag nog utantill då” (SVA BA 810:1). Dessa båda vis- och skrivintresserade personer insåg uppenbarligen att det fanns ett samband mellan avskrivande och inläring.

Alla skrivare av vistexter hade förstås inte en sådan insikt, utan skrev bara för att ha texten tillgänglig för egen del. Men resultatet blev ändå att åtminstone bitar av texten memorerades – och i och med det gick sjungandet något lättare. Man skulle faktiskt kunna påstå att skrivandet hade dubbla syften: att både fästa texten på eget papper och att lära sig visan. Eller både göra sig oberoende av minnet och fylla det med ännu mer innehåll.

Den tredje implikationen av viskrivandet vill jag kalla *textförtrogenhet*. Det tidsödande avskrivandet innebar att visboksägaren upplevde textens alla detaljer som både läsare och skrivare. Ingenting undgick honom eller henne, ifall hela visan skulle skrivas av, vilket oftast var fallet. Precis varje bokstav, varje ord, uttryck och fras studerades av bokägarens ögon och formades av dennes hand. Skrivaren fick en detaljkunskap om texten som närmade sig författarens ingående kännedom om sitt verk.

Men till skillnad mot författarens insikt gav avskrivningen knappast kännedom om texten bakom texten. Avskrivningen handlade om att överföra texten som text, ord för ord. Den uppmärksamhet som detta arbete krävde räckte inte till att också ägna sig åt tolkning av texten. Men å andra sidan startar texttolkning

med noggrann läsning, varför det inte går att utesluta att vissa skrivare gick vidare mot en djupare förståelse av det lästa och (av)skrivna. Skrivarens huvudsakliga erövring var ändå detaljkunskap om texten som text, något som måste ha varit en värdefull insikt, oavsett grad av medvetenhet om detta.

I denna insikt om texters uppbyggnad ingick kunskap om visors form, en inte oviktig landvinning för en visintresserad person. Formkunskap följde med vid skrivandet, först och främst för att skrivaren fick dela upp vistexten i rader och strofer. Men även disponerandet av boksidorna innebar något slags känsla för formen. Avskrift av en lång vistext krävde viss planering av skrivytorna. Formkunskapen förstärktes på ett konkret sätt med numrering av stroforna, något som är vanligt förekommande. Ibland hade inte förlagan numrerade strofer. I sådana fall kunde avskrivaren lägga till strofnummer. En så utvecklade känsla för visors form gav knappast en muntlig inläring, där stroforna bildade enheter för sångaren.

Textförtrogenhet gav flera slags säkerheter. En handlar om att kunna framföra en visa med ökad trygghet genom god kännedom om textens enskildheter, för att inte tala om vad kunskap om vistexter i allmänhet innebar för ett framförande. Med kunskap om stil och tillhörande uttryck var det kort sagt lättare att sjunga med övertygelse. En annan säkerhet har att göra med förmågan att memorera en text, som nämnts något väsentligt som också berör framförandet. Detaljkännedomen bidrog till att förstärka skrivarens kapacitet att över huvud taget minnas texter. Ytterligare en aspekt rör skrivhastigheten. Den som kände vistexter i detalj hade också kunskap om återkommande vändningar, det vill säga stereotypa uttryck, vilket det finns gott om i vistexter från den aktuella tiden. Med sådan kännedom behövde en erfaren avskrivare inte titta på förlagan lika ofta som en ovan skrivare. Skrivtaket blev högre, vilket re-

sulterade i att flera vistexter kunde skrivas av under samma tidsrymd som osäkra skrivare behövde för en enda text.

En särskilt intressant konsekvens avseende på textförtrogenhet handlar om förmågan att själv skapa vistexter. Åtskilliga visboksskrivare har nämligen själva diktat texter till visor, vilket bland annat framgår av signeringar. Det kan röra sig om tillfällighetsvisor, exempelvis till en familjemedlems jämna födelsedag, men också visor som mer liknar allmän visboksrepertoar: såväl lyriska som episka visor (jfr Nordström 2002:202ff). Det är inte svårt att föreställa sig steget från god kännedom om vistexters inre till eget textskapande. ”Jag vet inte vad det var, jag fick utlopp för det som jag hade i tankarna. Då kan man inte låta bli”, menar en av Svenskt visarkivs informanter om sitt ungdomliga diktande som i den egna visboken fästes på pränt tillsammans med avskrifter (SVA BA 923:2).¹³ På sätt och vis är det en logisk övergång. Redan i avskrivandet ligger som nämnts en smula skapande som kan sägas förbereda eget diktande. Hur som helst finns det anledning att peka på hur långt god textförtrogenhet faktiskt kunde leda.

Till slut

Den nya visan som Morakullorna sjöng framför Zorns ritblock var inte ny i bemärkelsen nydiktad. Den var ny för de tre kvinnorna. Troligen hade någon av dem skrivit av vistexten strax innan sånghändelsen, ur någon tidning eller ur en väns visbok. Och så ljud avskriften med stöd av en gitarr. Texten tog sånglig gestalt. Den steg upp från en platt existens på pappret till en levande materia.

Vad innebar ett sådant (av)skrivande för sjungandet – och för de skrivande personernas förhållande till visorna? Jag har presenterat tre följder: Genom skrivandet skedde en appropriering som innebar att skrivaren tillägnade sig vistexten. Den blev en form av personlig egendom, inte minst genom att förekomma med skrivarens handstil. Vidare innebar skri-

vandet en ökad memoreringsförmåga. Fastän avskrivandet skedde för att ha vistexten lätt tillgänglig i exempelvis en visbok, lärde sig skrivaren åtminstone bitar av texten. Därigenom kunde visan framföras med större säkerhet. Dessutom byggde avskrivaren upp en textförtrogenhet. Den tillgången stärkte framförandena, men kunde också leda till eget visdiktande.

Skrivandet hade sammanfattningsvis stor betydelse för både sjungandet och för skrivarens förhållande till vistexterna, större än vad som hittills beskrivits i litteraturen. Avskrivandet bör därför uppfattas som en praktik som på flera plan utvecklade visboksägarna som sångare – och människor.

Gunnar Ternhag, professor

Högskolan Dalarna, Falun/Institutionen för musik- och teatervetenskap, Stockholms universitet

Noter

- 1 Kvinnan med gitarren håller instrumentet till vänster, vilket visar att Zorn graverade en rättvänd bild, med ett spegelvänt resultat. Konstnären brydde sig faktiskt bara undantagsvis om att gravera spegelvänt för att få ett rättvänt tryck. Undantagen handlade bl.a. om några dansscener, där Zorn uppenbarligen inte ville att det såg ut som om damen förde (Ramsten & Ternhag 2006:65, se också a.a.:55).
- 2 Se Ternhag 1996, 1997, 2008b, 2011, 2013. Handskrivna visböcker som materialkategori presenteras i Ternhag 2008a.
- 3 Jfr David Bartons (2007:165) resonemang om verbet ”write” och dess båda betydelser i engelskan.
- 4 Jag har själv undersökt en 1700-talsvisbok som skrivits av en ung pojke (Ternhag 1997). Boken innehåller ordagranna avskrifter av bl.a. skillingtryck. Eftersom skrivaren noterat sin lärares namn, har jag antagit att visboken tillkommit i skolundervisningen.
- 5 Inspirerad av New Literacy Studies och dess synsätt med tillhörande begreppsbruk betecknar jag ett tillfälle med skriftanvändning som en skrifthändelse (eng. *literacy event*). Se Barton 2007:35f, 148ff.
- 6 ”Visebogsskriveri er en mindre selvstændig aktivitet end fx dagbogsskriveri og brevskrivning,

- for langt de fleste viser skrives af efter et forlag. Men visebogsejeren udvælger selv sine viser, og den pågældende kan i princippet både omskrive forlægget og digte nye viser. Der er alltså en vis selvstændig aktivitet forbundet med at anlægge sig en visebog”, skriver Jens Henrik Koudal (2008:81). Jfr även Ternhag 2011:167f.
- 7 Jfr Jersild 1975:25ff. Margareta Jersild menar ”att det under 1700-talet och framåt fanns en allt större och bredare presumtiv publik för skillingtrycken, vilket också den snabba tillväxten av utgivningen vittnar om” (s. 27).
 - 8 Jämför Mark Katz (2004) resonemang om följderna av övergången till ”the phonografic era”, dvs. den epok som inleddes med uppfinningen av fonografen. Katz nämner särskilt den inspelade musikens *portability* som något nytt, dvs. att man genom fonogrammens existens kunde bära med sig musiken.
 - 9 I en studie av en soldatelevs visbok har jag kunnat följa bokens tillblivelse, detta tack vare skrivarens konsekventa signeringar (Ternhag 2008b). Jfr Ternhag 2011:163f.
 - 10 Begreppet är hämtat från pedagogen Roger Säljös arbeten om sociokulturellt lärande, i sin tur inspirerad av Lev Vygotskys tänkande från början av 1930-talet. Säljö (2000:119) menar att vi ”i varje situation [har] möjlighet att ta över och ta till oss – *appropriera* – kunskaper från våra medmänniskor”. *Appropriering* betyder i detta sammanhang att visboksskrivare inte bara skrev av texter, utan att de genom sitt skrivande inhämtade kunskaper om omvärlden, men också att de genom skrivhandlingen internaliserade texten.
 - 11 Jfr Ingrid Gjertsen s formulering: ”Sangerens foreställningar, ideer, erfaringer, tradisjon, [...] er involvert i framføringssituasjonen” (Gjertsen 2007:161).
 - 12 I en tankeväckande artikel diskuterar Lene Halskov Hansen vissångares inre bilder av visor, hur vissa sångare ”ser” handlingen framför sig under framförandet och hur sångare kan leva sig in i handlingen genom att integrera minnen från det egna livet.
 - 13 Om tillfällighetsvisor, se Nielsen 2001.
- Källor och litteratur**
- Arkiv*
Svenskt visarkiv
Inspelningsarkivet, BA-serien
Förstaradsregistret
- Litteratur*
[Bondeson, August] 1903: *August Bondesons visbok. Folkets visor sådana de lefva och jungas ännu i vår tid*. Andra bandet. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
Barton, David 2007: *Literacy. An introduction to the ecology of written language*. Malden, MA, m.fl.: Blackwell Publishing.
Brandt, Deborah 2009: ”Writing over reading. New directions in mass literacy.” *The future of literacy studies*. Baynham, Mike & Prinsloo, Mastina (red.). Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, s. 54–74.
Edlund, Ann-Catrine 2012: ”Att skriva vykort. En vardaglig skriftpraktik i början av 1900-talet.” *Att läsa och skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. Edlund, Ann-Catrine (red.). (Nordliga studier 3/Vardagligt skriftbruk 1). Umeå: Umeå universitet, s. 137–160.
Gjertsen, Ingrid 2007: ”Kom du min Sulamith”. *Sang og mystikk i Haugiansk fromhet*. Oslo: Solum forlag.
Halskov Hansen, Lene 2009: ”At se viserne for sig. En kilde til forståelse af stabilitet og forandring i visernes ordlyd.” *Tradisjonell sang som levende process. Nordiske studier i stabilitet og forandring, gjentagelse og variasjon*. Halskov Hansen, Lene m.fl. (red.). Oslo: Novus forlag, s. 69–92.
Jersild, Margareta 1975: *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. (Svenskt visarkivs handlingar 2.). Stockholm: Svenskt visarkiv.
Katz, Mark 2004: *Capturing sound: how technology has changed music*. Berkeley: University of California Press.
Koudal, Jens Henrik 2008: ”Stand, kærlighed og nation i to håndskrevne visebøger fra 1840’erne.” *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Ternhag, Gunnar (red.). Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien, s. 81–118.
Koudal, Jens Henrik 2012: *Personlige visebøger*. http://www.kb.dk/da/nb/fag/dafos/personlige_viseboeger/Mads_Pedersen/Om_Mads_Pedersens_visebog.html [20/8 2012]
Liljewall, Britt 2012: ”Folkligt skriftbruk i Sverige under 1800-talet.” *Att läsa och skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. Edlund, Ann-Catrine (red.). (Nordliga studier 3/Vardagligt skriftbruk 1). Umeå: Umeå universitet, s. 41–64.
Martinsson, Martin 1979: ”Visa och spelmannsmiljö från Orust”. *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, 1979, s. 97–112.
Nielsen, Svend 2001: ”Lejlighedssangen og traditionen i

- Danmark." *Allt under linden den gröna. Studier i folk-musik och folklore tillägnade Ann-Mari Häggman*. Vasa: Finlands svenska folkmusikinstitut, s. 213–224.
- Nora Ressem, Astrid 2007: "Balladen – mellom muntlig og skriftlig kultur." *Vokal folkemusikk verden runt. Studies in global vocal traditions*. Bergheim, Irene (red.). Trondheim: Tapir akademisk forlag, s. 211–224.
- Nordström, Annika 2002: *Syskonen Svensson. Sångerna och livet. En folklig repertoar i 1900-talets Göteborg*. Diss. (Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 39.) Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige/Göteborgs stadsmuseum.
- Nordström, Annika 2008: "'Vi har tagit den till oss.' Handskrivna visböcker och levnadsberättelser." *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Ternhag, Gunnar (red.). Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien, s. 237–247.
- Ong, Walter J. 1990: *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Göteborg: Anthropos.
- Ramsten, Märta & Ternhag, Gunnar 2006: *Anders Zorn och musiken*. Mora: Zornsamlingarna.
- Säljö, Roger 2000: *Lärandet i praktiken. Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Prisma.
- Ternhag, Gunnar 1996: "Vad sjöng Agnes Rothman? Några funderingar kring en vissångerskas repertoar." *Noterat 2*. Svenskt visarkiv, s. 63–76.
- Ternhag, Gunnar 1997: "Vad säger Daniel Hanssons visbok?" *Noterat. 4*. Stockholm: Svenskt visarkiv, s. 83–103.
- Ternhag, Gunnar 2008a: "Samlade visor – en inledning." *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Ternhag, Gunnar (red.). Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien, s. 11–20.
- Ternhag, Gunnar 2008b: "'Ett lejon var jag på norrbro.' Soldaten Örn skriver om sin plats." *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Ternhag, Gunnar (red.). Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien, s. 163–186.
- Ternhag, Gunnar 2011: "Att samla musik". *Musikvetenskapliga texter. Festskrift Holger Larsen 2011*. Derkert, Jacob (red.). (Studier i musikvetenskap 21.) Stockholm: Institutionen för musik- och teatervetenskap, Stockholms universitet, s. 156–173.
- Ternhag, Gunnar 2013: *Vardagligt skriftbruk och identitet* (prel. titel). "Till vissamlandets försvar eller Att skriva visor för livet." Edlund, Ann-Catrine (red.). (Vardagligt skriftbruk 3). Umeå: Umeå universitet.

SUMMARY

The New Song

About Writing for the Sake of Singing

Writing personal songbooks was something that occupied many young men and women during the long 19th century. After a day's work or in a long pause an owner of a note book could sit and write song texts, copying them from prints or from other personal song books. The article highlights the importance of the writing activity for these potential singers. It tries to answer two related questions: What did writing song texts mean to the singers? And what impact had the writing activities on the singers' relations to the songs? Three implications are suggested:

First of all, by writing a song text, the writer appropriated the song. He or she made it to a personal

belonging, at least to something that could be under his or her control, although the text was similar to the one in the model.

Secondly, writing song texts resulted in a better ability to remember songs. While writing the texts, the owner of a personal songbook gradually trained her or his capacity to learn songs by heart.

The third implication points to a closer familiarity with song texts, which was an important insight for the writers as well as the singers. As many popular songs are built upon formulas, the writers bit by bit learned common text patterns and then became able to sing more freely.

”Va? Är det sant?”

En studie av medieskandalers förankring i vardagligt skvaller

Mia-Marie Hammarlin

Nevertheless, most communities, organizations, and networks have a grapevine along which everyday news travels when it is not delivered in person. When the grapevine connects with other grapevines it does not normally reach, the news it transmits becomes 'word of mouth', which may be the largest and most influential news medium in every society (Herbert J. Gans 2007:164).

Denna artikel är skriven inom ramen för ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt med övergripande mål att studera medieskandal utifrån såväl ett medievetenskapligt som ett etnologiskt perspektiv. Hittills har mekanismer och aktörer inom *politiska skandaler* studerats (Hammarlin & Jarlbro 2012), vilket ligger i linje med tidigare forskning inom området. Även denna text behandlar skandaler inom den politiska sfären, men jag strävar samtidigt efter att bredda analysen genom att undersöka medieskandalen som ett kulturellt fenomen med en intressant historia som inte har uppmärksammats i tillräcklig utsträckning.

Så vad är egentligen en medieskandal? På den frågan kan man svara att det är en senmodern företeelse, en produkt av mediesamhällets framväxt, som uppstår när en person i någon form av maktposition offentligen avslöjas med att ha begått normbrytande handlingar av något slag. Det är också möjligt att svara att medieskandaler är lastgamla; offentliga skandaler har förekommit i hundratals år och har genom tiderna förmedlats via de medier som funnits till hands. Jag vill belysa relationen och spänningen mellan den nutida

medieskandalen och den kulturhistoria som den är sprungen ur.

Syfte och frågeställningar

Artikeln har ett syfte som är tvåhövdad: dels att fördjupa kunskapen om det muntliga nyhetsberättandet och dess relation till rapporteringen om skandaler, dels att öka insikten om vad detta allmänna ”prat” kan innebära för den människa som står i skandalens mitt. Bägge är att betrakta som understuderade områden och hänger därtill samman, vilket analysen kommer att visa. Jag vill bland annat veta följande: Var hämtar skandaler sin näring? Hur ser relationen mellan den skriftliga och den muntliga kommunikationen ut beträffande detta fenomen? Vilken roll tilldelas den drabbade i detta moderna drama?

I sökandet efter svar på dessa frågor kommer jag även att beröra det faktum att människor tycks ha ett behov av skandaler, vilket leder fram till frågan om deras inneboende mening, i kulturell bemärkelse. Jag vill hävda att kunskapen om medieskandaler, och medierade historier i vidare mening, begränsas av en sorts akademisk barriär, där medieforskare i sina analyser ofta separerar mediernas berättelser från andra typer av berättelseformer och därmed från det mänskliga sammanhang som de härstammar från. Kulturbegreppet kan här fungera öppnande, eller som antropologen Elizabeth Bird skriver: ”We really cannot isolate the role of the media in culture, because the media are firmly anchored into the web of culture” (Bird 2003:30). Man skulle

kunna uttrycka sig på liknande sätt om skandaler: de är inte bara inbäddade i kulturen, utan medverkar även till att gränserna för den upprätthålls. Antropologen Max Gluckman menar att skandaler och det nära relaterade fenomenet skvaller har en betydelsefull, positiv kraft genom att understödja och bevara enhet, moral och gemensamma värderingar inom sociala grupper (Gluckman 1963:308). På ett övergripande plan berör denna undersökning sålunda den påfallande seghet som kännetecknar somliga kulturella uttryck och beteendemönster, samtidigt som exempelvis de teknologiska kanaler genom vilka de kommuniceras utvecklas i en imponerande hastighet. Tiden kan så att säga gå snabbt och långsamt på samma gång, där olika rörelser – i pluralis – äger rum parallellt och fungerar komplementärt snarare än uteslutande.

Texten är disponerad i tre övergripande delar: en introduktion där tidigare forskning uppmärksammas och problematiseras, en historisk fördjupning och en tredje och avslutande del som bygger på egen, nutida empiri bestående av djupintervjuer med personer som blivit föremål för skandaler.

Tidigare studier

Forskningen om medieskandaler tog fart under början av 2000-talet och börjar alltmer likna ett eget fält inom medie- och kommunikationsvetenskapen, inte minst i Norden där två antologier nyligen har publicerats (Allern & Pollack 2009, 2012).¹ Att medieskandaler allt oftare blir ett objekt för vetenskaplig analys synes logiskt eftersom det framväxande kommunikationssamhället tycks medföra att medieskandalerna blir allt fler, inte minst på grund av kommersiella skäl.² Det tycks emellertid ha uppstått en vetenskaplig konvention kring hur fenomenet studeras där man förutom att räkna skandaler till stor del har varit upptagen av att definiera vad medieskandaler är – och då i synnerhet politiska skandaler – exempelvis genom att bestämma deras tids-

mässiga och dramaturgiska förlopp, skapa medieskandaltypologier, genreindela skandalerna, utvärdera diverse florerande termer och därtill lansera nya namn för dem (Allern & Pollack 2012, Boydston et al. 2011, Ekström & Johansson 2008, Lull & Hinerman 1997, Sabato 1993, Todal Jenssen & Fladmoe 2012, Wien & Elmelund-Præstekær 2007, 2009). Ofta rör det sig om så kallade utbudsstudier, vilket innebär att man undersöker själva medieproduktionen och dess innehåll.

En av de mest tongivande böckerna inom området medieskandaler är den brittiske sociologen John B. Thompsons *Political Scandal: Power and Visibility in the Media Age* (2000). Det är en på många sätt insiktsfull analys av de medierade skandalernas historia och särskilda karaktäristik, men som på traditionellt sociologiskt manér håller distansen till de människor som berörs av fenomenet på olika sätt. Inledningsvis ägnar författaren bland annat visst utrymme åt att fastslå skillnaden mellan begreppen skvaller, rykten och skandaler, trots att han strax dessförinnan bekräftat det etymologiska släktskapet mellan begreppen (Thompson 2008:25–28).³ Thompson understryker att både skvaller och rykten kan ge upphov till publika skandaler och elda på dem, men skandalen som fenomen skiljer sig från de andra två genom att den äger rum i det offentliga, utgår från bekräftad information som rör moraliska övertramp vilka är allmänt kända och därför kräver en offentlig strategi av huvudpersonen i fråga (Thompson 2008:27). I mitt tycke är det tveksamt om särskiljandet av nära besläktade begrepp på det sätt som Thompson gör berikar analysen. Av liknande skäl anser jag att det är ett misstag att se medieskandalens processer som skilda från det vardagliga prat som uppstår vid möten *face-to-face*, vilket Lars Nord, professor i politisk kommunikation som studerat svenska politiska skandaler, tycks utgå från:

Vad som skiljer den moderna politiska skandalen från den klassiska är att skandalen inte längre huvudsakligen hämtar sin näring i diskussioner och samtal mellan människor utan framförallt förs i medierna (Nord 2001:20). Denna formulering dras med flera problem. För det första är det oklart vad Lars Nord menar med ”den klassiska” skandalen, vilken ställs mot ”den moderna”. Avsaknaden av klagande exempel och historisk förankring gör att påståendet sviktar. För det andra finns här en överbetoning av en sorts distinktion mellan medier och människor. Vardagligt prat, eller för den delen skvaller, människor emellan vävs sannolikt samman med de medierade skandalerna och ger dem näring på samma sätt som tidigare, inte minst på grund av att det är människor som arbetar med medier och som lever och verkar inom en kulturell kontext, liksom alla andra. I den genommedialiserade vardagen i den västerländska kulturen på 2000-talet blir det därtill allt svårare att dra tydliga skiljelinjer mellan så kallade ”samtal mellan människor” och samtal via exempelvis sociala medier.

Det finns även studier (Bird 1997, 2003) som visar hur medieskandalernas budskap används av personer som har tagit del av rapporteringen som avstamp i diskussioner om moral med exempelvis vänner, familj och arbetskamrater, detta i en vardaglig, privat kontext i något som sociologen Herbert Gans skulle beskriva som ett vanligt förekommande möte mellan vardagsnyheter och professionella nyheter (Gans 2007). Det är alltså det vardagliga pratet människor emellan jag försöker lyfta fram här, ”the chit-chat that keeps social life lubricated”, som Gans kallar det (2007:162), där nyheter⁴ om skandaler kan fungera som en sorts råmaterial, men även hur detta småprat i form av skvaller och rykesspridning i sin tur kan tänkas befrukta den professionella nyhetsförmedlingen.

Liknande kritik kan riktas mot Thompsens försök att dra en tydlig gräns mellan skvaller och skandaler. Det är måhända nödvändigt

för att avgränsa ett forskningsområde. Men i det svagt belysta mellanrummet mellan det talade och det medierade, mellan det vardagliga pratet och det offentliga samtalet, mellan nyhetsredaktionen och vardagsrummet om man så vill, finns en del nytt att lära om fenomenet medieskandaler. Därför riktar jag min ficklampa dit. I mitt sökande utgår jag dels från ett historiskt material bestående av sekundärkällor i form av litteratur, dels från intervjuer med nu levande personer som stått i centrum för medieskandaler. Den senare kategorin presenteras längre fram genom fördjupad analys av ett enskilt fall.⁵

Chroniques scandaleuses

När man undersöker saken närmare framgår det att skandaler under flera århundraden har medierats, vilket inte minst har skett genom ett allmänt prat om dem, människor emellan. Den muntliga förmedlingen av nyheter är i ett historiskt perspektiv i själva verket att betrakta som en form av mediering. Genom ett historiskt nedslag i 1750-talets Frankrike och England hoppas jag kunna klargöra vissa likheter och samband mellan de så kallade ”moderna” och ”klassiska” skandalerna (för att återkoppla till Nords formulering) och då i synnerhet avseende fenomenets muntliga dimension.

Mediehistorikern Robert Darnton, som har fördjupat sig i skandalernas historia, tar läsaren med på en resa in i ett luktande, bullrigt, rörigt och samtidigt välorganiserat Frankrike under upplysningstiden där nyheter förmedlades genom ett invecklat mediesystem. Paris sjöd vid den här tiden av ljud, liv och prat, skriver han. Sånger sjöngs, dikter reciterades, skvaller vandrade från den ena till den andra, rykten spreds och tidningar lästes högt (Darnton 1997, 2000, 2005, 2010). Nyhetsförmedlingen utgjorde en naturlig del av vardagens många bestyr.⁶ För att ta reda på vad som var på gång sökte sig människor till så kallade *nouvellistes de bouche* vars uppgift

Tre män sittande på en bänk, några andra åhörare fylkas och lyssnar på innehållet i *La Gazette*, Frankrikes första periodiska tidning [Trois hommes assis sur un banc, d'autres debout, écoutent la lecture de la "Gazette"]. Kopparstick av anonym konstnär 1780. Cabinet des estampes, Bibliothèque nationale de France.

var att sprida just nyheter. Darnton översätter det franska uttrycket till *gossip-mongers*. Ordet finns i flera varianter, vilka han i sin framställning använder som synonymer, som *scandal-*, *rumor-* och *newsmongers*, vilket i sammanhanget är intressant och ytterligare understryker släktskapet mellan begreppen. Något förenklat kan de översättas till ”skvallerbyttor” på svenska. Dessa professionella

skvallerbyttor höll till såväl inomhus som utomhus och drog till sig stora skaror som ville höra det senaste om det senaste. I hjärtat av Paris ståtade exempelvis ett stort och vida känt kastanjetråd⁷ under vilket man samlades för att ta del av nyheterna som levererades, eller så gick man samman på salonger och kaffehus där det fanns särskilda avdelningar för rykten, skvaller och bekräftad information.

Människor cirkulerade mellan stationerna och diskuterade det de hade hört eller läst – ett slags tidiga nyhetsredaktioner (Darnton 2005:33, se även Holmberg et al. 1983:13).

Den tidiga journalistiken skiljer sig från dagens sätt att rapportera om händelser på flera sätt, inte minst på grund av teknikutvecklingen och journalistyrkets professionalisering under 1800- och 1900-talen (Jarlbrink 2009). Men vissa saker tycks ha förblivit intakta med tiden, såsom fascinationen över det sensationella, skandalösa och personanknutna. Innehållet i många av de pamfletter, ballader (*newsballads*) och böcker (*newsbooks*) som trycktes för närmare tre sekler sedan med syfte att sprida nyheter handlade om oväntade, överraskande och chockerande händelser, ofta om människor med ställning och status; sedelärande berättelser som utgjorde en form av folknöje. Antropologerna Elizabeth Bird och Jesús Martín-Barbero använder begreppet melodram för att beskriva denna genre, vilken de menar tillför ”the ’I can’t believe it!’ dimension of life” (Bird 1997:115, Martín-Barbero 1993:112–120; se även Stephens 2007:90–115).

I synnerhet fick man sig skvaller till livs om kungen och hans följe. Oskyldigt kan tyckas. Men naturligtvis var det raka motsatsen. Detta *bruits publics* (ung. folkets ljud) hörde tätt samman med bildandet av *l’esprit public* (den allmänna opinionen)⁸, vilket regimen var medveten om, och fruktade. Följaktligen fick den franska polisen till uppgift att förhindra ryktesspridning, eftersom man förstod att det farliga pratet kunde eskalera till skandaler, vilka utgjorde ett hot mot de styrande i landet i en tid präglad av starka, politiska förändringar. Förutom regelbunden beslagtagning av blasfemiska skrifter och utdelande av hårda straff för tryckare och utgivare ägnade sig polisen även åt att försöka stävja den muntliga nyhetsförmedlingen, eller skvallret om man så vill. Det var ett mödosamt arbete att säkerställa vem som hade sagt vad om vem och många

oskyldiga föll offer för polismaktens ingrepp. Detta hindrade inte att antalet gripanden för elakt tal (*mauvais discours*) snabbt ökade i antal från 1740-talet och framåt. Genom ett tätt nätverk av detektiver samlade polisen in vad vanligt folk talade om i salongerna, i parkerna och på marknadsplatserna, vilket utmynnade i långa, detaljrika rapporter som låg till grund för arresteringarna.

Även i skildringar av offentliga skandaler och politik i 1700-talets England framstår skvaller, rykten och skandaler som tätt förenade fenomen (Brewer 2005). Muntlig information om libertinernas utsävningar – som bland annat ägde rum på särskilda klubbar avsedda för lyxliv, erotiska äventyr, allehanda okristen underhållning och cirkulering av radikala manuskript – spreds med vindens hastighet i konungadömet och tog även skriftlig form genom en litterär genre som gick under namnet *chroniques scandaleuses*. ”A muck-raking and mud-slinging journalism, which built up an account of contemporary history by tearing down the reputation of public figures, beginning with the king”, skriver Darnton (2005:23); en journalistik som får den svenska kvällspresen anno 2013 att framstå som blek. I uppfostrande tillika underhållande sånger, verser, dikter och pamfletter berättades komprometterande historier om kungens närmaste, oftast adels-herrar och societetsdamer med påstådda eller verkliga kopplingar till libertinerna och deras skabrösa leverne, allt för att förarga och för-ringa kungen Georg III. I Sverige fanns under 1770-talet liknande tidskrifter som producerade personanknuten sensationsjournalistik, en med namnet *Stockholms Sqvallerbytta*. Det fanns politiska förevändningar för denna typ av skvallerjournalistik, men syftet med utgivningen var huvudsakligen ekonomiskt, menar somliga forskare – skandaler säljer, då liksom nu (Holmberg et al. 1983:26).

I synnerhet skaldades och skvallrades det om människor med makt och inflytande.

Precis som i dag var det de privilegerade i samhället som fick utstå detta osmickrande ordflöde, vilket understryker skvallrets inboende mening, enligt litteraturhistorikern Blakey Vermeule:

Gossip is always concerned with power. It follows in the track of the great and never clings for very long to the down and out. People gossip up (Vermeule 2006: 105).

1700-talets skandalösa litteratur var alltså inte enbart till för att förnöja läsaren eller tjäna pengar på journalistiken, utan också ett medel för att ifrågasätta kungamakten. Libertinerna ville relativisera de etablerade normerna i samhället och var väl medvetna om att texter med erotiskt innehåll kunde uppfattas som ett försök att sprida ateistiska föreställningar och enligt lag förbjuden kritik av kungen. Liksom den franska befolkningen var engelsmännen på det klara med de risker det innebar att vistas i kaffehuset och salongerna och ta del av nyhetsflödet. De skandaler av politisk natur som spreds, oavsett medium, var alltså inte på något vis oskyldiga. De utgjorde ett hot mot regimen varför det gjordes kraftfulla ansträngningar att få tyst på ordflödet.

Denna tidiga form av skandaljournalistik fanns även i Norden där tidskrifter, pamfletter, dikter, skämtteckningar, nidvisor och satir utnyttjades flitigt för att häckla makten. De nya tankegångarna där pressen betraktades som ett organ för diskussion och upplysning kring samhällsfrågor kom just från England och Frankrike. Bland annat lärde man sig därifrån metoder för att klä in samtidskritiken i satirens, allegorins eller karikatyrens form eftersom censuren omöjliggjorde direkta inlägg i politiska frågor (Holmberg et al. 1983: 13–44). Även här var det farofyllt att genom dessa varierande medieformer uttrycka kritik mot överheten. Personer som författade och framförde komprometterande skändeskrifter och nidvisor kunde dömas till landsförvisning eller till och med halshuggning (Hildeman 1974).⁹

Nutida skvaller och skandaler

Trots begränsningen, urvals- och utrymmesmässigt, får man syn på åtminstone tre ting genom detta historiska nedslag: 1) Skandaler har under århundraden använts som politiskt verktyg för att ifrågasätta rådande maktförhållanden i samhället, inte sällan med humorn som vapen. Som en följd av detta betraktades skvaller, ryktesspridning och skandaler som hotfulla företeelser av de styrande, en oro som lever kvar i vår tid. 2) Skandaler har under mycket lång tid medierats, ofta i form av nyheter. 3) Denna förmedling har skett i intrikat samspel med de samtal som uppstår *face-to-face*, vilket i själva verket är att betrakta som en form av mediering, på gränsen mellan det folkloristiska och journalistiska.

De olika vägar en berättelse om en skandal kan vandra tycks snarare förutsätta än utesluta varandra. Kan detta sägas gälla även för vår tid? Finns det likheter mellan hur skandalerna formerades i 1700-talets mediesystem och hur de uppstår i 2000-talets dito? Både ja och nej, blir nog det sanningsenliga svaret. Nej, därför att tekniken har reformerat människors möjligheter att kommunicera på ett så genomgripande plan att det är svårt att överhuvudtaget dra några paralleller (tidsmässig snabbhet). Ja, eftersom människan är en kulturvarsel, oavsett om hon levde på 1750-talet eller lever på 2010-talet, och som sådan är hon i vissa avseenden sig lik (tidsmässig seghet). Exempelvis förefaller hennes behov av att både förmedla nyheter och informera sig om vad som sker som förhållandevis konstanta över tid liksom sättet detta görs på: genom kommunikativt utbyte via de vägar och kanaler som står till buds (Stephens 2007:7–16). Detta tycks i allra högsta grad gälla för objektet för denna studie, eller med antropologen Elizabeth Birds ord:

Indeed, in many ways, the notion of “scandal” is more firmly embedded in the oral, interpersonal dimension of our lives, rather than the media dimension

(although these are closely intertwined). The media play the role of the storyteller or town crier, but the scandal gains its momentum from the audiences (Bird 2003:31).

Så hur förflyttar sig skvaller, rykten och skandaler i dag? Presshistorikern Mitchell Stephens menar att den digitala tekniken har inneburit en sorts återgång till en äldre form av nyhetsförmedling, där vem som helst kan bidra till nyhetsflödet, eller med Stephens egna ord: "... the ability of individuals, lots of them, to be news-tellers" (Stephens 2007:14). Sociala medier framstår i detta avseende som det vardagliga pratets paradiset där oändliga möjligheter för snabba utbyten av information erbjuds. Särskilt hedervärdt är detta informationsflöde inte, snarare *är* det bara – ett *bruits publics* i digital tappning, där neutral information, samhällsomstörtande uttalanden och rent nonsens blandas, men som kan få avgörande betydelse i politiskt känsliga lägen.¹⁰ Sociala medier är vida kända för sin obegränsade pratpotential, vilket med andra ord betyder att de inte kan avfärdas som triviala. I skydd av anonymiteten frodas skvaller och ryktesspridning i det tidiga 2000-talet på forum som *Flashback* (i Sverige), *Twitter* (globalt) och i bloggvärlden. Den osorterade mängden röster gör dessa digitala torg till utmärkta grogrunder för nyheter där rykten och skvaller kan publiceras i ett mycket tidigare skede än i exempelvis traditionella papperstidningar på grund av att de ofta saknar ansvarig utgivare och inte behöver anpassa publiceringen till det pressetiska regelverket. På redaktioner med aldrig så hög svansföring sätts därför prestige i att använda sociala medier i det dagliga, journalistiska arbetet. En studie bland nära 2500 journalister i Sverige visar att 91 procent använder sociala medier som researchverktyg, mer än hälften av dem dagligen (Hjort et al. 2011).

Sociala medier belyser även den grumliga övergången mellan muntlig tradition och tryckt skrift, för hur ska internets särskilda

språkformer betraktas som av somliga lingvister klassas som en sorts hybrider mellan tal och skrift (Dresner 2005; Baron 2010)? Vad är exempelvis ett så kallat chatmeddelande – talad skrift eller skriftligt tal? Stephens menar att vi envist försöker konstruera en gräns, där den muntliga traditionen tar slut och den tryckta börjar, vilket är tämligen fruktlöst (Stephens 2007:7–47). De muntliga och skriftliga uttrycksformerna har över seklen existerat parallellt och befruktat varandra och gör så än i dag. Den traditionella papperstidningen kan tjäna som exempel, vilken på 2000-talet har förvandlats till långt mycket mer än bara skrift på papper. Förvandlad till en multimedial mötesplats där webb, tv, radio och telefon sammanfaller och divergerar är tidningen ett urtypiskt exempel på hur den kommunikativa utvecklingen ser ut i vår tid, där skrift och tal blandas till en oortodox röra. Och liksom dåtidens *nouvelistes* (Darnton 2000:5) pratar dagens journalister på sin arbetstid intensivt såväl med varandra som med andra. Jakten på nyheter uppstår ur ett ständigt pågående kommunikationsflöde genom *face-to-face*-möten, telefonsamtal, mejl, sms, chatmeddelanden och tweets. Det babblas och skvallas en hel del på den mest välrenommerade tidningsredaktion. Detta inte sagt som ett ifrågasättande av journalistiken, utan för att betona ett viktigt inslag i den journalistiska metoden och att sambandet mellan vardagligt småprat, skvaller, rykten och nyheter lever kvar. En god lokalreporter vet exempelvis att det är ICA-handlaren på den lilla orten man först och främst ska ringa när något intressant har hänt. Denne om någon snappar upp det som populärt brukar benämnas ”snackisar” på nyhetsredaktioner.

På ett grundläggande plan sker utbytet av nyheter i dag på samma sätt som det alltid har gjort, det vill säga genom kommunikation människor emellan. De tekniska landvinningarna tycks inte ha bidragit till att det

vardagliga småpratet och den muntliga nyhetsförmedlingen mellan människor har upphört. Snarare har somliga tekniska lösningar vunnit mark just på grund av människors trängande behov av att kommunicera med varandra genom att erbjuda fler framkomliga vägar än någonsin tidigare för detta gemensamma ordflöde. Däremot har tekniken fört med sig en anslående hastighetsökning av själva transporten: nyhetsförmedlingen har i dag rekordfart jämfört med på 1750-talet. Och just snabbheten skulle kunna ses som den moderna journalistikens största möjligheter, men också förbannelser. Nyheter av vikt för människor kan tack vare internet spridas i rasande fart, vilket kan vara direkt livsavgörande vid exempelvis stora olyckor, men samtidigt innebär dessa nya publikationsvillkor utmaningar för den korrekta nyhetsförmedlingen där just det uppdrivna tempot medför en odiskutabel risk att det blir fel; kanske inte helt fel, men inte heller helt rätt (Carlsson 2008:121–138; Hartley 2011:343–374).

Detta gäller i allra högsta grad fenomenet mediedrev, vars särskilda dramaturgi ofta innebär att nyheter kring en skandal publiceras i ett furiöst tempo som en konsekvens av den hårda konkurrensen mellan olika nyhetsproducenter, vilket inte sällan leder till att ett så kallat *leitmotiv* skapas utifrån sekelgamla myter för att effektivisera och förenkla storyn, där hjältar och förövre, häxor och offer spelar en central roll (Bjerke 2012:169). Internet har även ett oöverskådligt inflytande över skandalers livslängd, dels genom den snabba och massiva spridningen av en story, dels genom bevarandet av den. Där lever informationen kvar, i en virtuell men för den drabbade påtaglig evighet. I det följande vill jag exemplifiera dessa förhållanden med ett så kallat *case* där vi får följa en modern skandals väg: från rykten bland journalister och politiker, till bloggvärlden, ut till de stora nyhetsredaktionerna och vidare till den drabbades vardagsliv. Detta för oss tillbaka till ett

dramatiskt dygn i den svenska nutidshistorien som kom att föranleda ett ovanligt kraftigt och långt mediedrev.

Ryktet om statssekreterare Lars Danielsson

I samband med tsunamikatastrofen 26 december 2004, där 543 svenskar miste livet, utsattes statsrådsberedningens arbete för hård kritik i medierna. Åsikten som många delade var att de styrande hade reagerat för långsamt och oprofessionellt och saknat en hållbar katastrofplan när den behövdes som bäst. Under denna tid arbetade Lars Danielsson som statssekreterare och hade som sådan en betydelsefull roll i regeringens agerande. I egenskap av jourhavande beslutsfattare den aktuella dagen och dåvarande statsminister Göran Perssons högra hand kom han att bli en centralgestalt i debatten. Att sammanfatta medieskandalen kring Lars Danielsson låter sig inte göras i denna artikel eftersom den kom och gick med varierande styrka under flera års tid, varför jag i det följande kommer att fokusera på en mindre del av den som rör ryktet om en älskarinna.

Efter katastrofen riktades mediernas uppmärksamhet bland annat mot Lars Danielssons påstående att han under själva katastrofdagen hade besökt Rosenbad och där, via telefon och internet, informerat sig om läget i Thailand, där tusentals svenskar befann sig i något som liknade en krigszon. Han hävdade bland annat att han i telefon hade talat med kabinetssekreterare Hans Dahlgren, vilket denne förnekade. Dahlgrens version fick stöd av telefonlistor och under en utfrågning i konstitutionsutskottet 2006 (Betänkande 2005/06:KU8). Två år efter tsunamikatastrofen och mitt under pågående valrörelse, sade Danielsson att han inte längre var säker på de uppgifter som han tidigare hade gett.¹¹ Förhören avslutades så småningom, men en fråga förblev enligt många kritiker obesvarad. Var hade egentligen Lars Danielsson befunnit sig den aktuella dagen? Hade han verkligen

EXTRA

Banden från regeringskansliet avslöjar att statssekreterare Lars Danielsson inte fick något varningsmejl om tsunamin på morgonen annandag jul 2004. Därmed faller den version om hur han jobbade under det första katastrofdygnet. Foto: LOTTE FERNVALL

LÖGNNARE

Banden bevisar: Lars Danielsson fick aldrig mejlet om tsunamin

Att möta denna löpsedel och förstasida på väg från jobbet beskriver Lars Danielsson som ”det djävligaste jag har varit med om i hela mitt liv alla kategorier”. *Aftonbladet* 31 januari 2007.

besökt regeringskansliet, vilket han själv emfatiskt hävdade?

Som en följd av de outhärliga frågetecknen kring katastrofhanteringen började ett rykte florerat på kvällstidningsredaktionerna. Plötsligt fick statsrådsberedningen ta emot en ström av telefonsamtal från journalister som alla ville ha kommentarer kring muntliga uppgifter

om att Lars Danielsson i själva verket hade varit hemma hos sin kollega departementsrådet Helen Eduards under katastrofdagen. Kraftfulla dementier ledde till att det inte skrevs något om saken just då; de etablerade medierna valde att inte publicera eftersom ryktena förblev obekräftade. Men skvallret levde kvar på internet där några borgerliga kampanjmakare

Bilden på Helen Eduards och Lars Danielsson sida vid sida är hämtad från en pressträff och reproducerades mångfaldigt i en rad olika medier medan spekulationerna pågick. I detta bildcollage är bägges blickar riktade mot en burk gåslever. *Aftonbladet* 18 februari 2006.

hade bestämt sig för att påverka valrörelsen genom att driva frågan vidare. I februari 2006 publicerade en blogg med namnet *Right Online* uppgifter om att Lars Danielsson skulle ha tillbringat annandagen tillsammans med Helen Eduards istället för att jobba. Det antyd- des även att de hade ett kärleksförhållande. Bloggaren ifråga, folkpartisten Johan Ingerö, hade bland annat hämtat inspiration från den hårt kritiserade men till besökarantal framgångsrika skvallersajten Flashback, där en så kallad tråd hade upprättats av en anonym skribent några månader tidigare. Johan Ingarö skrev sedan flera inlägg på samma tema och i ett slag mångdubblades antalet besökare på bloggen. Senare har han sagt i en intervju att han var arg på de etablerade medierna för att de inte skrev om ryktet, trots att åtminstone kvällstidningsfolket ”visste” hur det låg till (Fokus, 19 maj 2006). Skvallret spreds vidare till ett femtontal bloggar och snart kom det att

bli en form av ”sanning” att Lars Danielssons svårigheter att svara på frågan var han befann sig och vad han gjorde på annandag jul 2004 berodde på att han hade haft en affär med Helen Eduards.

I samband med detta startade en kvällstidningsinitierad jakt på Lars Danielsson där inget sades rent ut, men där notor från Lars Danielssons flygresor och restaurangbesök granskades; en rapportering som bland annat illustrerades av bilder på honom och kolle- gan Helen Eduards, sida vid sida. Bland annat kunde det låta på följande sätt:

Enligt allt envisare rykten var Danielsson inte alls på sitt arbetsrum på statsrådsberedningen denna dag 26 december 2004. Dessa uppgifter säger att Danielsson då hade ett engagemang som hör privatlivet till (*Expressen* 2006-05-10).¹²

Plötsligt försvann den tidigare försiktigheten och kvällstidningar, morgontidningar, radio-

och tv-program började rapportera om ryktet kring Lars Danielssons påstådda älskarinna. Det gjordes på ett infernaliskt sätt så till vida att det var själva ryktesspridningen och dementierna som blev en nyhet i vissa kanaler, exemplifierat genom ett telegram i Sveriges Radio:

Socialdemokraternas partisekreterare Marita Ulvskog anklagar idag folkpartiet för att ha spridit falska rykten om att statssekreterare Lars Danielsson skulle ha haft en kärleksaffär med sin närmaste medarbetare departementsrådet Helen Eduards. Danielsson skulle enligt ryktet ha varit hos Eduards när larmet om flodvågskatastrofen kom annandag jul 2004 (*Dagens Eko* 2006-05-18).

Aftonbladets dåvarande chefredaktör Anders Gerdin menade att tidningens intensiva rapportering inte hade något som helst med de sociala mediernas skrivelser att göra. I en intervju vid tiden sade han att det är oacceptabelt att statsministerns närmaste man inte kunnat redogöra för vad han gjorde under den största katastrofdagen som Sverige drabbats av sedan Estonia förläste. Aftonbladet valde därför att utsätta Lars Danielsson för extra hård bevakning, trots att det då hade passerat två år (Fokus, 19 maj 2006). Medieanalytiker hävdar å sin sida att detta är det första fallet i Sverige där bloggar påverkade mediebevakningen under en valrörelse. Deras samlade kraft gjorde att de etablerade medierna blev tvungna att ta upp granskningen igen (Nygren et al. 2005). Men det fanns inget nytt att berätta, varför skrivelserna istället kom att kretsa kring rykten och skvaller.

För Lars Danielsson och Helen Eduards – bägge levde vid tidpunkten i etablerade förhållanden på var sitt håll – innebar rapporteringen att de tvingades in i en långdragen dementikarusell. Lars Danielsson skriver i en självbiografisk bok att det kändes motbjudande att behöva ringa till enskilda reportrar på olika tidningar och i tydliga ordalag tillbakavisa ryktena. Han fortsätter:

Det absurda och obehagliga i denna historia är att bevisbördan omedelbart av media flyttas över på offren, inte på dem som sprider ryktena. Att behöva ägna tid och kraft under ett antal månader till att ständigt behöva bemöta denna moderna variant av ”Har du slutat att slå din fru?” är bland det mest motbjudande jag har varit med om (Danielsson 2007:224).

Denna del av drevet, som han själv beskriver som medieskandalens andra fas – det finns även en tredje – fick sitt slut genom att han begärde så kallad timeout från sin tjänst.

Snackisar

Lars Danielsson och jag möttes för en intervju i ett anonymt tjänsterum på Utrikesdepartementet (UD) i Stockholm hösten 2008. Han berättade då hur hans liv hade slagits i spillror av medieskandalen. Inget av vardagen, så som den såg ut innan flodvågskatastrofen, fanns kvar. Även om han i sin profession hade sett medieskandaler på nära håll kom den monumentala kraften i dem som en överraskning. Telefoner ringde oupphörligen. Familjemedlemmar förföljdes. Journalister och fotografer tog sig in i låsta trapphus, ringde på dörrar och gläntade på brevinkast. De smög omkring i trädgårdar och satt i bilar utanför hus och väntade, dygnet runt. Det var en fysisk jakt som pågick. Lars Danielsson berättade hur han trots ihärdiga försök att uppträda normalt och samlat efterhand tvingades till en form av reträtt och senare till och med flykt. ”Ohyggligt” är det ord han använder upprepade gånger för att beskriva upplevelsen av att stå i stormens öga. Men vi ska i det följande hålla oss till ryktesspridningen om honom och Helen Eduards och hur han själv vid vårt möte återkallade denna i minnet. Lars Danielsson beskriver upprinnelsen som ”en snackis”, det vill säga löst småprat eller skvaller i korridorerna som spred sig såväl på kvällstidningsredaktionerna som på UD:

LD – Vad jag har förstått efteråt så var det detta man pratade om. Första gången jag får höra det här så kom-

mer det från ett statsråd, ett socialdemokratiskt statsråd som på flygplatsen hade träffat en före detta ledande moderatpolitiker som glatt hade berättat om ryktet och att han hade hört detta från Carl Bildt. ”Och Carl Bildt vet ju vad som händer på UD”, säger han då. Det var första gången jag fick höra det. I det som kallas för den ”skvallrande klassen”, det vill säga i det här kottieret av ledande politiker och journalister i Stockholm, så pratades det alltså om detta.

Detta påstående, att Carl Bildt skulle ligga bakom ryktesspridningen vilket Lars Danielsson offentligt gått ut med, häcklades av somliga skribenter, bland annat Leo Lagercrantz och Linda Skugge i tidningen Expressen som inte sparade på krutet i sin ironiskt formulerade kritik:

Stackars stackars Lasse-liten. Han hävdar att det var den Stora stygge Carl Bildt som låg bakom ryktena om Kvinnan som Lasse påstods prassla med istället för att hjälpa nödställda under tsunamin. Men eftersom ”båda två dementerat” denna uppgift så är den inte sann alltså? Sen när räcker det med lite dementier för att en uppgift inte ska vara sann? (*Expressen* 2007-09-02).

I själva verket understryker de bägge journalisterna det hopplösa i att försöka få stopp på ryktesspridningen när den väl satts i rullning. Om nu Lars Danielsson återkallade saken korrekt i minnet vandrade ryktet i tre led innan det nådde honom, vilket tyder på en avancerad visklek enligt en traditionell ”och då sa han och då sa jag”-modell. Dessutom antydde han att detta skvallar mellan journalister och politiker – ”den skvallrande klassen” – inte var en tillfällighet, utan ett välkänt, etablerat fenomen. Att få slut på ryktesspridningen visade sig vara ytterligt svårt. Dementier ledde ingenvart. Till slut bestämde sig Lars Danielsson och Helen Eduards för att personligen konfrontera de personer som de visste aktivt deltog i ryktesspridningen:

LD – Vi kunde ju rätt snabbt ta reda på vem som pratade mest om det här. Så vi sökte upp de här personerna, var och en för sig, och vi pratade med dem och frågade

”Varför säger ni det här för?”. En väldigt intressant erfarenhet. Vi pratade tillsammans med kanske elva, tolv personer som vi förstod var mer instrumentella i ryktesspridningen. Dom kanske inte var ursprunget, för vi vet ju inte vem som startade ryktet. Men de var som sagt instrumentella i sitt sätt att sprida det. Det fick en viss effekt faktiskt. Och det var ju intressant att se vilka de här tio, tolv personerna var. Jag kan säga att samtliga var män och samtliga var äldre än vad jag är.

Lars Danielsson menade att rykten av den här typen ofta drabbar kvinnan hårdare än mannen. I en elitistisk, mansdominerad värld, som den på UD, framstod det för somliga män som en omöjlighet att en ung och till på köpet vacker kvinna på kort tid kunde göra kometkarriär endast på sina meriter. Det måste finnas en annan orsak till befordringarna, spekulerades det. Förutom det faktum att Lars Danielssons antagonister ville oskadliggöra honom genom att befläcka hans rykte, misstänkliggjordes Helen Eduards på grund av sin kvinnlighet, vilken hon knappast rådde på, samtidigt som hennes kompetens ifrågasattes.¹³ I vårt samtal kom vi även in på talesättet ”ingen rök utan eld” och det hopplösa i att bevisa sin oskuld.

LD – Jag fick ju ofta frågan ”Kan du bevisa att ni inte har ett förhållande?” Och det är ju en fullständigt fantastisk fråga om man tänker efter, och det handlade ju om detta ”ingen rök utan...”. Folk såg oss tillsammans hela tiden och det är ju klart att det inte kan vara ett professionellt förhållande va, det måste ju vara något annat liksom. (...) Vi undersökte möjligheterna att väcka förtalsåtal, för det fanns ett skaderekvisit helt klart. Men då säger juristerna ”Ni måste kunna bevisa det”. Hur fasen gör du det? Det kan du inte! Det finns inte en chans. Jag menar, hur går det till? Hur bevisar man det?

Ur ett historiskt perspektiv är det intressant att det var just ryktet om en älskarinna som spreds för att komma åt Lars Danielsson. Det var nämligen inte sällan just älskarinnor som var på tapeten i den ryktesspridning om kungligheters och andra makthavares sexuella förhållanden som florerade i 1700-talets England och Frankrike, i syfte att ifrågasätta och

undergräva deras ställning samt roa lyssnaren. Historikern Robert Darnton ger flera exempel på detta, bland annat genom att noggrant följa tillkomsten av skandalboken *Anecdotes sur Mm. La comtesse du Barry*, från muntligt skvaller till hårda pärmar. Han skriver:

[It] is really a scrapbook of these news items strung together along a narrative line, which takes the heroine from her obscure birth as the daughter of a cook and a wandering friar to a star role in a Parisian whorehouse and finally the royal bed (Darnton 2000:9).

Den här typen av rykten om älskarinnor och politiker – eller som i detta fall en politisk tjänsteman – tillhör inte vanligheten varken inom svensk politik eller politisk journalistik, snarare tvärtom. Troligen var det därför som rapporteringen kring Lars Danielsson och Helen Eduards kom att föranleda viss pressetisk debatt. Niklas Svensson, politisk journalist på Expressen som var en av de reportrar som drev bevakningen av Lars Danielsson, understryker falllets särart, men bekräftar samtidigt att den muntliga ryktesspridningen och skvallret alltid tar våldsamt fart när en skandal är i rullning.¹⁴ Såväl anonyma som namngivna källor – från så kallade vanliga läsare till politiker – kontaktar tidningen med en stor mängd tips rörande huvudpersonen i fråga. Det blir redaktionens uppgift att sedan sortera i denna imponerande informationsflod. När nya avslöjanden sedan publiceras följer omedelbart en ny våg av telefonsamtal och mejl.

Yrkesmässigt ledde kritiken kring den bristande katastrofhanteringen och de efterföljande skandalerna till att Lars Danielsson fråntogs sina arbetsuppgifter på UD. Enligt egen utsago sattes han i en sorts karantän, något han beskriver som det hårdaste straffet av alla:

LD – Jag har ju arbetat sedan jag gick ut högskolan 1976 och jag har arbetat väldigt, väldigt mycket. Och helt plötsligt hamnar du i en situation där du går till jobbet, för jag fick klart för mig att jag har ett slags anmälningsplikt, så jag måste vara där om jag vill ha

min lön. Men jag får ingenting att göra (...) Jag tror att det som har varit svårast för mig personligen har varit den här aspekten, snarare än drevet, det här att inte få bidra. Det är ohyggligt.

Det tog flera år innan han tilläts att arbeta med kvalificerade uppgifter igen. Detta är ett betydelsefullt citat eftersom det visar hur långtgående medieskandalens verkningar kan sträcka sig. Drevet gör ingen skillnad på familjeliv och arbetsliv. Skandalarapporteringen bryter in i vardagen, på alla fronter, och ändrar dess struktur, ibland för all framtid, vilket understryker skandalers ömsom öppnande och ömsom slutande funktion.

Normöverskridande och syndabockstänkande
Ytterligare ett exempel på den kulturella sidan av medieskandaler – det vill säga hur de bidrar till sega, kollektiva strukturer och socialt överförda levnadsmönster – är de drabbades beskrivningar av hur de i och med medieskandalen blev mycket ensamma: vänner och bekanta avstod från att ringa, inbjudningar upphörde att komma, kollegor slutade att hälsa. Personer med en yttlig eller icke-existerande relation till den skandaldrabbade individen reagerade genom att vända bort blicken eller stirra intensivt på avstånd. Skandalens protagonist blev ett samtalsämne; inte bara någon det skrevs om, utan också någon det pratades om, stirrades och pekades på, någon man vände ryggen till eller visade öppen aversion mot. Som ett led i detta fick flera av de informanter som jag har intervjuat utstå uttryckliga hot som i några fall övergick i fysiska attacker. Lars Danielsson berättade att han vid tre olika tillfällen blev slagen på offentliga platser av uppretade personer som tagit del av rapporteringen. De få undersökningar som intresserat sig för medieskandalsoffrens situation visar på liknade resultat: De negativa konsekvenserna är på ett personligt plan långvariga och genomgripande (Brurås 2004; Johansson 2006; se även Pihlblad 2010).¹⁵

Den publika skandalens varierande, för att

inte säga paradoxala, funktioner blir härmed synliga och visar på dess komplexitet. Skvaller, rykten och skandaler har genom tiderna brukats som revolutionärt stoff för att ifrågasätta rådande ordning, men även använts som verktyg för att bibehålla just denna genom ett kollektivt upprätthållande av samhällliga normer och gränser av grundläggande, närmast religiös karaktär, som ”du skall icke ljuga”, ”du skall icke stjäla”, ”du skall icke begå äktenskapsbrott”, och liknande, där skandalens huvudperson får rollen som *exemplum*. ”To be gossiped about is to be honored with the role of example”, skriver presshistorikern Mitchell Stephens (2007:94). Han tillägger att det finns inget som är så tillfredsställande för publiken som att först gemensamt hylla våra kollektiva hjältar och sätta dem på piedestal och sedan förvandla dem till syndabockar, se dem störta till marken och tillintetgöras. ”To fall from grace” är ett antropologiskt idiom som beskriver denna process på ett träffande sätt; en närmast ursprunglig företeelse (se t.ex. Girard 1986).

Det *pratas* sålunda en hel del om de melodramatiska historier som medierna förser oss med – då liksom nu; det suckas, skrattas, gissas, spekuleras, analyseras och problematiseras i vardagliga samtal människor emellan. ”A scandal that is relatively long-lived must enter the public conversation”, skriver Elizabeth Bird (2003:38, se även Martín-Barbero 1993:104). Hon har på ett övertygande sätt visat detta genom att intervjua så kallat vanligt folk för att ta reda på hur de förhåller sig till medieskandaler, vilket leder oss in på kärnfrågan igen: Varför finns egentligen medieskandaler? Vilket syfte fyller de? Om man ska ta utsagorna från Birds informanter som utgångspunkt tycks skandalerna härbärgera en unik förmåga att aktualisera människors inställning till och upplevelse av moral och normer genom de värderingar och gränser som de uttrycker (Bird 2003:32). Hon skriver:

The very questioning and speculation invited by scandal may help people discuss and deal with issues of morality, law and order, and so on, in their daily lives (Bird 2003:39).

Skandalen skulle kunna ses som en form av symboliskt verktyg som kan brukas i en vardaglig kontext för att diskutera vad som kan betraktas som acceptabelt beteende inom en viss kultur, i en viss tid. När människor spekulerar kring skandaler tycks de leta efter svar i den egna livserfarenheten och engagerar sig i allmänhet mer i de skandaler som har någon form av bäring i det egna livet: Hur skulle jag agera om det drabbade mig? Vad skulle människor i min omgivning säga? Vad kan jag göra för att inte hamna i en liknande situation? (Bird 2003:25–47).

Avslutande diskussion

Vad var det Lars Nord skrev i citatet som utgjorde en form av utgångspunkt för denna artikel? Den moderna politiska skandalen skiljer sig från den klassiska skandalen genom att den inte längre huvudsakligen hämtar sin näring i diskussioner och samtal mellan människor, utan framförallt förs i medierna (Nord 2001:20). Utifrån det ovan tecknade, materialbegränsningen till trots, skulle man kunna hävda att påståendet inte håller. På samma sätt förefaller John B. Thompsons kronologiska beräkning, där rykten och skvaller sägs kunna leda fram till en skandal enligt någon form av trestegsraket, som alltför linjär för att stämma in på den brokiga verkligheten (Thompson 2008:25–28). Snarare vandrar rykten och skvaller både innan, under tiden och efter att en skandal har brutit ut, vilket kan leda till att en slumrande skandal får liv på nytt, som i fallet med Lars Danielsson. Muntliga rykten och skvaller kan alltså starta mediedrev och själva skandalen – som ofta antar formen av nyhet – är i sig en outsinlig källa för nya rykten och ännu mer skvaller, vilka i sin tur ger upphov till ännu fler nyheter. Dessa processer förefaller korsbefrukta varandra och tycks

snarare ha ett cirkulärt sätt att förflytta sig på (Bird 2003:32).

I min text har jag försökt att lyfta fram den kulturella kontext som medieskandalen springer ur, vilket få andra forskare har gjort. Istället för att betrakta den som ett strikt mediefenomen har jag eftersträvat att vidga perspektivet genom att snarare fokusera på mötet mellan mediernas produktion och publiken, men också genom att uppmärksamma den drabbades situation. I fokus har mellanrummet mellan det skrivna och det sagda, mellan den muntliga traditionen och mediernas berättelser stått, där det historiska nedslaget använts som relief för att förstå samtiden bättre.

Bland forskare inom medie- och kommunikationsfältet uttrycks understundom förvåning över att vissa skandaler aldrig får ordentligt fäste även om de bedöms som graverande. De rinner liksom ut i sanden av oklara skäl. Förklaringen som brukar ges är att historien är svår för journalister att berätta. Min analys av skandalens muntliga dimension kan föra detta resonemang vidare: Om en historia är svår att återberätta för den som tar del av nyheten blir det ingen skandal. Om melodramats sensmoral är höljd i dunkel finns inget att prata om. Det är med andra ord själva det muntliga berättandet som sker överallt där det finns människor som, i vissa fall, ger den medierade skandalen vingar och avgör dess livslängd och spridning. ”Va? Är det sant?” utbrister vi, och för historien vidare.

Mia-Marie Hammarlin, fil dr

Institutionen för kommunikation och medier, Lunds universitet

Noter

- 1 Forskningen är emellertid än så länge begränsad, både avseende omfång och perspektiv, vilket problematiseras i denna artikel.
- 2 I en jämförelse mellan de nordiska länderna finns det forskare som hävdar en markant ökning i antal under de senaste decennierna, där Sverige tar täten

med nära nog en femdubbling perioden 1980–2010 (Allern et al. 2012). Medieskandaler säljer, och journalistik som säljer är journalistik som överlever (Nygren 2008).

- 3 Ordet skandal kommer från kyrkolatinets *scandalum* och grekiskans *skándalon* och brukades redan på 1600-talet i betydelsen att begå en synd, väcka anstöt eller förargelse (SAOB 1970:S3483). I tidiga versioner av Gamla testamentet användes ordet metaforiskt för att gestalta en fälla eller ett hinder på vägen, såsom en stenbumling eller ett vattendrag som hindrade framkomsten, till för att sätta en fiendes tro på prov (Hellquist 1922:727). Efterhand kom den religiösa betydelsen av ordet att försvagas. I Frankrike på 1000-talet uppstod exempelvis ordet *esclandre*, sprunget ur *scandalum*, vilket betydde både skandal, förtal och elakt skvaller. *Esclandre* har i sin tur gett upphov till det engelska ordet *slander*, vilket även det betyder förtal och skvaller (Harper 2012). Således sammanfaller på ett tankeväckande sätt begreppet skandal med ordet skvaller.
- 4 Begreppet nyhet är ytterst komplext och utgör ett eget forskningsfält och jag kommer därför inte att fördjupa mig nämnvärt i detta. Det är skandalen som fenomen som står i centrum i denna text, vilken förvisso kan betraktas som en typ av nyhet.
- 5 Som ett led i min forskning har jag intervjuat tolv personer (sju kvinnor och fem män) om deras erfarenheter av att stå i centrum för medieskandaler eller av att befinna sig i deras omedelbara närhet: tre är nära anhöriga till de drabbade och har blivit intervjuade utifrån just den aspekten, tre har upplevt intensiv negativ mediebevakning och sex av informanterna har varit utsatta för massiva skandaler. De kontaktades initialt via mejl och sedan telefon, för att sedan intervjuas enskilt 1–2 timmar under samtalsliknande former (tio av dem genomfördes med bandspelare, två dokumenterades genom anteckningar i fältdagbok). Såväl inspelningarna som utskriften av dessa har analyserats genom närläsning med fokus på troper och teman. De intervjuade kommer från olika samhällssektorer – alltså inte bara politiken – men har det gemensamt att de har haft inflytelserika positioner och/eller varit framgångsrika i sin yrkesutövning. Den distinktion jag gör mellan negativ mediebevakning och mediedrev har sin bakgrund i en diskussion inom forskningsfältet om vad som kan kallas för medieskandal och hur begreppet egentligen bör definieras.

- 6 Åtminstone för privilegierade medborgare av manligt kön.
- 7 Trädet var känt som Krakowträdet, troligen på grund av de heta diskussioner som ägde rum under grenverket under det polska tronföljdskriget.
- 8 Orden opinion och publicitet införs även i svenska språket på 1700-talet (Holmberg et al. 1983:13).
- 9 Denna typ av folklöre för att häckla makten blev alltmer förfinad i takt med att människor från fler samhällsklasser lärde sig att läsa och skriva och är som bekant vital än i dag (se Broberg et al. 1993).
- 10 Det är svårt att inte dra en parallell till de sociala mediernas betydelse för revolutionen i flera arabiska stater under 2010 och 2011 där bloggare och twittrare kanaliserade folkets röst och väckte kritiken mot regimen till liv. På samma sätt som den franska polisen strävade efter att stoppa den muntliga nyhetsförmedlingen i upplysningstidens Paris försökte den egyptiska säkerhetstjänsten i Kairo på 2000-talet hindra bloggare och twittrare från att sprida sina iakttagelser inifrån landet, bland annat genom att kapa strömtillförseln till de hus i vilka de satt uppkopplade, dock utan att lyckas eftersom de unga journalisterna då omedelbart packade ihop den tekniska utrustningen och flyttade till en annan plats (Howard et al. 2011).
- 11 En katastrofkommission kom senare fram till att Lars Danielsson inte hade varit särskilt inriktad på tsunamin under det första dryga dygnet efter katastrofen och att hans insatser hade varit otillräckliga, något som förtjänade att kritiseras (SOU 2007:44).
- 12 Ett exempel ur ett tidningsmaterial bestående av 98 artiklar från 2005-12-02 – 2009-03-03 som ligger till grund för analysen, hämtade från databasen Mediearkivet. Det skvallerbetonade i skandalrapporteringen har genom textanalys stått i fokus.
- 13 Dessa genusprocesser inom politiken och andra mansdominerade miljöer har av en händelse Helen Eduards mor, statsvetaren Maud Eduards, skrivit synnerligen elegant om i boken *Kroppspolitik: Om Moder Svea och andra kvinnor* (2007).
- 14 En intervjuserie med journalister som varit aktiva i drevrapportering har påbörjats inom projektet, men är i skrivande stund inte avslutad varför materialet kommer att presenteras i andra texter.
- 15 Många går igenom en livskris i samband med medieskandalen som i åtminstone två kända norska fall har lett fram till att huvudpersonen i fråga har begått självmord (Brurås 2003, Bjerke 2012).

Källor

Fältmaterial

- Bandinspelade intervjuer med 10 informanter, 1–2 timmar per person, samt utskrifter av dessa. Därtill två intervjuer som dokumenterades genom anteckningar i fältdagbok.
- Tidningsmaterial bestående av 98 artiklar från 2005-12-02 – 2009-03-03. Hämtade från databasen Mediearkivet, sökord: "Lars Danielsson" AND "Helen Eduards".

Litteratur

- Allern, Sigurd & Pollack, Ester 2009: *Skandalens markedsplass. Politikk, moral og mediedrev*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Allern, Sigurd et al. 2012: Increased Scandalization. Nordic Political Scandals 1980-2010. I: Allern, Sigurd & Pollack, Ester (red.) *Scandalous! The Mediated Construction of Political Scandals in Four Nordic Countries*. Göteborg: Nordicom.
- Allern Sigurd & Pollack, Ester 2012: Mediated Scandals. I: Allern, Sigurd & Pollack, Ester (red.) *Scandalous! The Mediated Construction of Political Scandals in Four Nordic Countries*. Göteborg: Nordicom.
- Baron, Naomi S. 2010: Discourse Structures in Instant Messaging. The Case of Utterance Breaks. *Language@Internet*, 7 (2010), article 4.
- Bird, Elizabeth S. 1997: What a Story! Understanding the Audience for Scandal. I: Lull, James & Hinerman, Stephen (red.) *Media Scandals. Morality and Desire in the Popular Culture Marketplace*. Oxford: Polity Press.
- Bird, Elizabeth S. 2003: *The Audience in Everyday Life. Living in a Media World*. London: Routledge.
- Bjerke, Paul 2012: Media Victims and Media Morals. I: Allern, Sigurd & Pollack, Ester (red.) *Scandalous! The Mediated Construction of Political Scandals in Four Nordic Countries*. Göteborg: Nordicom.
- Boydston, Amber et al. 2012: An Empirical Anatomy of Media Storms. Unpublished working paper.
- Brewer, John 2005: Personal Scandal and Politics in Eighteenth-Century England. Secrecy, Intimacy and the Interior Self in the Public Sphere. I: Skuncke, Marie-Christine (red.) *Media and Political Culture in the Eighteenth Century*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Broberg, Gunnar et al. 1993: *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*. Stockholm: Ordfronts förlag.
- Brurås, Svein 2003: 3 uker i desember. En kritisk gen-

- nomgang av mediernes rolle i den såkalte Tønnesaken. Oslo: Norsk presseforbund.
- Brurås, Svein 2004: *Uthengt. Subjektive opplevelser av negativ pressomtale*. Arbetsrapport nr. 166. Volda: Volda Universitet.
- Carlsson, Anita 2008: Klick, klick, klart. I: Nygren, Gunnar (red.) *Nyhetsfabriken. Journalistiska yrkesroller i en förändrad medievärld*. Lund: Studentlitteratur.
- Couldry, Nick 2000: *The Place of Media Power. Pilgrims and Witnesses of the Media Age*. London: Routledge.
- Dagens Eko, 18 maj 2006, telegram i ”kvart i fem”-sändningen, Sveriges Radio.
- Danielsson, Lars 2007: *I skuggan av makten*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Darnton, Robert 1997: Best-sellers and Gossip-mongers in 18th-century France. *Unesco Courier*, Vol. 50, Issue 6.
- Darnton, Robert 2000: An Early Information Society. News and the Media in the Eighteenth-Century Paris. *The American Historical Review*, Vol. 105, No. 1, p. 1-35.
- Darnton, Robert 2005: Mademoiselle Bonafon and the Private Life of Louis XV. Communication Circuits in Eighteenth-Century France. I: Skuncke, Marie-Christine (red.) *Media and Political Culture in the Eighteenth Century*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Darnton, Robert 2010: *Poetry and the Police. Communication Networks in Eighteenth-century Paris*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Dresner, Eli 2005. The Topology of Auditory and Visual Perception, Linguistic Communication, and Interactive Written Discourse. *Language@Internet*, 2 (2005), article 2.
- Eduards, Maud 2007: *Kroppspolitik. Om Moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas akademi.
- Ekström, Mats & Johansson, Bengt 2008: Talk scandals. *Media, Culture & Society* 30(1): 61–79.
- Expressen, 10 maj 2006. ”Persson-beviset. Här avslöjar statsministern tvivlet på Danielsson.” Skribenter: Hedlund, Ingvar & Svensson, Niklas.
- Expressen, 2 sept. 2007. ”Linda & Leo – Om veckans hetaste samtalsämnen”. Skribenter: Skugge, Linda & Lagercrantz, Leo.
- Fokus, 19 maj 2006. ”Bloggarna bakom Danielssons drama.” Skribent: Nilsson, Torbjörn.
- Gans, Herbert J. 2007: Everyday News, Newswriters, and Professional Journalism. *Political Communication*, 24:2, 161–166.
- Girard, René 1986: *Violence and the Sacred*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Gluckman, Max 1963: Gossip and Scandal. I: *Current Anthropology*, vol. 4, nr 3.
- Hammarlin, Mia-Marie & Jarlbro, Gunilla 2012: From Tiara to Toblerone – the Rise and Fall of Mona Sahlin. I: Allern, Sigurd & Pollack, Ester (red.) *Scandalous! The Mediated Construction of Political Scandals in Four Nordic Countries*. Göteborg: Nordicom.
- Harper, Douglas 2012: *Online Etymology Dictionary*. <http://www.etymonline.com/>
- Hartley, Møller Jannie 2011: *Radikalisering av kampzonen. En analyse av netjournalistisk praksis og selvforståelse i spændingsfeltet mellem iedaler og publikum*. Roskilde: Roskilde Universitet, Institut for Kommunikation, Virksomheder og Informationsteknologi.
- Hellquist, Elof 1922: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag. Projekt Runeberg. <http://runeberg.org/svetym/>
- Hildeman, Karl-Ivar 1974: *Visan som vapen i gammal tid. Om niden i Östnorden*. Helsingfors.
- Hjort, Mira et al. 2011: *Jättekliv eller tidsfördriv. En studie i hur svenska journalister använder sociala medier som arbetsverktyg*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG).
- Holmberg Claes-Göran et al. 1983: *En svensk presshistoria*. Solna: Esselte Studium.
- Howard, Philip N. et al. 2011: *Opening Closed Regimes. What Was the Role of Social Media During the Arab Spring?* Project on Information Technology & Political Islam. Working paper 2011:1.
- Jarlbrink, Johan 2009: *Det våras för journalisten. Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal*. Stockholm: Kungliga biblioteket, Mediehistoriskt arkiv 11.
- Jensen, Anders Todal & Fladmoe, Audun 2012: Ten Commandments for the Scandalization of Political Opponents. I: Allern, Sigurd & Pollack, Ester (red.) *Scandalous! The Mediated Construction of Political Scandals in Four Nordic Countries*. Göteborg: Nordicom.
- KU8, *Regeringens krisberedskap och krishantering i samband med flodvågskatastrofen 2004*. Betänkande 2005/06:KU8.
- Lull, James & Hinerman, Stephen 1997: The search for

- scandal. I: Lull, James & Hinerman, Stephen (red.) *Media Scandals. Morality and Desire in the Popular Culture Marketplace*. Oxford: Polity Press.
- Martin-Barbero, Jesús 1993: *Communication, Culture and Hegemony. From the Media to Mediations*. London: Sage.
- Nord, Lars 2001: *Statsråden och dreven. Rainer-affären 1983 och Freivalds-affären 2000*. Rapport nr 1: 2001. Stockholm: Stiftelsen Institutet för Mediestudier.
- Nygren, Gunnar et al. 2005: *Bloggtider*. Stockholm: Sellin & Partner.
- Nygren, Gunnar 2008: *Yrke på glid. Om journalistrolens de-professionalisering*. Stockholm: Sim(o).
- Pihlblad, Anders 2010: *Drevet går. Om mediernas hetsjakt*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ricœur, Paul 2005: *Minne, historia, glömska*. Göteborg: Daidalos.
- Sabato, Larry J. 1993: *Feeding Frenzy. How Attack Journalism has Transformed American Politics*. New York: Free Press.
- SAOB, 1521–2009: Lund, Svenska Akademiens Ord-boksredaktion. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>
- SOU 2007:44. *Tsunamibanden*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Stephens, Mitchell 2007: *A History of News*. New York: Oxford University Press.
- Thompson, John B. 2008: *Political Scandal. Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge: Polity Press.
- Vermeule, Blakey 2006: Gossip and Literary Narrative. *Philosophy and Literature*, Vol. 30. No. 1. p. 102–117.
- Wien, Charlotte & Elmelund-Præstekær, Christian 2007: *Om mediestormens magt. Om mediestorme på ældreområdet og deres indflydelse på ældrepolitikken*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Wien, Charlotte & Elmelund-Præstekær, Christian 2009: An Anatomy of Media Hypes: Developing a Model for the Dynamics and Structure of Intense Media Coverage of Single Issues. *European Journal of Communication* 24: 183–201.

SUMMARY

”What? Is it True?”

On the Anchorage of Media Scandals in Everyday Gossip

The article investigates the relation between modern media scandals and the public scandals that occurred during the eighteenth-century France and England. Previous research within the media field has mainly approached these scandals as a strict media phenomenon, which leaves a lot of questions unanswered, as to how the scandal gain its momentum, and how it is transported within the media system, both orally and in print. The author pinpoints the connection between the oral tradition and popular journalism of today by looking into the mediated transportation of words; how the written word often has its origin in the spoken word,

and vice versa. The historical approach is interrelated to contemporary ethnography in the purpose of showing that the public scandal above all is a social and cultural phenomenon, where people’s talk – or gossip – about different issues actually can start a scandal or where the theme of a scandal, through the norms and ethical values that it expresses, can work as a tool in moral discussions taking place in an everyday context. The article also highlights the difficult situation for the scandalised person who becomes an example of improper conduct, which sometimes leads to long-lasting personal suffering due to social exclusion.

NYA AVHANDLINGAR

Dragan Nikolić: *Tre städer, två broar och ett museum. Minne, politik och världsarv i Bosnien och Hercegovina*. Institutionen för kulturvetenskaper, Etnologi, Lunds universitet 2012. 304 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7473-332-7.

En välvald bild omspanner etnologen Dragan Nikolićs avhandling. Det är bron över Drina med sina många brovalv vilande i ett lågmålt höstlandskap, just den vackra stenbro som spelar huvudrollen i Ivo Andrić Nobelprisvinnande roman. I Drinas stilla vatten åter speglas bron dramatiskt skimrande, uppochnervänd, liksom den på ett mer symboliskt plan skimrande åter speglas i våra sinnen, som fysiskt, estetiskt, historiskt och politiskt objekt. Såsom bron genom historien har skiljt och förenat, så skiljer och förenar idag också minnet och representationerna av den, bron som historia, monument och världsarv. Nikolićs studie handlar om precis det, stenbron, den lite kontursuddigare bilden av den, alla representationerna av den i våra sinnen, och så förstås hur allt detta ramar in av den verklighet som omger bron, det höstlika landskapet, i utdragen väntan på ny vår.

Det är bokens tema – minne, politik och världsarv i efterkrigstidens Bosnien-Hercegovina. En inledning och en kort avslutande diskussion ramar in det huvudsakliga, tre kapitel om var sin stad, om två broar och ett museum. Det första av de tre huvudkapitlen ägnas Mostar och dess bro, det andra Višegrad och bron över Drina och det tredje och längsta Jajce, en liten stad med ett stort minnespolitiskt arv, från fornstora dagar och från mer närliggande och problematiska tider, Jugoslavien, kriget och den nya staten Bosnien-Hercegovina (BiH).

Det uttalade syftet med avhandlingen är att ”studera hur människor brukar världsarvsplatser och minnen av det förflutna, hur UNESCO:s kulturarvspolitik tas upp, värderas och omtolkas lokalt, nationellt och transnationellt (postjugoslaviskt), samt hur internationella intentioner möter efterkrigstidens konfliktfyllda verklighet” (s. 20). Det handlar om hur människor minns

och hanterar det förflutna på ett lokalt plan och vilka konsekvenser det får, och om hur ceremonier, monument och minnesmärken kan skapa mening åt gårdagen, samtiden och den närmaste framtiden.

Studien bygger på kvalitativa intervjuer och samtal med informanter, som författaren kallar ”berättare”, och på fotografier, videoinspelningar och deltagande observationer mellan 2007 och 2011, utförda under sporadiska besök och längre sammanhängande perioder. Metodiskt är den förankrad dels i en etnologisk/ antropologisk fältarbetsstrategi, som betonar vikten av närvaro och deltagande, dels i en nutida fenomenologi, med fokus på situerad praxis.

Nikolićs utgångspunkt är att monument är märklig materia, användbar som ett slags titthål eller ”kristallisationspunkter” för att förstå sociala och kulturella processer. Tanken är att monumenten själva, liksom det vardagliga bruket av dem och ceremonierna runt dem, kan förstås som starkt laddade aktörer, med förmåga att sätta igång kedjor av händelser och ge upphov till tolkningar.

En kärna i problemställningen är relationen mellan minnen, minnets representationer och rum/plats, en relation som författaren vill göra reda för med Hanna Arendts begrepp ’spaces of appearance’, de rum där människor inte bara framträder för varandra som ting, utan gör sin närvaro explicit just som levande människor. Broarna i Mostar och Višegrad och museet i Jajce analyseras som sådana rum för framträdanden, som tillsammans med ritualer och ceremonier ”blir till piedestaler varifrån viktiga frågor kan artikuleras” (s. 17).

Det centrala problemet är kampen om vems minnen som ska gälla och hur man ska minnas, en kamp om vad som skall upphöjas till allmänt erkänt kulturarv å ena sidan och en kamp om lokala folkgruppers och individers minne och historia å den andra. En rad begreppspar tas i bruk för skillnaden mellan fastlagt institutionellt offentligt minnande uppifrån och lokalt levande kommunikativt minne underifrån: ’shared memory – common memory’; ’kulturellt minne – kommunikativt minne’, ’commemorating from above – commemorating from

below'; Pierre Noras 'lieux de mémoire – milieux de mémoire'. Hit hör också de Certeaus 'strategi', som här syftar på de styrandes försök att iscensätta historien och territoriet på bestämda sätt, och 'taktik' som syftar på det dagliga brukandet och inlemmandet i människors pågående liv. Det hela formar sig till en kraftfull men också problematisk dikotomisk relation, mellan å ena sidan ideologi, retorik, politik och å den andra vardagligt brukande eller om man så vill mellan ideal och praxis, teori och praktik.

Kriget är den bakgrund som ger avhandlingen resonans, på flera plan. "Sällan har väl utnämningen av enstaka objekt till globala minnesplatser skett bland människor som befinner sig i ett så djupt tillstånd av förvirring och vanmakt som här" skriver författaren (s. 8). Det är en förvirring och vanmakt som kräver diskussion av grundläggande överenskommelser och begrepp på kulturarvsfältet. Minnen är djupt problematiska i efterkrigstidens BiH, men problematisk är också glömskan. Från olika håll kommer påbud att minnas, liksom det också kommer påbud att glömma. Något givet delat minne, någon gemensam historieskrivning eller kulturpolitik finns inte. Den extremt upphettade och fragmenterade situationen tar Nikolić som sin metodiska utgångspunkt, tanken är att den kan tydliggöra och visa upp processer och fenomen som annars är mer svårfångade.

Också författarens närvaro på fältet är inramat av hans erfarenheter som sjuttonårig krigsflykting från Bosnien till Sverige. Å ena sidan kunde han använda dessa erfarenheter som en tillgång och genom att vara öppen med sin jugoslaviska och bosniska bakgrund förhållandevis enkelt flyta in i samtal och diskussioner med bosniaker, serber och kroater. Å den andra sidan blev bakgrunden också ett problem, genom att han ständigt avkrävdes kulturell legitimation. Som bosnienserb, enligt den upphettade etno-nationella tillhörighetsprincipen, fanns det ingen neutral outsiderposition, ingen observerande forskarroll att fly in i. Var insiderpositionen, språkkunskaperna, den kulturella tillhörigheten en tillgång, så blev den snart också "en nästan outhärdlig plåga" (s. 14).

Det första av de tre centrala kapitlen vävs kring Stari most, bron i Mostar, byggd på 1500-talet, förstörd av kroatiska styrkor 1993 och med internationell hjälp återskapad och återinvigd 2004. Kapitlets tema är hur erfarenheterna och minnena från kriget förhåller sig till bron som kulturminne. Från UNESCO:s distanserade globala perspektiv har den nyrestaurerade bron kunnat

framställas som symbol för multietnisk samexistens, tolerans och kulturell utveckling. På lokal, regional och nationell nivå framstår sådana framställningar mest som bisarra skämt. Där står bron istället som monument över söndring och påminnelse om den avgrund av svåröverbryggbara skillnader som fått Mostar att sönderfalla i två etniskt skilda delar, på var sin sida om floden Neretva.

I kapitlet dramatiseras skillnaden mellan de olika perspektiven på kulturarv. Kulturarv används ofta retoriskt – liksom broar – för att symbolisera överbryggande gemenskap, samhörighet, något delat. Men precis som broar producerar kulturarv ofta det omvända, genom att fokusera gränser, dramatisera skillnad och tydliggöra relationer mellan radikalt olika meningshorisonter, från lokal till global. För Mostarborna står bron, tillsammans med det stora korset på berget Hum intill, som monument över den etniska konflikten som delat staden. Monumenten och ceremonierna runt dem bidrar till att skapa, upprätthålla och uttrycka ett etno-nationellt homogent territorium, samtidigt som de dramatiserar skillnaden mellan internationella, nationella och lokala perspektiv. Minnesmärkena "symboliserar krigets och konflikten ändlöshet", skriver författaren, "de är panoptikons vaktorn, synliga landskapsmarkörer som förkroppsligar närvaron av ett kontinuerligt krigstillstånd" (s. 64). Idén med minnesmärken är att gestalta en idé, förmedla ett budskap. Men i praxis påverkas idé och budskap av de betydelser lokalinvånarna tilldelar dem. De blir på så vis också minnesmärken över lokalsamhällestillhörighet och identitet och kommer därigenom att medverka till kontroll och disciplinering av invånarna. "Monumenten utövar på det viset på en gång ett symboliskt våld över sin omgivning – och öppnar sig för omtolkningar", skriver författaren (s. 68). Monument är alltså platser där mening konstitueras, det är grundtanken i studien, och i Hannah Arendts begrepp 'space of appearance'. Den gamla bron i Mostar är ett dissonant kulturarv som "får olika sidor av stadens historia att bli synliggjord, men också olika tolkningar av förstörelsen att ta form" (s. 78).

Den fråga som kapitlet vill belysa är hur rätten till platsen konstitueras. I fallet Mostar framgår att den fördelas via rätten till stadens minne och historia, vilket skapar en kamp om vems minnen och vem som kan kontrollera historien. Minnena och historien är inte krigets utgångspunkt och mål, utan medel för att erövra rätt till platsen. Det är, menar författaren, rätten till platsen som definierar striden, och när minnena, minnesmärkena, monumenten relateras till plats, förstärks såväl platsens

som minnenas innebörd. På så sätt blir minnen och historia, i Mostar och annorstädes, instrument för att skapa plats, ta plats och etablera rätt till plats.

13 mil öster om Mostar ligger Višegrad, en liten stad som under 600 år låg i det osmanska imperiet, därefter i Jugoslavien och som ett resultat av kriget nu i Republika Srpska. Mitt i Višegrad ligger ännu ett omstritt minnesmärke, Mehmed Paša Sokolovičs berömda bro över Drina. Genom legender och litteratur, inte minst Ivo Andrićs roman, hade bron redan tilldelats en viktig roll i berättelsen om det förflutna, som minnesmärke över ottomanernas förtryck av bosnienserberna. Därför kunde bara begränsade förhandlingar om tolkningen av bron äga rum.

2007 utnämnde UNESCO bron till världsarv, uppenbarligen i avsikt att förmå den att verka i försoningens tjänst. En god del av kapitlet om bron och Višegrad ägnas åt frågan om varför detta inte skedde. Ett skäl är förstås att staden under kriget utsattes för en särdeles grym etnisk rensning. Under flera massakrer våren och sommaren 1992 dödade serbisk polis och militär över 3000 bosniaker. Bron var central skådeplats, därifrån slängdes många av offren i floden. Var bron tidigare symbol för osmanernas förtryck av lokalbefolkningen, så blev den nu för en del av invånarna också symbol för serbernas oförrätter mot den bosnienbosniakiska befolkningen. Genom att betona brons äldre historia och samtidigt missa eller aktivt bortse från brons nära krigshistoria, ville UNESCO med världsarvsutnämningen göra bron till symbol för fred och försoning. Den globalt spridda tolkningen kom därmed på kollision med lokalbefolkningens tolkningar. Som i Mostar blev bron ett dissonant kulturarv, en symbol för svåra och ännu oförlösta konflikter. Resultatet är inte glömska, men väl tystnad. Minnen är plågsamma, påtvingade, invånarna är rädda, skriver Nikolić: "Idag är Višegrad staden där bara minnesmärkena, men inte människorna vill tala om perioden 1992–1995" (s. 97).

Den som inte kan sin historia har ingen framtid brukar det heta, men här blir det tydligt att också den som minns det förflutna kan komma att stå utan framtid. Vad författaren fann i Višegrad var ett vardagsliv präglad av tystnad, förtigande, ett mycket aktivt bortseende och en strategisk glömska som ett slags försvar, därför att det är så svårt för folk att "handskas med den egna skuldbördan om man saknar mekanismer för att konfrontera och hantera det förflutna" (s. 98).

Den tyngsta delen av kapitlet är en analys av en ceremoni där kvinnor kastar rosor i Drina, för att mana fram

krigsminnena och ge dem konkretion. I ceremonin kom bron att hållas fram som scen för de svåra krigsbrotten, liksom för det straff som ännu inte utdömts. Ceremonin gestaltades som en konkret åkallan av alla som dödat och försvunnit, men också som en konkret åkallan av förövarna, varav en del ännu fanns kvar i staden. Bron blev en "space of appearance", en "commemorative arena", en scen och ett altare för bosnjakiska martyrer.

Liksom i det tidigare kapitlet är en central fråga i analysen hur minnandet kopplas till företrädesrätt till platsen. Men här handlar det också om vem som får vara offer och varför. I det höstlika efterkrigslandskapet blev bron medel i en strid om vilka offer som vi skall minnas och vilka martyrer som ska hyllas, de som föll för flera hundra år sedan, under osmanerna, eller de som föll under Višegradmassakrerna, de serbiska styrkornas etniska rensningar 1992.

Med Paul Connerton påpekar författaren att risken att glömma föder minnesmärken medan byggandet av minnesmärken föder glömska. I Višegrad födde risken att glömma ett minnesceremoniellt firande och minnesceremonin födde glömska. I ceremonin på bron ville kvinnorna genom att offentligt hålla fram och gestalta sina personliga, subjektiva och traumatiska minnen få dem att bli del av den egna etniska gruppens kollektiva minne och "officiella" historia". Så blev också de döda indragna som etniska representanter i en kamp om identitet och rätt till plats. Men medan minnande var en plikt som praktiserades av lokala och tillresta bosnienbosniaker, ägnade sig den bosnienserbiska lokalbefolkningen lika plikttröget åt att glömma, åt tystnad och förnekande. I Višegrad kolliderade ett pågående minneskrig och ett glömskekrig som handlade om territoriet. I båda fallen var det bron som var utgångspunkt och som gjorde detta möjligt.

Nordväst om Višegrad ligger Jajce, bosniernas gamla kungastad, fylld med minnesmärken, och som helhet kandidat till UNESCO:s världsarvslista. Mitt under brinnande krig, i november 1943, samlades Titos partisaner i Jajce för en gemensam antifascistisk konferens, "Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ)". Där beslutades att utropa den socialistiska republiken Jugoslavien. Till Jajces många minnesmärken från fornstora dagar lades platsen för den nya statens födelse, AVNOJ-museet, snart vallfartsort för skolbarn och rättrogna medborgare i ett halvt sekel. Men under kriget på 1990-talet ställdes jugoslaver mot varandra, nu som serber, kroater och bosniaker. Samtidigt som de bekrigade varandra, bekrigade de också

samfält den gamla staten. Arvet från Jugoslavien, minnena, museerna, monumenten, attackerades och försattes inom kulturella parenteser. Efter kriget stod AVNOJ-museet tomt på människor och föremål, men också på mening. Som en av studiens informanter uttrycker det: i kriget förstörde serber och kroater moskéer och muslimer förstörde kyrkor men AVNOJ-museet förstördes av dem alla. Det var en minnesplats, men förvandlades i kriget till en stående provokation. Det Dragan Nikolić vill diskutera med museet som utgångspunkt är ”villkoren för att minnas den federativa republiken Jugoslavien efter ett krig där den forna republikens soldater ställdes emot varandra och där statens själva konstruktion bidrog till att kriget alls bröt ut” (s. 46).

I Jajce får vi följa hur en plats, en stad och ett museum först totalt koloniserades med ett specifikt minne, hur detta minne sedan uttraderas, för att till sist bit för bit återerövrades och samtidigt bli något nytt och annat. Vår AVNOJ-museet tidigare ett monument över jugoslavism, så höll det nu på att bli ett monument över antifascism och en icke etno-nationell hållning. Med bussar från olika delar av det forna Jugoslavien anlände människor som ville gestalta ett alternativ till den rådande etno-nationalismen, men utan att för den skull nödvändigtvis helt omfamna den gamla statens mål och värden. Det aktiva utövande av ett ”antifascistiskt minnande” kring AVNOJ-museet som uppmärksammas i kapitlet ska man enligt författaren inte se som utslag av ”jugonostalgi”, ett försök att återskapa det gamla, en övernationell identitet bland bråkiga nationalister, religioner eller ideologier, utan som ett försök att aktivt konfrontera det förflutna, av människor som fick sitt minne konfiskerat genom Jugoslaviens sammanbrott.

Utgångspunkten för skeendet runt museet i Jajce är alltså en annan än i Mostar och Višegrad. Efter kriget kunde inte minnet längre monopoliseras vare sig av samtida nationalister eller av jugoslaviska nostalgiker. Lokalbefolkningen och enskilda individer hade nu fått mer än någonsin tidigare att säga till om vad som ska gälla som minnesvärt. Det är vad som då händer som är kapitlets bärande fråga: vad av allt som hänt ska vinna status som kollektivt minne och vilka slags minnen är egentligen möjliga att vinna erkännande för internationellt?

Frågan är inramad av en särskild besvärighet menar författaren. I Jajce finns inte bara en avsaknad av överenskommelser om vad man ska minnas, en avsaknad av institutionaliserat kulturellt minnande, det som härskar är en glömskans kultur. Genom att suddas bort minnet av allt som associerar till Jugoslavien skapades också

en föreställning om en ny början, som fick till följd att museet blev kvar på den andra sidan gränsen, i det gamla. Här finner vi en av avhandlingens huvudpoänger: vad det handlar om är inte bara om hur man kan skapa berättelser som kan vinna laga kraft, utan hur man genom berättelser upprättar en början, en mitt och ett slut, som i sin tur upprättar en relation till platsen och hela territoriet som har med rättigheter att göra. Genom att skapa en början och bortse från det som varit ritas rummet upp och tilldelas en bestämd ordning. I Jajce blir det tydligt hur minnandet, ceremonierna och kulturarven medverkar till att etablera och legitimeras gränser i tid och rum, till att upprätta territorier som sedan kan fördelas i termer av rättigheter.

Resonemanget leder fram till slutsatsen att invånarna i Jajce är klivna, av krigshandlingar, arbetslöshet, demografiska förändringar och politisk animositet: ”Jajceborna och det materiella kulturarvet levde inte tillsammans utan bredvid varandra” (s. 257). I staden ritualiserades två skilda minneskulturer, två olika historier. Det som för de äldre i Jajce var en självklarhet, var för de yngre en myt. De yngres erfarenheter var för de äldre formade av en politisk irrlära. ”I en och samma miljö levde två stater i medvetandet hos två generationer. Ett psykologiskt tillstånd som också delas av Mostars och Višegrads invånare” (s. 257). Finns det då inga alternativ undrar man? Jodå, faktiskt. Ett står den luttrade hotellägaren för, i en stad som förr lockade turister i hundratusental men som nu har långt färre besökare. Hans hållning, mer pragmatisk än ideologisk, är att allt är bra som lockar besökare. Minns vad ni vill – bara ni kommer hit och tar in på mitt hotell!

I globala sammanhang och från UNESCO:s horisont framhålls kulturarv och i synnerhet världsarv gärna som en resurs i arbete för fred, försoning och förståelse människor emellan i krisdrabbade områden. Men i Bosnien-Hercegovina är kulturarv i långt större utsträckning en källa till konflikt och en resurs i strid. Författaren menar att det beror på att det förflutna inte kommit till ro och på att minnesmärken är så kraftfulla vapen. Är det militära kriget slut, kan konflikterna och stridshandlingarna ändå fortsätta med broar, museer och andra minnesmärken som vapen. Kulturarven är dissonanta, deras betydelser och mening på olika nivåer är svåra att få ihop. I Mostar och Višegrad står de på den internationella nivån för fred och försoning, på den nationella nivån för konflikt, medan de på den lokala nivån står för en kombination av stolthet, fattigdom och oändliga svårigheter. Kriget gjorde monumenten till kulturella skiljetecken och till

podier varifrån man kan förkunna, därför blev också broarna i Višegrad och Mostar oroshärdar. De användes för att bränna fast minnet av begångna historiska oförrätter och vidmakthålla ett offerperspektiv i det kollektiva etno-nationella minnandet. I Jajce finner Nikolić något delvis annat, en överraskande blandning i tolkningar, användningar och engagemang. Medan man i Mostar och Višegrad hanterade kulturarven, minnesmärkena instrumentellt, för att få uppmärksamhet för andra saker än det som har med det lokala att göra, så kunde de i Jajce inte monumentaliserar och instrumentaliserar på samma sätt.

I en slutkläm skriver Nikolić att genomgången av hur kulturarv och världsarv betraktas i BiH visar på dramatiska spänningar och mångskiftande användningar. På den globala nivån erkänns ett världsarv som något självklart positivt, något som förenar. Det ger dem potential att användas också för andra ändamål. På lokal nivå står de inte så mycket som nationella minnesmärken utan mer som redskap i en kamp om makt och inflytande i en politiskt och ekonomiskt svårbemästrad verklighet.

Dragan Nikolić har valt ett spännande och komplicerat fält, efterkrigstidens Bosnien och Hercegovina, och ett inte mindre spännande och komplicerat ämne, minne och kulturarv. Världen är numera som besatt av minnande, av monument och av kulturarvsproduktion. Det är ett korståg för kulturarv, ”a heritage crusade”, menar kulturgeografen David Lowenthal. Det är i så fall på en gång något mycket gammalt och fundamentalt nytt. Om broarna i Mostar och Višegrad och museet i Jajce är exempel på hur lokala företeelser kan kopplas loss från sina sammanhang och föras ut på globala motorvägar för att bli tillgängliga för global konsumtion, så är världsarvsinstitutionen, tillsammans med Apples datorer, Intels processorer och McDonalds hamburgare, exempel på det omvända, hur globaliserade strukturer och produktionsapparater kan göras lokalt närvarande och hur sådana globaliserade företeelser relokaliseras. På det sättet är de företeelser Nikolić diskuterar exempel på det senmoderna samhällets kanske mest produktiva spänningfält, mellan de globaliserande och homogenerande krafterna å ena sidan, och de lokalisering och diversifierande krafterna å den andra. Hans avhandling visar tydligt att det inte är fråga om krafter från skilda världar som bara råkar sammanföras i ett krigshärjat land, utan att det istället rör sig om två sidor av samma fundamentala process, sidor som konstituerar varandra och därför bara tillsammans, som hand och handske, kan göras begripliga.

Avhandlingen handlar en hel del om de lokala villkoren för kulturarv och minnande. Men lika mycket handlar den om plats, rättigheter och offerskap och om hur allt detta hänger samman. Det som ger studien en extra dimension är förstås kriget på 1990-talet, och att det ännu på sitt sätt pågår, inte lika blodigt, men ändå fullt kännbart. Avhandlingens styrka är närheten till informanterna, till vardagslivet, att perspektivet inte är uppifrån eller utifrån. Men det är heller inte en partsinlaga, det handlar inte om att ge röst åt de röstsvaga, som så mycket etnologi och antropologi gjort genom åren. Finns det en genomgående tendens i texten så är det snarast sorg, vemod, över att alternativen till etnopolitiskt motiverat våld, till hat och misstroende, ibland ter sig så långt borta.

Till avhandlingens starka sidor hör också det ständigt närvarande analytiska förhållningssättet, som utgår från närhet men producerar distans. Det är ett förhållningssätt som inte är oproblematiskt i efterkrigstidens BiH, men det är ett förhållningssätt som gör de svåra och i bokstavlig mening kanske faktiskt ofattbara skeendena under och efter kriget åtminstone något mer begripliga. Studiens styrka ligger inte i en sammanhållen, stringent genomförd metodik, inte heller i en konsekvent tillämpad begreppsapparat. Snarast faller Dragan Nikolić in i en etnologisk tradition som använder sig av ”rörligt sökarljus” som metod, ett slags eklektiskt ”plockepinn”-spelande bland teorier och metoder som från andra akademiska horisonter ofta ter sig närmast stötande. Hur det fungerar är svårbedömt, men fungerar gör det lika fullt. Med två broar och ett museum som titthål, med ceremonier och ritualer som vidvinkelobjektiv, med en bussresa, ett jättekors, en kulturförening och en gata som prismor lyckas författaren kasta många slags ljus över en komplicerad verklighet. Den blir därigenom inte mindre komplicerad, snarare mer. Men den blir samtidigt mer begriplig.

Visst finns det brister. Jag hade önskat en mer teoretiskt överlagd användning av de många begrepp som introduceras. Det hade underlättat om begreppen också hade relaterats tydligare till varandra, så det gått att förstå hur begreppsapparaten hänger ihop – om den nu gör det. En stor del kommer i par, jag har funnit inte mindre än nitton begreppspar. Med en mindre dikotomiskt uppbyggd begreppsapparat hade det nog varit lättare att representera och analysera skeenden mer komplicerade än minne–glömska, individuellt–kollektivt, ideal–verklighet och teori–praktik. Ett sätt att åstadkomma det hade varit en mer kraftfull betoning på handlandet. En

än mer närgången och detaljerad performance-analys av ceremonierna och ritualerna kring broarna och museet, inspirerad av t.ex. Victor Turner och Richard Schechner, hade kunnat fungera ypperligt. En sådan analys skulle ha kunnat utgå från de många timmar av videospelningar som författaren gjort, inspelningar som nu får tjäna mer som legitimation och verifikation i bakgrunden. Jag hade också gärna sett en tydligare och mer utarbetad teoretisk diskussion av resultaten, särskilt relationen mellan minne och glömska, och mellan minne och minnets representationer. Gott om empiriskt material, en del av det brännande hett, finns som underlag för en sådan diskussion.

Men jag är ändå rätt nöjd med vad jag faktiskt får. För det är en avhandling som har en hel del att lära oss om hur minnen och monument kan brukas och missbrukas, och hur minnen alltid utgår från och skapar glömska. Den har också en hel del att lära oss om hur minne och glömska aktiveras och brukas i krig och inte minst i efterkrigstidens vardagar, fyllda av sår, förlust och ibland också hat. Därtill har avhandlingen också något att lära oss om mod. För det krävs mod att ge sig ut i ett så komplicerat akademiskt landskap som det om minne, monument och kulturarv. Det krävs mod att göra det i ett så minerat landskap som det post-jugoslaviska Bosnien och Hercegovina. Det krävs mod också att göra det som bosnienserb, mod att konfrontera inte bara allt det man kan möta i ett sådant upphettat fält, utan också mod att konfrontera sig själv. Och inte minst krävs det mod att göra det på svenska, på ett svenskt universitet och i ett ämne som så länge ägnat sig så mycket just åt det svenska.

Owe Ronström, Visby

Klas Ramberg: *Konstruktionen av framtidens stad. Arkitektävlingar om bostäder och stadsdelar i Sverige 1989–2003*. Hemmavid förlag, Stockholm 2012. 272 s., ill. English summary. ISBN 978-91-637-1770-3.

Förhållandet mellan människor och rum är det övergripande problem som Klas Ramberg ägnar sin avhandling; framförallt gäller det fysiska rum, bostäder och stadsdelar, alltså rum som låter sig planeras och uppföras – konstrueras. Länge skedde detta i Sverige som del av det moderna projektet, men med kritiken av detta artikulerades andra ideal. Den stad och bostad som gör anspråk på att ersätta modernismens konstruktioner, samt deras

värden och relationer, vill Klas Ramberg frilägga i sin avhandling. Uppgiften görs hanterlig genom att avgränsa undersökningen till arkitektävlingar. I dem blir diskussionen om framtidens stad och bostad åtkomlig eftersom den förs i både ord och bild. Där görs kontraktet om framtidens stad och bostad upp, menar Ramberg, som särskilt har undersökt fem tävlingar under åren 1989–2003: Ladugårdsängen i Örebro, Stumholmen i Karlskrona, Skeppsviken i Uddevalla, Dragonfältet i Umeå samt Mariehäll i Stockholm.

Avhandlingens syfte är ”att visa vilka värden som styr de visioner som arkitekter (och andra medverkande) uttrycker i arkitektävlingar om bostäder och stadsdelar i fem olika svenska städer mellan åren 1989 och 2003”. Det visionära – formulerat i ord och bild – blir därvid centralt, men också juryns motivering till sitt val. Närmare bestämt undersöker Ramberg fyra delfrågor: 1. Vilka förändringar – eller översättningar – sker under tävlingsprocessen? Premieras vad som efterfrågas i programmet eller någonting annat? 2. Av vad sätts framtidens bostäder och stadsdelar samman? Denna fråga om element och deras relationer handlar om både den fysiska miljön och dess tänkta människor. 3. Vad är det för kvaliteter som man utgår från då man föreslår och värderar framtidens stadsdelar och bostäder? 4. Vilket slags urbanitet ligger i de värden och ideal som premieras? De två första frågorna om översättning och sammansättning kommer direkt från Latours teoretiska program. Mer allmänt är avhandlingen vägled av Foucaults tankar om strategier, kunskap och makt; de värden som Ramberg uppmärksammar antas vara strategiska och fungera styrande. Avhandlingen är etnologisk, men är en undersökning ”uppåt”.

Syftet med avhandlingen formuleras förvisso brett som värden som styr arkitekternas bostads- och stadsdelskonstruktioner, men det inskränks på ett olyckligt sätt till just de städer där de fem studerade arkitektävlingarna har ägt rum – olyckligt därför att resultaten har en vidare relevans (extern validitet) än just dessa tävlingar (och inte säger de så mycket om städerna heller). Ramberg förnekar inte heller detta, annat än i syftesformuleringen. Syftet hade kanske låtit sig formuleras bättre om två sidor av problemformuleringen dryftats närmare: Dels valet av fem arkitektävlingar och särskilt deras tidsutsträckning. Vad gör perioden 1989–2003 intressant? Vad betyder det för undersökningen att den sociala bostadspolitik som formerades på 1940-talet kommer till ett abrupt slut med 90-talskrisen, alltså efter 1989 – ett förhållande som inte uppmärksammas i

avhandlingen. Och om resultaten låter sig generaliseras, är det inte bara till andra städer utan också efter 2003? Dels valet att studera just arkitektävlingar som ett slags samtidsprisma där vi kan se kontraktet göras upp om framtidens stad och bostad. Vad är det för sorts kontrakt som görs upp? Och görs det i så fall upp just här?

Avhandlingens första delfråga gäller översättningar – ett begrepp hämtat från Latour. Tävlingsprocessens tre steg: program, tävlingsförslag och juryutlåtande, ger möjlighet att studera två översättningar. I kapitlet härom undersöks såväl översättningar eller förskjutningar under tävlingsprocessen som vad framställningarna eller performanserna betyder för presentation och bedömning. Tävlingsförslagen framställs i ord och bild. De visuella framställningarna kan spänna över allt från ritningar av och skisser över det tänkta rummet till bilder av hur det används. Här opererar också en visuell retorik, inte enbart en skriftlig. Sammantaget ger det en bra grund för att diskutera de värden som ligger bakom olika förslag.

I kapitlet får vi också en utförligare presentation av de studerade tävlingarna. Stad, mångfald och variation efterfrågas överlag, ofta genom kontrastering till Folkhemmets stadsbyggnadsideal. Ladugårdsängen skiljer sig genom att betona också sociala mål i tävlingsprogrammet. I det vinnande förslaget har de senare reducerats, översatts till människors möjligheter att mötas. Täta kvarter och gröna stråk blir samtidigt en vinnande formel. Den går igen i flera förslag, som i det vinnande Stumholmsförslaget Sjögång, en tävling där det dock var viktigt att ta vara på befintliga kulturhistoriska värden. Människorna kommer ur fokus i båda dessa förslag genom presentationer i översiktliga fågelperspektiv – en avgörande performans, menar författaren. Så även i Skeppsvikentävlingen, ett förslag som inte kom att genomföras eftersom det lokalt ansågs privatisera en plats som används av det rörliga friluftslivet. I Mariehäll går de samtida stadsbyggnadsidealerna igen, men nu med en hög exploatering.

Vad är det då som inte vinner juryns behag? Det varierar mellan tävlingarna, men traditionella, förortsliknande förslag gillas inte; ej heller sådant som är främmande för platsen eller leder till för stora ingrepp i befintlig, högt värderad miljö faller juryn på läppen. En översättning, förskjutning, som förvånar är att inte bara det sociala utan också det ändamålsenliga som regel kommer i andra hand i bedömningarna. Men redan juryns syntes av tävlingsprogrammet förändrar utgångspunkterna för bedömningarna. Växlingen mellan representationer i

ord och bild underlättar sådana förskjutningar. Kort sagt överensstämmer inte alltid vinnande förslag med vad som efterfrågats i programmet.

Nu tror jag inte att poängen med Latours översättningsbegrepp ligger i att fånga förskjutningar i en process som är institutionaliserad i ett bestämt antal steg, i arkitektävlingens fall tre, utan mer i hur nätverk expanderar och samtidigt förändrar, förskjuter vad som förmedlar det. Att programmen delvis frångås i tävlingarna är nu inte mindre intressant för det. Som jag läser Ramberg vill han göra ett rättviseproblem av det, och visst verkar det snopet för den som följt programmets intentioner att inte komma i fråga ens för ett hedersnämmande, men är det det? Att hålla sig till programmet är som regel lovvärt i tävlingar av det här slaget, men att det innovativa, det som sticker ut, premieras, är väl samtidigt vad de flesta tävlande förväntar sig? Hade det innovativa låtit sig formuleras i programmet hade det kanske inte behövts någon tävling. Nu ska denna anmärkning emellertid inte skymma det samtidshistoriskt intressanta resultatet att både det sociala och det ändamålsenliga kommer i andra hand i dessa tävlingar.

Rummets sammansättningar studerar Ramberg sedan i två kapitel, ett ägnat de fysiska elementen och relationerna mellan dem, ett ägnat de sociala beståndsdelarna. Dessa kapitel som behandlar innehållet i tävlingarna ger oss sammantaget ett bra svar på frågan om de värden som formar samtidens bostad och stad – bra därför att det demonstrerar såväl vilka grundläggande värden som det handlar om som vad detta ger oss för konstruktioner mer konkret. Innan jag kommer till dessa resultat, låt mig resa några frågor med anledning av dessa två kapitel. En övergripande fråga gäller behandlingen av det fysiska och det sociala i två åtskilda kapitel: på det stora hela fungerar det, men riskerar det inte att reproducera den planeringsillusion som tror sig skapa det sociala livet genom designen av det fysiska rummet, särskilt som dessa storheter tas upp i just den ordningen? En annan övergripande fråga gäller hur man bestämmer vad som ska räknas som ett element och därmed vilka element som låter sig identifieras. Attraktivitet och hållbarhet som tematiseras i tävlingsbidragen, vad är det exempelvis? Enstaka element eller specifika sammansättningar av sådana? Informationstätheten är vidare påtagligt lägre när det kommer till det sociala rummet, vilket författaren noterar, men gör det uppgiften svårare eller enklare? Min misstanke är att det hade underlättat analysen – hursomhelst hade det varit värt en diskussion.

Ett första kapitel om sammansättningar ägnas rummet

och de objekt och relationer som sätter det samman. Numera handlar det om attraktiva stadsdelar, inte om god bostad, som en gång i tiden – en träffande observation. Idag sätts rum samman genom att ta spjörn mot grannskapsplaneringen. Funktionsseparering har blivit tabu, till skillnad från ljusa och gröna rum! Därmed är det inte heller ett äldre kvartersstadsmönster som belönas, utan snarare kombinationen av grönt och ljust med rumslig integration, ett slags kompromiss mellan kvartersstad och modernistisk förort således, också det en anslående observation. Äldre bebyggelseinslag, där de finns och är tilltalande, anses dock värda att ta vara på. *Industrial cool* kan passa numera. Även naturen kan vara värd att ta vara på. Sammantaget pekar det mot värdet av platsens själ, ett begrepp som länkar förnuft och känsla, vetenskap och konst. Platsens själ är något som arkitekten vill ta vara på, även om hennes funktion inte sällan mer är modeskaparens. I tävlingarna ser vi alltså hur nya sammansättningar värdesätts, ofta i kontrast till äldre, modernistiska, planeringsideal. Ljusa lägenheter värderas dock fortfarande högt.

Det andra kapitlet om sammansättningar heter kort och gott Människor. Frågan är vad det är för människor som tecknas i bilderna, och i förlängningen vilket slags styrmentalitet som här ligger förborgad. Observerbart är fragment, inte mer, av det tänkta livet, på något undantag när. Människor framförallt flanerar, cyklar eller sitter på kafé i tävlingsbidragen. I bilderna verkar de närmast inklippta. När brukarna, som det brukar heta, skiljs åt i flera kategorier, blir det främst efter ålder: barn, ungdomar, vuxna och äldre. Som regel är brukarna vit medelklass. Samtidigt är utblickarna viktiga, från lägenheterna, men också ute i området. Sinnena, särskilt visualiseringen, går före den sociala funktionen skulle man kunna säga. De människor projekten är tänkta för blir tydligare än arten av styrmedel.

Till skillnad från i den sociala bostadspolitikens lägenheter, har det numer blivit vanligt med s.k. öppen planlösning: kök och vardagsrum går i ett. Så också i de tävlingar som Ramberg undersökt. Varför har det blivit så? Författaren ger två förklaringsförslag: matlagningen har numera blivit en aktivitet för fler (än husmor för att använda 50-talssvenska), till vilket kommer viljan att öppna lägenheten mot ljuset. Det senare är en sanning med modifikation, utan öppen planlösning skulle mångt nutida kök förvisso bli mörkare, men skälet är att det ofta byggs utan fönster. Bakom den öppna planlösningen skulle därmed ligga mer krassa ekonomiska motiv (minimering av antalet stammar, maximering av

lägenheter per trapplan/hiss liksom av husdjup), även om de inte används för att sälja lägenheterna.

Tävlingsförslagen tillmätts större eller mindre kvalitet. Störst kvalitet vinner. Så vad menas med kvalitet? Ramberg intresserar sig för frågan i ett helt kapitel. Ett första svar på frågan blir: något tidstypiskt. Sedan blir det svårare: kvalitet varierar, men fungerar som en nodalpunkt, eller flytande signifikant, menar han, kring vilken striden stormar. Kapitlets syfte är att skildra detta, inte definiera begreppet kvalitet. Arkitektonisk kvalitet handlar dock om både teknik och estetik, vilket komplicerar frågan. Rambergs sätt att ta sig an frågan förvånar åtminstone mig: han angriper den genom att inventera en rad förståelser av kvalitet i arkitekturen, i stället för att ta sig an materialet mer induktivt. Så får vi ta del av Rönns indelning i äpplet, vågen och stegen, Sandströms fyra B:n: bruksvärde, bytesvärde, behagsvärde och betydelsevärde, kompletterat med ett femte B, byggandet eller uppförandet. Kombinerar man det materiella rummet med människorna i rummet (den stora sammansättningen) handlar det vidare om relationella rum, också ett sätt att tilldela värde. Sammanfattningsvis finner Ramberg att två av fem B:n är särskilt betydelsefulla i tävlingarna: behagsvärden och bytesvärden – det estetiska och det marknadsekonomiska med andra ord. Tillsammans står de för attraktivitet – en annan av avhandlingens flera bra observationer.

Svaret på kvalitetsfrågan blir tämligen vagt och för oss inte, för att apostrofera Bourdieu, närmare doxans gåta. Kanske beror det på att Ramberg antar att kvalitet inte bara är en nodalpunkt i Laclau & Mouffes mening, utan också en flytande signifikant, alltså något som låter sig artikuleras på mångahanda sätt. Själv tror jag däremot att det vore möjligt att i tävlingarna se hur vissa egenskaper fixeras som kvalitet i en s.k. ekvivalenskedja och därmed få ett mer detaljerat svar på kvalitetsfrågan. Attraktivitetsbestämningen pekar här ut en riktning för analysen.

Avhandlingens kanske viktigaste resultat gäller den värdeomladdning som tävlingarna uttrycker: det gäller att lämna folkhemmets förorter för någonting mer urbant. Resultatet sammanfattar Ramberg kärnfullt i designformeln täta kvarter men med ljus och grönska. Trots den urbana retoriken vänder man inte tillbaka till 1800-talets kvartersstad; snarare skapar man en hybrid av den och folkhemmets bostäder. Resultatet kunde med fördel diskuteras mer. Retoriken i tävlingarna betonar brottet, men analysen frilägger kontinuiteten. Hur den nya sammansättningen ser ut kunde med fördel

ha bestämts mer i detalj än som nu sker. Jämfört med det förkättrade moderna projektets stadsdelar, är det inte främst en bebyggelseförtätning vi ser? Husen blir högre och den med hus exploaterade ytan fördubblas när parkeringen läggs under i stället för mellan husen.

Ett annat, mindre oväntat, men viktigt, resultat av avhandlingen gäller för vem dessa stadsdelar och bostäder är tänkta. Att det handlar om en vit medelklass förvånar inte, kanske inte heller att den förväntas flanera i området eller sitta på kafé och betrakta dem som passerar förbi eller, vill jag gärna tillfoga, vill visa upp sig. Parad med observationen av hur de sociala ambitionerna skjuts åt sidan blir den emellertid intressant. Någon anti-segregationsstrategi präglar inte de premierade tävlingsbidragen.

Avhandlingens sista delfråga gäller urbanitet och behandlas i det avslutande kapitlet. Kapitlet blir till ett slags syntes av avhandlingens tidigare bidrag och låter sig sammanfattas med formeln attraktiva och levande stadsdelar, i dem ligger idealet till framtidens stad. Värdeomladdningen är central här, men slutligen förskjuter Ramberg perspektivet till att det skulle handla om stadsbygget som ingående i upplevelseindustris spektakel. Och varför inte? Det mesta kanske är sig rätt likt, även om det nu förpackas på nya sätt.

Klas Rambergs avhandling innebär ett bitvis pregnant bidrag till frågan om det samtida stadsbyggandets ideal, vilket mina reservationer och frågor till den inte ska dölja. Kanske blir det helt enkelt litet för mycket av det goda, vilket får avhandlingen att spreta en smula, när den i stället hade vunnit på en viss koncentration. Samtidigt är den välskriven och som regel lätt att följa i sin framställning (även om bristen på sidreferenser emellanåt har irriterat opponenter). Därför är den väl värd att läsas när man intresserar sig för den samtida bostadsproduktionens utformning och inriktning.

Mats Franzén, Uppsala

Anna Nilsson: *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850*. Agerings Bokförlag, Höör 2012. 274 s. English summary. ISBN 978-91-86119-14-0.

Lycka måhända utgör ett av de mer svårfångade begrepp och företeelser som mänskligheten strävar efter och gör sig mödan värd att försöka förklara och förstå. Likafullt tycks strävan efter lycka vara seglivad, vilket kan vara

nog så frustrerande då den genom tiderna fyllts med skiftande innehåll och i nyandlighetens och den ständigt närvarande reklamens tid även har kommersialiserats och exploaterats i våra medier. Dock tycks det vara angeläget att även göra akademiska studier av lyckobegreppet, vilket nu har skett genom lundahistorikern Anna Nilssons försorg. Den akademiska avhandling som Nilsson har arbetat fram får nog betraktas som en syskonavhandling till idéhistorikerna Andreas Hellerstedts *Ödets teater. Ödesföreställningar i Sverige vid 1700-talets början* (2009) och Kristiina Savins *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* (2011), som Nilsson också gör återkommande hänvisningar till. Såväl Hellerstedt som Savin har ägnat sig åt dessa begrepp som främst figurerat i den lärda världen under tidigmodern tid. Nilsson tar epokmässigt i princip vid där dessa båda slutar sina arbeten, och hon fokuserar dessutom på en materialtyp som inte kan relateras till den lärda världen, nämligen skillingtrycket under perioden 1750–1850. Skillingtrycket som genre har litteratur- och musikforskare främst ägnat sig åt men inte historiker, och därmed kan detta ”folkliga” uttrycksmedel brukas för andra vetenskapliga syften och för att besvara en annan typ av frågor, i detta fall hur ordet och begreppet lycka har använts i skillingtryckens visor och berättelser. Det finns anledning, som Nilsson visar, att problematisera huruvida skillingtrycken verkligen gav uttryck för folkliga föreställningar och uppfattningar eller om elitens värderingar snarare gavs en folklig klang och uppblandades med den breda massans. Vi kan inte heller bortse från frågan om censur och huruvida kommersiella aspekter har spelat in för att moderera de uttryck som kom till tals i visorna och berättelserna. Dock visar det sig att genren som sådan kan ge oss en del historiska inblickar i hur uppfattningar om lycka har gestaltat sig.

Avhandlingsförfattaren har gjort en kronologisk indelning i två hälfter, perioden 1750–1800 respektive 1800–1850, och det visar sig vara en fruktbar sådan. 1700-talets andra hälft var fortfarande i hög grad präglad av den lutherska etiken och den aristotelisk-skolastiska människosynen. Skillingtrycken visade upp en krass syn på människan som en förtappad varelse fylld av oordnade lustar och begär. Människans liv tycks, enligt visdiktningen, ha handlat om att bekämpa begär till materiella ting och världslig framgång, att hålla den artificiella lyckan stången, för att istället sträva mot evighetens lycksalighet. Det som stod till buds för 1700-talsmänniskan var således dygden, en tillvaro

med kontrollerade begär. Visdiktningen tar därefter, under 1800-talets första hälft, en annan riktning i och med väckelserörelsernas mer folkliga influenser, nationalismens och patriotismens ökade betydelse och en direktpåverkan från en nyplatonistisk rörelse under romantiken. Även om lyckan fortfarande ansågs vara obeständig, i likhet med det föregående halvsekle, får lyckan och sällheten betydelse i kombination med begrepp såsom känsla, ömhet, dygd och rena seder. Lyckobegreppets innehåll fokuserade under 1700-talets andra hälft på den korta och förgängliga jordiska tillvaron, en värld som människan skulle frälsas ifrån. Lycka förknippades med synd och kortsiktiga materiella strävanden och utgjorde en ständig påminnelse om den vanskliga frestelsen. Lycka ansågs inte vara eftersträvansvärd ur ett teologiskt, och får man tillägga, ett makthierarkiskt perspektiv, istället utgjorde lyckosaligheten och sällheten ett alternativ. Om jordelivet skulle kännetecknas av sinnes- och samvetsfrid och längtan till den eviga himmelska tillvaron var det ett kvitto på en seger över de förrädiska världsliga begären. 1800-talets förhållande till lycka var förvisso fortfarande präglad av negativa associationer till det världsliga livet och begären, men får en intressant synonym till lycklig sällhet och vällust. Genom skillingtrycken ser vi nu en ökad tendens till sekularisering, där lycka och sällhet förvärldsligas, en moralisk pendang till den himmelska tillvaron.

Anna Nilssons avhandling är habil både vad gäller hantering av källor och hur hon tolkar skillingtryckens förändrade innehåll och karaktär under den aktuella perioden. Det verkar rimligt att tänka sig att 1800-talets inledning innebar en hälsosam distansering från de mest dogmatiska lutheranska principerna för att i och för sig

ersättas av nationalistiska tongångar vid sidan av den mer frisinnade väckelsesteologin. Under samma period växte dessutom den liberala pressen fram med *Aftonbladet* (1830) i spetsen, och mer frispråkiga ståndpunkter gentemot monarki och statskyrka kunde börja göra sig gällande, även om censurförfarandet fortfarande var påtagligt.

Dock finner jag anledning till en invändning. Nils-son gör sig skyldig till en märklig formulering då hon konstaterar att ”begreppet folkkultur har ofrånkomligen ett ideologiskt arv som ger det en besvärlig klang” (s. 41), detta i anslutning till Bengt af Klintbergs och Finn Zetterholms utgåva av *Svensk Folkpoesi* från 1972. Förvisso existerade en kanske bitvis romantisk föreställning om ”det goda och förtryckta folket” i akademisk forskning, politisk debatt och kulturuttryck under 1960- och 70-talen, men denna föreställning får nog trots allt ses i ljuset av att forskning kring maktförhållanden och ambitionen att lyfta fram undantryckta gruppers villkor endast var i sin linda vid denna tidpunkt. Hur som helst behöver vi inte anstränga oss för att finna begrepp med ”besvärlig klang” som vi dagligen använder oss av mer eller mindre oreflekterat. Vad sägs om missbrukade begrepp som ”demokrati”, ”frihet” eller ”reform”?

Trots denna anmärkning finner jag avhandlingen välgjord och intressant även såtillvida att historiker i vår tid alltmer ägnar sig åt idé- och kulturhistoria. Det kanske är av mer akademiskt intresse att konstatera att ämnesgränserna alltmer flyter ihop och att de i ett litet längre perspektiv kanske omförhandlas och ritas om, men likafullt är det värt att notera.

Henrik Brissman, Lund

RECENSIONER

Birgitta Svensson: *Varför etnologi? En ämnesintroduktion för nya studenter*. Studentlitteratur, Lund 2012. 117 s. ISBN 978-91-44-06735-3.

Äntligen! vill jag utbrista när boken *Varför etnologi?* av Birgitta Svensson sätts i mina händer. Äntligen ska jag i en nyskriven samlad text få hjälp med att tydliggöra vad etnologin kan tillföra både vetenskapen och samhället, en nytta som alla etnologer vet om men ofta har svårt att formulera koncist. Det är alltså med höga förväntningar jag börjar läsa. Boken är tänkt som en introduktion till etnologiämnet, främst för nya studenter, men säger sig också fungera som en grundläggande översikt. Därigenom blir den en summering av var etnologin står idag. Svensson är noga med att påpeka att etnologin rymmer många inriktningar och att författaren bara representerar en av dem. Hon pläderar för en kulturhistorisk synvinkel som söker samtidens betydelser i ljuset av det förflutna, utan att hon för den skull förhåller sig kritisk till samtidsundersökningar. Författaren menar att "etnologer har en gemensam grundsyn i en kulturell förklaringsgrund som kräver kulturanalys av såväl nutid som dåtid" (s. 5).

Boken är indelad i nio korta kapitel. Det första kapitlet introducerar den etnologiska blicken, dvs. vad som utmärker det etnologiska perspektivet. Den etnologiska blicken sägs vara det som fångar att beskriva varför människor gör som de gör. Genom att studera samhället underifrån och inifrån tar det etnologiska perspektivet fasta på det oväntade, det till synes obetydliga och självklara för att avslöja det vi redan tror oss veta, men på nya sätt. I det som uppfattas som naturligt döljer sig normer som påverkar vardagen och utgör regler och vanor som människor handlar efter, skriver Svensson i det inledande kapitlet. Kapitel två ger en kortfattad historisk tillbakablick över ämnet, från intresset för allmogens vardagsliv i slutet av 1800-talet och ämnets etablering till det senaste decenniets "återupptäckande" av materialitet och materialiseringsprocesser. Kapitel tre fördjupar den historiska tillbakablicken genom en diskussion om begreppen minne, tradition och kulturarv

vilka präglat etnologins inriktning ända sedan ämnet grundades.

Kapitel fyra t.o.m. åtta utgår från olika, inom etnologin vanliga, analytiska frågeställningar och begrepp som tematiserar respektive kapitel: "Rutin och ritual", "Identitet, norm och erfarenhet", "Makt och motstånd", "Globala rörelser, mångkultur och medborgarskap" och "Urbana rum och kultiverad natur". Svensson betonar att det är omöjligt att renodla de analytiska perspektiven under strikta rubriker då de griper in i varandra. Dock finns ett värde i att försöka tematisera några av dessa analytiska ingångar för att visa på ämnets bredd och möjligheter. Kapitlen redogör för respektive forskningsfält som bygger på de analytiska begreppen och frågeställningarna genom att diskutera relevanta teorier och ge exempel på olika forskares arbeten. Bokens nionde och avslutande kapitel sammanfattar etnologiämnet som en kulturell grammatik, en grammatik som syftar till att beskriva människan i samhället liksom samhället i människan.

De tre första kapitlen har tydligt fokus och tar sig utrymme för att tydliggöra det etnologiska perspektivet och hur det har växt fram i ett historiskt perspektiv. Från kapitel fyra och framåt tar det korta formatet ut sin rätt och läsoplevelsen blir att exempel och diskussioner inte alltid hinner fullföljas. Ibland saknas utrymme att utveckla resonemang och tankegångar från den etnologiska forskningen, och läsaren lämnas med ett namn och en boktitel som exempel på hur kapitlets tema beforskats. Kanske hade färre namn och exempel och istället fördjupade diskussioner underlättat för läsaren. Samtidigt finns det en poäng med att visa många exempel på vilka vetenskapliga texter som etnologin innehåller, så balansgången är förstas inte enkel.

Svensson konstaterar att etnologin är ett mångtydigt ämne som alltid befunnit sig mellan humaniora och samhällsvetenskap. Eller med andra ord, etnologin inkluderar både humaniora och samhällsvetenskap i sitt utövande. Jag hade önskat att denna dubbelhet också återspeglats i en diskussion om etnologins båda inriktningar, kulturhistoria och samtidsstudier. Svens-

son säger sig inte vara kritisk mot samtidsstudier men menar ändå att samtids-etnologin ”i alltför hög grad är reflekterande till sin karaktär” (s. 30), och att den därmed frånhänder sig analytiska förklaringar. Det kulturhistoriska perspektivet är enligt författaren inriktat på att alltid söka de historiska rötterna och förklaringar till de tillstånd vi finner i samtiden. Vad jag saknar här är ett förtydligande av att historiska perspektiv endast är en förklaringsvariabel eller analysmetod bland flera andra. ”Icke-historiska” analysmetoder framkommer till viss del i kapitlet med de analytiska frågeställningarna, även om ett stort antal av de arbeten som används som exempel arbetar just med ett kulturhistoriskt perspektiv. Jag vågar påstå att det idag finns en osäkerhet om hur etnologins samtidsperspektiv och kulturhistoriska perspektiv är relaterade till varandra. Förvisso är en ämnesintroduktion för nya studenter kanske inte rätt forum för att ta upp en sådan inomvetenskaplig diskussion, men samtidigt är den en viktig beståndsdel för att förstå hur etnologiämnet formats och formas idag.

Men, för att avsluta, detta är en mycket bra introduktionsbok till etnologiämnet som kan fungera utmärkt som kurslitteratur på grundkursen. Och hur motsvarades mina högt ställda förväntningar? Jo, trots det som diskuterats ovan så är denna bok definitivt ett ”äntligen!”.

Åsa Alfberg, Lund

Billy Ehn & Orvar Löfgren: *Kulturanalytiska verktyg*. Gleerups, Malmö 2012. 169 s. ISBN 978-91-40-68096-9.

Hur kan en kulturanalytisk forskare närma sig sminkning, kaffepaus, hemmasnickrande eller andra vardagliga fenomen? Det är den undran som är utgångspunkt för Billy Ehns och Orvar Löfgrens *Kulturanalytiska verktyg*. Författarna skriver att när de reflekterat över sina många undersökningar av olika kulturella fenomen, såväl i samtiden som i det förflutna, upplevt att de varit uppmärksamma på den vardagslunk i vilken det mesta av mänskligt handlande är inbäddat. Vardagliga göromål som att vänta på bussen, städa lägenheten eller dagdrömma kan vid en första anblick tyckas obetydliga och formlösa till karaktären. Men det är – enligt författarna – just i denna vardaglighet som samhällets villkor skapas eller utmanas. Det är också därför som vardagen är viktig att undersöka. Men hur kan det göras?

Med *Kulturanalytiska verktyg* vill författarna alltså ”få grepp om det undflyende i vardagslivet genom att

utveckla kulturanalysen med hjälp av olika verktyg och perspektiv” (s. 6). Därtill vill de visa hur etnografi och kulturanalys går till, från idé till skrivfas. Det finns också en tredje ambition med boken. Etnografi och kulturanalys är inte bara för akademien utan används också i utredningar inom såväl förvaltningar som inom kommersiella verksamheter. Författarna vill därför diskutera vad som händer när man tar det kulturanalytiska arbetet ut från universitetet och in i arbetslivet eller i samarbetsprojekt med andra discipliner och verksamheter. Att föra samman dessa tre syften i en publikation på 169 sidor är ett ambitiöst projekt, som i stort förs i hamn.

Kulturanalytiska verktyg består av en inledning som redogör för etnografi och kulturanalys som vetenskapligt projekt och tio kapitel uppdelade i två block. Det första blocket rymmer sju kapitel som vart och ett presenterar en problematik knuten till vardagliga praktiker. Det kan vara hur man kan studera när par flyttar ihop och vardagar ska flätas samman, hur man kan fånga stämningen på en järnvägsstation eller hur man med hemelektronik som utgångspunkt kan undersöka den vardagliga tingsligheten. Författarna redogör för fem moment som återfinns i de flesta studier. Först en initierande fas när man som etnograf söker efter idéer och uppslag för var och hur en undersökning kan genomföras. Här är det fortfarande öppet i vilket material eller vilka frågor som undersökningen i slutändan kommer att landa. Därefter vänder forskaren sig till litteraturen, dels för att se vad som redan finns skrivet, dels för att vässa sina frågor. Inspiration kan då hämtas från såväl fack- och teoretisk litteratur som från skönlitteratur. Ett av de bestående intrycken från *Kulturanalytiska verktyg* är också den stora beläsenhet som författarna uppvisar. Efter dessa två inledande moment följer sedan själva materialinsamlingen, som övergår till den fjärde fasen analys och en avslutande skrivfas. Bokens andra block ägnas åt vad som händer när kulturanalysen används utanför akademien. Här presenteras t.ex. samarbetet i ett tvärvetenskapligt projekt där byggandet av Öresundsbron studerades och hur etnografi kan brukas i mer kommersiella verksamheter som när en bank behövde få veta mer om sina kunder.

Etnografi presenteras i bokens inledning som ett samlingsnamn för ett antal kvalitativa metoder som används för att samla in ett material som både detaljerat och konkret beskriver vardagsliv. Författarna lyfter fram traditionella grepp som deltagande observation och samtalsintervjuer, men betonar också autoetnografi (en metod som tillämpas på ett särskilt övertygande sätt),

skuggning och att uppmärksamma hur ting och föremål är integrerade i vardagen. Kulturanalys är då att med hjälp av det etnografiska materialet undersöka människors handlingar. Med prefixet kultur faller fokus på hur gemenskaper formas och utmanas. Här ges en kort introduktion till kulturbegreppet som definieras som ett analytiskt redskap med vilket man kan se samhället på ett visst sätt. Författarna redogör för hur intresset för vad kulturbegreppet ger för kunskap förskjutits från att belysa meningsskapande och kognitiva mönster till en vilja att förstå det som människor inte har ord för eller tänker på, ett skifte som för fokus från ett medvetet och verbaliserat handlande till det outtalade och taget för givna. Det kulturanalytiska intresset har med andra ord flyttats från tankar och kognitiva kartor mot kropp och sinnen, känslor och handgrepp. För att kunna fånga hur det går till när vardagen blir tagen för givna lanserar författarna begreppet *kulturella läroprocesser*, med vilket menas att det som tas för givet i ett visst sammanhang är något man tillskansar sig genom att leva och verka just där.

Författarnas teoretiska beläsenhet är bred och brokig. Och de nämner att de under åren påverkats av flera olika tänkare. Det är dock tre grundläggande idéer som fogas samman i det teoretiska bygge som ligger till grund för *Kulturanalytiska verktyg*. Det första är en inriktning mot vad människor gör och känner. Det andra är hur den omgivande miljön och de fysiska tingen medagerar i mänskliga aktiviteter. Det tredje är att kultur är något som görs och upprepas i små vardagshändelser snarare än logiska system. Författarna knyter sitt teoretiska anslag till vad som kallas "*non-representational theory*" och som bl.a. utvecklats av kulturgeografen Nigel Thrift. Detta teoretiska grepp är väl anpassat till ett av bokens syften, nämligen att undersöka den del av vardagen som har en tendens att försvinna i undersökningar. Med "*non-representational theory*" söker forskaren snarare efter det oförutsägbara i vardagen än efter regler och rutiner.

Det etnografiska och kulturanalytiska arbetet presenteras som ett hantverk. Forskaren har en verktygslåda fylld med metodologiska instrument och analytiska färdigheter. Med dessa verktyg kan forskaren både "skaffa" fram sitt material och sedan analysera det. Författarna kallar rotandet i verktygslådan för *bricolage-metoden*. Termen *bricolage*, som är lånad från franskan, syftar på mångsyssleri och improvisation. Forskaren ska kunna begagna olika färdigheter i olika situationer, en kompetens som övas upp genom träning. De etnografiska redskapen är blick, hörsel, känsel, tal- och skrivförmåga,

medan de kulturanalytiska är att tänka med hjälp av teoretiska begrepp, i allegorier eller att se samma fenomen från olika perspektiv. Den forskartyp som träder fram i texten är nyfiken och hela tiden beredd att söka information på oväntade platser. Det är dock en nyfikenhet som balanseras av ett ständigt tvivel. Är det så här eller kan det vara på ett annat sätt? Det finns en gränslöshet hos etnografen som förmodligen kan väcka ett igenkännande hos flera forskare. För att använda en kliché: att vara kulturanalytiker är inget arbete, det är en livsstil. "Den jourhavande etnografen är alltid på språng" som författarna skriver (s. 25). Den hantverkande etnografen framstår som lite världsfrånvärd och vardagen bemästras genom en distanserad blick. När fåget stannar och resenärerna undrar vad som hänt och när de ska komma hem tar etnografen fram sitt block och sin penna och börjar anteckna vad medresenärerna gör och säger.

Bokens framställning är sökande till sin karaktär. Som läsare kan man i kapitel för kapitel följa hur frågor leder till följdfrågor. Det är inspirerande. Det är en bok som man med fördel kan gå tillbaka till flera gånger. Författarna väcker tankar och visar på associationsbanor och analytiska verktyg. Här ligger styrkan i boken. Läsaren får ta del av olika konkreta sätt att komma igång med en studie: Låt någon beskriva innehållet i sin plånbok, gör en snabb enkät på facebook eller gör en kort snabbintervju. Författarna ger också exempel på fem analytiska verktyg som kan tillämpas i de flesta undersökningar, nämligen att söka efter brytpunkter, studera inläring, söka kulturella kontraster, fokusera känsleregister eller uppmärksamma materialiteter. Allt presenterat med tydliga exempel och en resonerande ton som är lätt att följa. Jag fastnar t.ex. för uttrycket *rytmanalys*. Med det menas hur människor organiserar tid, rum och rörelse. Med tankefiguren *rytmanalys* kan man reflektera kring hur människor använder en viss plats. Hur ser det ut under olika tidpunkter? Vem använder den när? Att studera platser ur dessa aspekter är i sig inte nytt. Men metaforen *rytmanalys* följer ett särskilt analytiskt förhållningssätt till tid och rum. Där fokus inte faller på de skillnader som utmärker en plats eller ett sammanhang vid olika tidpunkter utan på den dynamik och det processuella förlopp som blir tydligt om ett sammanhang följs under en längre period. Ett analytiskt tillvägagångssätt som ger sig vinn om detaljernas betydelse, men där den analytiska insikten inte ligger i detaljerna i sig utan i de mönster som uppstår när detaljer relateras och fogas till varandra.

Samtidigt som författarna visar på den lustfyllda kulturalistiska forskningsprocessens flexibilitet sätter de också ner foten. Det är en lekfull metod, men inte ett lekfullt tyckande. Observationer ska kunna utsättas för granskning. Är iakttagelser korrekta eller missvisande och hur avgörs det? De är också noga med att påpeka att iakttagelserna av vardagens detaljer inte är ett självändamål, utan vägen till mer allmänna slutsatser. Som läsare blir man inte skriven på näsan. De forskningsmässiga grunderna skjuts snarare in som tänk-på-att-kommentarer. När jag läste hände det flera gånger att jag började reservera mig mot texten. Men måste inte studenten tänka på undersökningens avgränsningar eller studiens problemställning? Min fundering var oftast obefogad och några sidor senare fanns det som jag efterfrågat. Den som vill läsa om forskningsetiska principer får t.ex. vänta till ett stycke på nästsista sidan. Jag tror att upplägget är inspirerande för studenter, men att man som handledare får ha lite is i magen när man läser.

Uppslagen för hur en studie kan initieras är alltså både engagerande och tänkvärda. Vad jag saknar och som jag finner vara ett av bokens tillkortakommande är hur undersökningarna sedan ska föras från fantasiegående analytiska ingångar till påstående om kulturella skillnader och mönster. Författarna betonar som jag tidigare nämnt att etnografiska detaljer, observationer och uppslag inte har ett egenvärde. Det är en metod för att problematisera och göra större samhällsmönster tydliga. Mångfalden av inspirerande infallsvinklar till trots kan jag inte låta bli att undra vad som hänt om någon av dessa strukits och något av de sju problemområden som skisserats tydligare förts fram till fullödig analys. Kanske kan man argumentera för att syftet med boken inte är att visa på större kulturmönster utan att utarbeta verktyg för att studera det undflyende vardagslivet. Men som författarna alltså själva säger är detta inget självändamål. I ett kapitel om hemmabyggnad beskrivs hur det kan gå till när någon snickrar till en duschtrall. Som grepp används en stilövning och snickrandet presenteras i form av en manual, en berättelse och en analys. Här visas på skrivandets betydelse för att förmedla insikter om vardagliga aktiviteter. Det resoneras om de olika texterna och vi får veta att snickrandet både är ett mentalt och ett praktiskt arbete. Därefter får vi kortfattat veta att duschtrallen handlar om större frågor än vad vi först anade. Det handlar om synen på kroppsarbete, hemskötsel och könsuppdelade arbetsordningar. Det handlar också om kulturell inlärning av tekniska färdigheter, men även om verktygsindustrins och byggvaruhusens

inflytande på den privata fritiden och hushållsekonomi. Jag betvivlar inte analysen. Men jag saknar en längre diskussion om det översättningsarbete som sker mellan detaljer och större mönster. Det här är en invändning som kan vändas mot flera forskare och på den här punkten rannsakar jag också mig själv. Det är det etnografiska och kulturalistiska arbetets problematiska steg. Författarna skriver att fantasi och inlevelseförmåga är en oundgänglig del av forskningsprocessen och visst är det så. Löfgren och Ehn hör till etnologins nestorer – vare sig de vill eller inte – och just därför vore det intressant att djupare få ta del av deras insikter om de analytiska översättningarnas procedurer. Hur bedömer en forskare vilken analys som är rimlig? Vad utmärker en övertygande tolkning? Det räcker knappast med att man blir överraskad, det krävs också något mer. När är det dags att överge en idé och söka nya analytiska spår? Här vore det intressant att få ta del av författarnas egna tillkortakommanden som forskare eller erfarenheter av att ha handledat många studenter och doktorander. När övertygas de av sina egna och andras tolkningar och när drar de i nödbromsen?

Denna fundering kan knytas till en annan. De bägge författarna lyfter vid återkommande tillfällen fram den oväntade tolkningens betydelse. Syftet med forskning är ju att på något sätt bringa fram ny kunskap eller nya perspektiv. När jag läser texten inspireras jag alltså av sättet att ställa frågor, men inte lika ofta av svaren. Det oväntade är sällan så oväntat som jag förväntat mig. Här kan invändas att boken främst vänder sig till nya studenter och att jag inte längre tillhör den målgruppen. Jag tror dock att det handlar om att ”det oväntade” i sig är värt att problematisera. Analytiska insikter är ofta så tätt knutna till teoretiska utgångspunkter att resultaten redan finns i frågan. Kanske handlar etnografi då mer om att visa på, nyansera och problematisera det vi redan tror oss veta. Och kanske är det så att det kulturalistiska tolkningsarbetet handlar om att visa på *hur* samhälleliga mönster kommer till uttryck och reproducerar sig i vardagliga relationer, inte att upptäcka dem. Dessa tankar får ytterligare näring när jag läser bokens avslutande del om när kulturalistiska tillämpningar utanför universitetet eller tillsammans med forskare från andra discipliner i tvärvetenskapliga projekt. Kanske är det just här i relation till andra kunskapsstraditioner som kulturalistisk vridning och vändning blir fruktbar.

Från de avslutande kapitlen tar jag med mig författarnas resonemang om hur kulturalistiska insikter kan presenteras och vad man bör tänka på när man möter

världen utanför universitetet. De lyfter fram vikten av att överraska uppdragsgivarna, men också att villkoren för att kunna överraskas är kulturellt förankrade. Den som utför en undersökning måste därför göra en analys både av uppdragsgivare och av det som de är satta att studera. Författarna betonar skrivandets praktik och dess betydelse för kulturanalytiker. Det är i skrivandet som empirin blir till, och det är genom skrivandet som resultat förmedlas. Men i avsnittet om den tillämpade etnografin visar författarna hur skriftliga rapporter också måste kompletteras med andra presentationsformer. Vikten av tydliga modeller, fängslande berättelser, bilder och metaforer som i bokens inledande kapitel är viktiga analytiska redskap blir här också tydliga som pedagogiska hjälpmedel när en undersöknings komplexa insikter ska förmedlas tydligt och lättfattligt.

Kulturanalytiska verktyg är en på många sätt bra bok och jag har raskt lagt in den som en huvudbok på en kurs som jag undervisar i. Därmed inte sagt att jag saknar reservationer. *Kulturanalytiska verktyg* är en inspirationskälla med drag av forskningsprogram. Den kan också läsas som ett diskussionsinlägg i hur kulturanalys kan praktiseras och läras ut. Jag tror det senare är ett bra sätt att närma sig boken och som sådan kan den läsas och diskuteras såväl av studenter som kollegor.

Lars Kaijser, Stockholm

Lars-Eric Jönsson, Anders Persson & Kerstin Sahlin: *Institution*. Liber AB, Malmö 2011. 128 s. ISBN 978-91-47-09564-3.

Platser, rum, organisationsformer eller socialt tvång? Vad menar vi när vi säger att någonting är en institution? Vem använder begreppet och vad menar de?

Vissa människor blir inte medvetna om hur de gör förrän de avviker från det förgivettagna mönstret. För andra kan samma självklarheter vara outhärdliga inslag i den egna vardagen. Vardagen regleras i mycket av sin upprepning av förgivettagna idéer om hur det vi gör ska göras i olika sammanhang. Det upprepade skapar förväntningar om vad som kan tänkas komma och hjälper individer att navigera i tillvaron. En trygghet, men ibland också en järnbur. Ibland blir relationen mellan kollektiv förväntan och individuell frihet t.o.m. omsatt i konkreta, materiella platser och rum. Anstalter, skolor och andra myndigheter kan ses som ett förtingligt uttryck för institutionernas fostrande samhällsfunktion. I alla fall

om man skall tro på författarna till boken *Institution*.

Etnologen Lars-Eric Jönsson, sociologen Anders Persson och företagsekonomen Kerstin Sahlin ger sig i denna bok i kast med att undersöka de mångbottnade perspektiv som präglar institutionsbegreppet och bringa klarhet i de frågor det väcker. Boken är kort – bara 128 sidor och ges ut som en del i Libers bokserie Begreppbart, som är en serie av introducerande böcker i kultur- och samhällsvetenskaper, där varje bok behandlar ett centralt samhälls- och/eller kulturvetenskapligt begrepp. Det är en passande textbok för studenter eller forskare som vill få en överblick eller ingång i komplexiteten i begreppet eller lägga till ett nytt redskap i sin akademiska verktygslåda.

Begreppet institution dyker upp i olika skepnader och författarna angriper det utifrån sina tre disciplinära bakgrunder. Boken tar avstamp i etablerade sociologiska perspektiv och klassiska teorier om institution för att spänna sig över dess bruk i vardagen och institutioner som bebyggda platser samt vidare till institutionsbegreppets inflytande över organisationsforskning. För att belysa mångfalden i de perspektiv som präglat institutionsforskningen ger författarna förslag på definitioner som haft betydelse för vetenskapliga förståelser. Från legitimerade sociala grupperingar eller kognitiva, normativa och regulativa strukturer och aktiviteter till mönster och etablerade sätt att göra saker eller kulturella system som människor skapar och använder för att anpassa sig till nödvändigheterna i sin omgivning. När Jönsson, Persson och Sahlin ger sig i kast med institutionsbegreppet är det relationen mellan förändring och tröghet, individ och kollektiv som står i förgrunden.

Författarna är överens om att samtliga definitioner av institutionsbegreppet syftar till att förklara frågor om samhällelig kontinuitet, stabilitet och ordning. Eftersom institutionalisering syftar på fenomen som är relativt trögörliga blir frågor om tid centrala för begreppet då tiden är själva förutsättningen för att fenomen och handlingar ska kunna förstås som just institutionaliserade. Utan upprepade observationer över tid blir det stabila eller tröga omöjligt att observera. Tröghet handlar om vad som är etablerat i samhället, vilka sociala praktiker och handlingsmönster som upprepas i liknande sammanhang över tid och de konkreta och över lång tid beständiga inrättningar som vi ofta inom vetenskaplig verksamhet kallar institutioner, exempelvis skolan, familjen och fängelset, skriver författarna.

Ett av författarnas centrala argument till den samtida forskningen är att tonvikten inom forskning på senare tid

tenderat att ligga på förändring och förnyelse. De menar vidare att stabilitet och struktur kommit att underskattas till förmån för förändring som blivit det rådande modeordet. Forskare har dessutom intresserat sig för *hur* förändring och stabilitet skapas. Författarna efterlyser istället frågor om *varför*. Dels varför vissa fenomen ter sig vara stabila eller varför vissa är föränderliga, dels och kanske framför allt varför vi väljer att betona det ena eller det andra. Vilka krafter framställer det ena eller andra som extra intressant?

”Vad är stabilt i förändringen?” frågar de retoriskt och förklarar att förändring skulle kunna ses som en form av förväntad ordning. Då kollektiva föreställningar och normer ofta får gestalta det tröga i samhällsdebatten har individualisering fått representera föränderlighet. Strukturer tillhör det förgångna och individen förväntas själv välja sin väg genom livet. Det ligger då nära till hands att hävda att en sådan förväntan i sig kan betraktas som en institution. Vi lever under ett socialt tvång att agera som fria individer och göra aktiva val vilket, om vi ska tro författarna, i vissa fall leder till re-institutionalisering av tidigare mer stabila strukturer. Istället för tillit och samhörighet till samhället, nationen eller genom arbetet har familjen, religionen och traditionen åter fått ökad betydelse då dessa erbjuder en grundtrygghet i ett samhällsliv som ter sig ovisst och nyckfullt.

Författarna fortsätter med att förklara att institutioner syftar till reproduktion av ordning genom att utöva makt över människors vardagsliv. Ofta verkar de i det osynliga i form av sociala normer, men i många fall tar de sig konkreta uttryck i form av lagstiftning som hjälper institutionaliserade synsätt att sträcka sig över tid. Författarna skriver att politiska beslut som omsätts i juridiska ramverk i vissa fall kan spela roll för hur vi skapar nya föreställningar om t.ex. jämställdhet, familjesyn, ekonomi osv. Idag kan valet av pensionsfonder tolkas som en institutionaliserad praktik. Juridiska dokument och formella beslut tillåter institutionaliserade och förgivettagna föreställningar att leva längre och kan t.o.m. driva fram nya på andra nivåer. Det gör det emellertid också enklare att lägga märke till dem. Plötsligt blir det förgivettagna synligt och ett möjligt föremål för diskussion.

Boken gör gällande att mycket av organisationers samlade beteenden bygger på informella regler och förgivettaganden som växer fram utan formell reglering och som består av mer spontana former av organiserad praktik. Det innebär att det kan uppstå glidningar och förskjutningar mellan formella regler och informella

föreställningar och praktiker som präglar vardagen. Därför är det för upprätthållandet av samhällelig ordning angeläget att forma eller förmedla kulturella föreställningar till samhällsmedborgarna som gör denna ordning möjlig och upprätthåller den.

Författarna förklarar att institutionalisering och samhälleligt beslutsfattande i vissa fall tagit sig materiella uttryck. I vardagen talas det om institutioner som platser eller rum avsedda för särskilda aktiviteter. Det är platser med en särskild materiell inramning avsedd att skapa önskade beteenden över tid. Författarna har identifierat två sådana konkreta institutionstyper, de som är avsedda för problematiska sociala kategorier och de som är avsedda att producera och förmedla kulturella föreställningar om människan, naturen och samhället. I boken behandlas såväl fängelser och sinnessjukhus som skolor, universitetsinstitutioner och museer. Skolans arkitektur eller fängelsets utformning ges som de tydligaste exemplen och utgör således två sidor av samma mynt – grundbultar i samhällets reproduktion av ordning. Författarna skriver att vi å ena sidan kan betrakta institutioner som ett slags långtidsöverenskommelser om hur samhället ska kunna fungera på sikt, men att de samtidigt är disciplinerande, uppfostrande och kräver lydnad.

Vad är det då som blir sagt i boken? Författarna lyckas med bravur att på ett enkelt sätt belysa den komplexitet som institutionsbegreppet inbegriper. Boken tydliggör begreppets framväxt inom sociologin och organisationsforskningen och berör ordets koppling till plats, maktutövning och hur det används i vardagliga sammanhang. Den utgör på så sätt en lämplig och högst läsvärd bok att börja med för den som vill undersöka bestående fenomen.

Men ett ord som har 250 miljoner träffar på Google låter sig inte sammanfattas på 128 sidor. Det innebär tyvärr också att större delen av de diskussioner som boken berör sträcker sig utanför formatet eller helt enkelt inte får plats. Följden av detta blir att jag när jag lägger ifrån mig boken upplever en rad frågor obesvarade. Däribland den ständigt undflyende relationen mellan individ och kollektiv.

Om institutioner, som författarna framhåller, favoriserar vissa grupper och människor och exkluderar andra blir frågor om vilka grupper som har den politiska makten och möjligheten att omsätta sina perspektiv i materiella och juridiska strukturer av central betydelse, särskilt som författarna själva reser frågor om varför vi har den synförändring och stabilitet som vi har. *Vilken*

förändring är det som premieras? Vad för ordning är det som ska upprätthållas och kanske framför allt för vem? Vem får utgöra det ”kollektiva” och vem får anpassa sig eller för den sakens skull påtala den rådande ordningen? Där vissa ser naturtillstånd kan andra uppleva förtryck. Arjun Appadurai förklarade en gång att den enes föreställda gemenskap är den andres politiska fångenskap. Formuleringen håller också idag.

Bokens diskussion bygger på en analytisk uppdelning mellan individ och kollektiv. Samtidigt kan individen inordnas och inordnar sig sannolikt själv i fler gemenskaper än den som upplevs förtryckande. Kanske blir den förtryckta förtryckare beroende på vad vi avser med det kollektiva. Det hela handlar om på vilka nivåer vi bedriver vår samhällsanalys. Fokus på motsättningar riskerar att underskatta betydelsen av människors aktiva upprätthållande av de institutioner som fyller en funktion i den gemenskap de själva upplever sig tillhöra. Vad är det som händer när konflikter inte äger rum? Hur kan vi förstå de människor som inom sina gemenskaper upplever det lustfyllt att agera i enlighet med normer och inte upplever dem som ett tvång? Vilka drivkrafter får människor inom en viss gemenskap att aktivt ta ställning för en särskild ordning? Kunskapsproduktion eller repressiv disciplinering – vilken sida av myntet ska man undersöka? Vem vet? Bokens begränsade format gör gällande att det kanske helt enkelt handlar om att välja vilka trådar man ska dra i – om vi nu har något eget val.

Daniel Bodén, Uppsala

Anneli Palmsköld: *Begreppet hemslöjd*. Hemslöjdens förlag, Stockholm 2012. 45 s., ill. ISBN 978-91-977539-5-1.

Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund (SHR) fyllde 100 år 2012. I samband med jubileet utkom skriften *Begreppet hemslöjd* där etnologen Anneli Palmsköld har antagit den utmanande uppgiften att presentera det komplexa begreppet hemslöjd. Skriften är utgiven på Hemslöjdens förlag och är rikt illustrerad med bilder som visar såväl slöjdare, slöjd och material som Hemslöjdens ideologer. Hemslöjden jubilerar samtidigt som vi ser ett växande intresse för handarbete, hantverk, slöjd och skapande betecknat som DIY (Do It Yourself) eller Craftivism; begrepp som konnoterar olika grad av socialt-, politiskt- och/eller miljöengagemang. Palmsköld har disponerat sin diskussion av begreppet både kronologiskt och tematiskt. Hon börjar i ordböckernas och

hemslöjdsideologernas definitioner och användningar av begreppet. Därefter följer en presentation av olika användningar och representationer av begreppet inom ramen för hemslöjdsrörelsen över tid. Skriften bygger på tidigare forskning, källtexter, statliga utredningar, utställningar och ordböcker. Texten visar hur Hemslöjden som social rörelse har varit delaktig i att forma den syn vi har idag på vad hemslöjd är och hur innebördsglidningen från hemslöjd som produktionsform till hemslöjd som ting har gått till. Därefter kommer vi in på hemslöjdsrörelsens och därmed också hemslöjdsbegreppets fasta förankring i det nationella projektet och de exkluderande effekter som denna definition har fått. Inte bara idén om svenskheten har satt gränser utan även den geografiska grund utifrån vilken den ”ortskaraktäristiska slöjden” identifierades har marginaliserat exempelvis de nationella minoriteternas slöjdprodukter.

Det tidiga 1900-talets hemslöjdsbegrepp kunde inte rymma slöjdprodukter producerade inom ramen för nomadiska livsformer. Sedermera inkluderades den samiska slöjden, men det finns fortfarande en rad blinda fläckar bl.a. i förhållande till exempelvis romska slöjdtraditioner. Även hemslöjdsrörelsens smakfostrande normativa ambitioner har haft begränsande effekter och har exkluderat vissa tekniker och utföranden från att inkluderas som hemslöjd. Under senare tid har detta syns i Hemslöjdens arbete med den internationella slöjden (Hemslöjdens begrepp för slöjd med annat ursprung än svenskt).

Dessa Hemslöjdens och hemslöjdsbegreppets politiska dimensioner som exkluderar och marginaliserar snarare än utvidgar sociala nätverk och stöder slöjd som aktivism söker Palmsköld överskrida genom att betona hemslöjd som en handlingsburen kunskap. Med en sådan tyngdpunkt i definitionen hamnar de processer som ligger bakom den färdiga produkten i fokus snarare än produkten i sig. Den här utgångspunkten faller väl in i Sveriges kommande arbete med att implementera UNESCO:s konvention om de immateriella kulturarven som ratificerades 2010. Undertecknad håller med Palmsköld om de möjligheter som nya definitioner pekar ut, men vill dock antyda att om en historisk ballast ska kunna lämnas så krävs stora insatser för ett internt reflexivt arbete och satsningar på att finna nya sätt att mötas i ett segregerat Sverige.

Charlotte Hyllén-Cavallius, Stockholm

Gösta Arvastson: *Drömmar om lufthavet. Berättelsen om en kvinnlig flygare på trettioalet*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Höör 2012. 318 s., ill. ISBN 978-91-7139-882-6.

Hedvig Nordvall föddes 1912 på Gotland och dog 1992 i Göteborg. 1930 kom hon till greve Douglas Hamiltons flygskola vid Hammars backar, öster om Ystad, för att lära sig flyga. Hon lärde sig där allt om flygplan och arbetade på flygskolan som mekaniker, teorilärare och administratör samt tog en mängd okvalificerade extraarbeten för att försörja sig. Hon tog flygktioner för "flyggreven", som Hamilton kallades, men lyckades inte ta sitt certifikat förrän 1935. Det drogs sedan in 1937 på grund av att hennes syn försämrades.

Hedvig Nordvall skrev dagbok och det är detta material Arvastson bygger sin bok på. I dagboken berättar hon om en dröm som fick henne att bryta upp från föräldrar och syskon, drömmen om att flyga. Dagboksutdragen börjar 1930 och slutar 1945. Då hade Hedvig precis avslutat ett arbete som förman på SAAB i Trollhättan och blivit föreståndare för Lundby ungdomsgård i Göteborg. Hon flög aldrig mer.

Hedvigs liv från 1930 till 1945 är synnerligen ovanligt för en ung kvinna vid denna tid – och minst sagt innehållsrikt och dramatiskt. Flyggreven och hans vänner var bohemiska, äventyrliga, de trotsade lag och ordning och kom ofta i konflikt med myndigheter och polis. Hedvig navigerade så gott hon kunde mellan incidenterna och försökte ställa saker till rätta och hålla flygskolan vid liv. Hon lyckades förhållandevis ofta, men på bekostnad av sin hälsa. Vid 23 års ålder var hennes kropp utsliten och hon drogs med ryggproblem livet ut.

I kapitlet Kvinnliga piloter sätts Hedvigs flygdrömmar in i ett internationellt sammanhang med kvinnliga piloter. De var inte många, men de flesta var färgstarka kvinnor som i likhet med Hedvig trotsade konventioner och manligt motstånd. Kvinnorna möttes med tvivel och när den första kvinnliga flygaren i Tyskland skulle genomföra sina certifikatsprov 1911 saboterades rorderkontrollerna på hennes flygplan. Att kvinnor höll på med flygplan var mot naturens ordning, och var till och med motbjudande. Erkännandet att kvinnor kunde vara piloter satt långt inne, "männen trodde inte att vi skulle klara av det", berättar en kvinnlig pilot. Kvinnor kunde inte göra karriär som professionella flygare, men de blev kända som långdistans- och konstflygare. Flera av dem blev mycket kända och deras namn förekom

ofta i tidningar och veckopress. Kring dem frodades en kändiskult och de blev en slags nyckelpersoner i moderniseringen av samhället, skriver författaren. Deras ansikten förekom i reklam för bilar, oljor och cigarettmärken. Så skulle världen se ut i framtiden!

Arvastson identifierar fem teman i skildringen av de flygande kvinnorna som gjorde dem speciella: äventyret, ensamheten, herraväldet (makten över maskinen), nationalismen och den kvinnliga hjälten. Dessa teman återfanns i varierande grad i representationen av de få kvinnliga flygare som var kända. Hedvig var inte en av dem som önskade kändisskap, skriver författaren, och menar att hon tillhörde dem som sökte existentiella värden. Var det så? Jag hade önskat att Arvastson grundligare hade analyserat Hedvigs möjligheter att göra karriär i flygvärlden i Sverige. Det liv hon berättar om i dagboken är ju allt annat än glamoröst, och hon möts hela tiden av motgångar och besvikelser. Verkligheten stämmer för hennes del dåligt med mediabilden av de kända flygande kvinnorna.

Arvastson delar Hedvigs erfarenheter av och romantiska vurm för flygplan och han anser att han "förstår" henne. Tolkningen av dagboken görs med hjälp av författarens egna minnen och erfarenheter och han är ständigt närvarande i texten, inte bara som vetenskapsman utan som själsfrände. Han vandrar ut och in i nutid och dåtid och blandar egna intryck och kommentarer med Hedvigs, vilket stundtals gör att han ställer sig i vägen för hennes berättelse. Inget och ingen är för ovidkommande för att tas med, vilket bidrar till att det dagboken berättar om Hedvig och hennes liv drunknar i detaljer och utvecklingar och som läsare undrar man vart författaren är på väg.

Arvastson syfte är att med hjälp av andra källor vidga perspektivet och sätta in Hedvigs liv i en bredare social kontext och därigenom belysa trettioalet som beskrivs som präglad av "svårlösta sociala och kulturella frågor med inslag av både håglöshet och optimism". Huvudspåret i boken är dragkampen mellan konservatism och modernitet, ordning och revolution. Den historiska bilden av trettioalets Sverige dominerades av ny teknik och framtidsoptimism. Utanför denna breda bild fanns människor som revolterade och tvivlade på samhällets förmåga att skapa en framtid för dem och som tog sin framtid i egna händer. Hedvig var en sådan människa, menar författaren. Kanske var hon det, men här fullföljs inte heller analysen och Hedvig tappas bort.

Hedvigs berättelse om sitt liv och Arvastsons berättelse om den samhälleliga kontexten framstår som två

parallella berättelser. Hedvigs berättelse har fogats in mellan en inledande och en avslutande del, där författaren kontextualiserar och analyserar. Presentationen av dagbokens innehåll är kronologisk och tematiserad efter innehåll med ett femtiotal underrubriker som inte är relaterade till den bredare kontext som författaren återskapar. Hedvigs berättelse ”klippas” emellertid här och var in i den samhälleliga berättelsen för att bekräfta den, men inte för att ifrågasätta den. Jag kan inte släppa tanken på att författaren egentligen skulle ha skrivit två böcker – en om Hedvig Nordvall, en modern kvinna som försökte ta sig ur sin klass- och könsboja men inte riktigt lyckades, och en om flygets historia och trettioalets teknikutveckling och framtidsoptimism, där dessvärre få kvinnor platsade.

Inger Lövkrona, Lund

Ulrich Lange: *Ladugården. Om lantbrukets bebyggelse och arkitektur 1600–2000*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2011. 231 s., ill. ISBN 978-91-7108-547-4.

Boken har tillkommit inom forskningsprojektet ”Den svenska ladugården”. Projektet har varit förlagt till Institutet för Folklivsforskning vid Nordiska museet. Det har behandlat djurhållningens villkor och förändringar under de senaste fyrahundra åren utifrån ett bebyggelseperspektiv.

Projektet har innefattat byggnadsdokumentation av sex mjölkproducerande gårdar. En i Hälsingland, en i Södermanland, två i Västergötland, en i Bohuslän och två i Skåne. Dessa valdes ut i samråd med antikvarisk expertis och husdjurskonsulenter som i sitt arbetsliv kommer i kontakt med olika ladugårdar.

Urvalet av gårdar har styrts av viljan att fånga upp äldre ladugårdar som ännu är i drift. De skulle också vara så pass gamla att de byggts om och moderniserats flera gånger. Det skulle också finnas gott om skriftliga källor och brukas av personer som kunde berätta om nyttjandet under en längre tidsperiod.

Lange skiljer på olika typer av ladugårdar. *Båsladugården* är den traditionella typen som var förhärskande från förhistorisk tid och fram på 1960-talet. I denna ladugård står korna fastbundna och utfodras och mjölkas på plats. Sedan 2010 får inga nya byggas på grund av djurskyddslagen som bestämmer att korna ska leva frigående, men fortfarande används de med dispens. I en *lösdriftsladugård* går korna lösa. Denna typ introdu-

cerades på 1940-talet, men har tagit lång tid att etablera. Korna har relativt fri tillgång till foder och liggplats och mjölkas vid en särskild plats.

Boken innehåller utförliga beskrivningar av de utvalda gårdarnas och ladugårdarnas historia. Lantbruksbyggnaderna har delats upp i folkliga och icke-folkliga byggnader. De folkliga byggnaderna har setts som bärare av traditioner och sociala förhållanden samt på senare tid även som betydelsebärande landskapselement. De icke-folkliga byggnaderna anses som bärare av teknikutveckling och arkitektur.

Kulturmiljövården har under hela 1900-talet arbetat för att bevara de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna. Oftast har man fokuserat på de äldsta byggnaderna och försökt stödja fortsatt användning av dem. I vissa fall har man tvingats att flytta historiskt intressanta byggnader till ett museum eller en hembygdsgård. De äldre byggnaderna vittnar om byggnadsteknik och hantverkskunskaper som få yrkesmän behärskar numera.

Den agrara bebyggelsehistorien grundar sig på förklaringar som är kopplade till olika historiska brytpunkter. Den ålderdomliga oföränderliga landsbygden är en myt. Under 1800-talet förändrades ett flerhundraårigt byggande som hade karaktäriserats av en kontinuitet i teknik, form och material. När det traditionella byggandet upphörde ersattes de flesta ladugårdarna med nya typer som skiljde sig i form och material. Nybyggandet grundades också på en återkommande allmän uppfattning om att den befintliga lantbruksbebyggelsen var undermålig. Det avspeglas i 1700- och 1800-talens ämbetsberättelser. Denna uppfattning fortlevde in på 1900-talet och påverkade kulturminnesvårdarna om att allt gammalt var på väg att utplånas.

Byggandet har sedan medeltiden varit omgärdat av regler och bestämmelser som gällde för både allmogen och aristokratin. Regelverket blev omfattande under den agrara revolutionen på 1700-talet och fortsatte med olika regleringar under 1800- och 1900-talen. Trä kom dock att dominera trots alla statliga kampanjer för att införa alternativa material.

Författaren hävdar att det alltid använts en slags planritning även om byggarna använde vedertagna traditionella metoder. Det har alltid också funnits särskilda yrkesmän som t.ex. timmermän och arbetslag med speciella kunskaper som var tillgängliga för både allmoge och högre ståndspersoner som lät uppföra byggnaderna. För herrgårdarna fanns byggnadsläror och lantbruksläror att tillgå som delvis kan härledas till antiken.

Under den agrara revolutionen mellan 1750 och 1850

dominerade spannmålsodlingen, vilket krävde nyodling och bättre gödsling. Ladugårdarna byggdes på de framstående herrgårdarna med stöd av lantbruksvetenskapliga kunskaper och med hjälp av mönsterritningar eller under ledning av arkitekter. Under 1700-talet organiserades början på den lantbruksvetenskap som slog igenom på 1800-talet. Från och med 1790-talet träffades reformivrarna i hushållningssällskap, där jordbruksutvecklingen diskuterades och man försökte öka kunskapen hos allmogen. De nya tankegångarna resulterade i planer och förslag som inte etablerades förrän i vår egen tid. Redan 1806 utarbetades t.ex. en ritning för gården Rågtvet i Dalsland, som planerades för lösdrift av korna. 1820 utlyste Lantbruksakademien en tävling i hur en ladugård för ett tjugotal nötkreatur skulle inrättas. Renlighet, ventilation och transport av vatten och avföring var viktiga aspekter.

Under industrisamhällets framväxt 1850–1920 blev lantbruksproduktionen mer differentierad och med en ökad andel animalieproduktion. Blandjordbruket krävde större ekonomibyggnader och det byggdes flera nya ladugårdar under åren 1890–1940. Dessa ladugårdar är de som numera dominerar landsbygden. Dekoren benämns ofta lantgotik på grund av sin spetsiga utformning. Ladugårdarna utrustades med industritillverkade kraftiga och arbetsbesparande redskap. Under 1800-talets andra hälft publicerades tidskrifter med tekniska beskrivningar och ritningar. Författaren presenterar ett antal av de mest namnkunniga arkitekterna för ladugårdar som var verksamma under denna period.

Vissa idéer som etablerats i vår egen tid återfinns som enstaka förslag från den tidens arkitekter. Peter Sundius (1823–1900) öndgjorde sig bl.a. över slöseriet med urin som borde ha använts som gödningsmedel, men som på grund av okunnighet hälldes ut i vattendragen. Arkitekterna föreslog många nya innovativa idéer och 1859 utlyste Lantbruksakademien en ny tävling. De nya idéerna infördes dock mycket långsamt. Ladugårdarnas utseende och planlösning uppfattades under 1900-talet som inhemsk och nationell eftersom de anknöt till traditionen från 1800-talet.

Under mellankrigstiden 1920–1940 tog avfolkningen av landsbygden fart. Elektriciteten innebar ny teknik och effektivisering. En effektiv hantering av gödseln blev allt viktigare för ekonomin men ansågs ännu inte som en miljöfråga. För att behålla arbetskraften inom jordbruket krävdes en mekanisering av gödselhanteringen. Lange skiljer på två typer av ladugårdar under 1900-talet. *Höghusladugården* är en båsladugårdstyp

som började uppföras på 1930-talet och som har en mycket hög höskulle och är utrustad med höhiss. *Låghusladugården* är en hallbyggnad med öppen takstol utan höskulle. Fodret förvaras i särskilda byggnader. Denna ladugårdstyp blev vanlig i och med införandet av lösdrift.

År 1939 var ladugårdarna som modernast i sin tid. Medelåldern var inte mer än 37 år. Bara 6 procent var uppåt hundra år. 1947 års jordbrukspolitik bestod i huvudsak till 1990-talet och handlade om att bli av med de minsta gårdarna. Under denna tid skedde ingen nybyggnadsverksamhet men inte heller några rivningar. Flertalet ladugårdar används inte längre och underhållskostnaderna är höga. Byggnaderna passar inte vår tids jordbruksproduktion och speglar inte heller det högt rationaliserade produktionslandskapet. Allmänt sett tror många att gamla ladugårdar under de senaste trettio åren har ersatts med nya stordriftsanläggningar för mjölkkor, men så är inte fallet.

Under 1960-talet investerades dubbelt så mycket i teknik än i byggnader och det krävde reparationer och ombyggnader. Detta gällde bl.a. mjölkhanteringen och gödselanläggningarna. Lösdriften krävde egentligen helt nya sorters ladugårdar, men lantbrukarna hade svårt att se fördelarna och ville behålla den traditionella båsladugården. Den överlevde länge på grund av att Alfa Laval maskiner kunde anpassas till äldre otidsenliga ladugårdar.

Jag tycker boken ger mycket viktig kunskap om ladugårdarnas historia under den tid när den traditionella folkulturens boskapsskötsel omvandlas. Vetenskapen och industrialismens betydelse för det moderna jordbrukets framväxt blir belyst. Samtidigt framhålls herrgårdarna och deras ägare som de viktigaste för förändringsarbetet under 1700- och 1800-talen, men under 1900-talet framträder brukaren av det medelstora lantbruket tillsammans med sina medlemsorganisationer som en viktig aktör i jordbrukets utveckling.

Göran Sjögård, Lund

Andreas Johansson Heinö: *Gillar vi olika? Hur den svenska likhetsnormen hindrar integrationen*. Timbro, Stockholm 2012. 237 s. ISBN 978-91-7566-880-2.

Det vetenskapliga intresset kring begreppet svensk nationell identitet har inte varit särskilt omfattande under senare decennier. Det gäller speciellt inom den

samhällsvetenskapliga forskningen. Inom etnologin har dock åtskilliga forskare gjort värdefulla insatser sedan Åke Daun bröt isen med boken *Svensk mentalitet* 1989. Orvar Löfgren, Jonas Frykman, Billy Ehn och Karl-Olov Arnstberg har alla lämnat viktiga bidrag. De får också en eloge av docenten i statsvetenskap i Göteborg Andreas Johansson Heinö, som i sin nya bok *Gillar vi olika?* diskuterar de ständigt aktuella ämnena invandring och svensk identitet på ett ovanligt sakligt och intressant sätt. Inte minst är boken viktig för den som vill förstå bakgrunden till Sverigedemokraternas remarkabla frammarsch i svensk politik.

Bokens titel syftar på en kampanj med rubriken "Vi gillar olika", som *Aftonbladet* drog i gång till valet 2010 och som hade udden riktad just mot Sverigedemokraterna. Författaren driver tesen att Sverige snarast utmärks av motsatsen: "vi gillar lika". Ja, han uttrycker det ännu mer brutalt: "Vi gillar olika, så länge man tycker rätt." Han menar att denna falska självbild, bristen på egentlig förståelse för den egna kulturen och det egna samhället – och här kommer bristen på forskning på området in – är ett av de största hindren för en fungerande integration av invandrare. När Fredrik Reinfeldt härom året nämnde att arbetslösheten bland "etniska svenskar" inte var särskilt hög blev det ett ramaskri. Man fick inte låtsas om att det fanns en skillnad mellan "etniska svenskar" och "invandrare". Johansson Heinö noterar att det i Sverige är kontroversiellt att säga att det finns etniska svenskar, ett karakteristiskt uttryck för "den kulturförnekande kulturen" för att tala med Karl-Olov Arnstberg. De rutiner och beteendemönster som dominerar i Sverige uppfattas inte som uttryck för svensk kultur eller specifikt svenska värderingar utan som uttryck för modernism och vetenskaplighet. "En förnuftig tillämpning av universellt giltiga principer", som Johansson Heinö beskriver det. Den svenska självbilden har lagt grunden för ett gott självförtroende men en dålig självkänsla, som Tove Lifvendahl uttryckt saken. "Vi gillar olika" är en god beskrivning av hur svenskar önskar se sig själva men en dålig beskrivning av hur de verkligen är. De flesta svenskar tycker snarast att det är besvärligt och olustigt att umgås med människor med andra värderingar, som Åke Daun framhållit.

Boken diskuterar svenskhet, nationalism och assimilation. Johansson Heinö fäster uppmärksamheten på den anmärkningsvärda politiska förskjutning som skett i Europa under de senaste decennierna. För inte så länge sedan fanns inga uttalat nationalistiska partier i de europeiska parlamenten. I dag finns de i de flesta, nu även i

Sverige sedan 2010. Det är knappast förvånande i den nya mobila värld, som vuxit fram under de senaste decennierna. Författaren ser Sverigedemokraterna som ett i grunden nationalistiskt parti, där kritiken av en alltför omfattande invandring går hand i hand med en oro för att den svenska kulturen hotas av inte bara invandringen utan av EU och globaliseringen i allmänhet. Utan att spela på denna oro, som griper långt in i folkdjupet, skulle knappast partiet kunna få ett växande stöd. Han menar att den ringaktning för svensk kultur och svenska traditioner, som inte minst många mediadebattörer gärna ger uttryck för – antagligen därför att de tror att de står i någon sorts motsatsställning till invandringen – i hög grad spelar partiet i händerna.

Johansson Heinö understryker under hur oerhört annorlunda villkor invandring sker i vår tid i jämförelse med under tidigare sekler. I dag är det dramatiskt mycket lättare för en invandrare att behålla sin identitet och livsstil efter flytten till ett nytt land än det var förr. Därtill bidrar inte minst den revolutionerande kommunikationstekniska utvecklingen. Det är därför (och även av andra skäl) nästan meningslöst att göra jämförelser med invandringen i äldre skeden av den svenska historien. Författaren pläderar – som framgår av bokens undertitel – för hur invandrares integration måste underlättas av att den övergripande likhetsnorm, som han anser utmärker det svenska samhället, kan ersättas av en mer tolerant inställning mot avvikande värderingar hos nya svenskar. Tanken på att det med tiden sker en naturlig assimilation är inte längre självklar i det moderna samhället. Man måste därför i stället lära sig att tolerera olikheter, vilket inte betyder att man måste gilla dem. Det här är väl bokens mest kontroversiella budskap. Man kan väl acceptera föräldrar som väljer att utnyttja vårdnadsbidrag eller som upprätthåller rigida könsroller, men man kan knappast tolerera hedersmord.

Andreas Johansson Heinö har med denna bok gjort ett storartat arbete på att lägga grunden för en mer saklig och mogen debatt om invandringen i Sverige. Det här är nog den mest balanserade och pedagogiska bok som skrivits i Sverige om invandringen och dess konsekvenser för det svenska samhället. Det är dock ingen lätt uppgift att ge sig ut på detta fält, där moraliska bröstoner, demoniseringar och allmän hätskhet har varit så sorgligt dominerande i många år. Det är bara att hoppas att boken inte kommer för sent, innan skyttegravarna blivit slutgiltigt cementerade.

Mats Hellspång, Stockholm

Kerstin Eidlitz Kuoljok: *Den samiska sitan och vinterbyarna: En utmaning*. Institutionen för kulturantropologi och etnologi, Uppsala universitet, Uppsala 2011. Dissertations and Documents in Cultural Anthropology 10. 105 s. English summary. ISBN 978-91-506-2181-5.

Kerstin Eidlitz Kuoljok har under sin långa forskarkarriär publicerat en rad böcker som berört samerna och olika urfolk i dagens Ryssland, som t.ex. *Revolutionen i norr: om sovjetetnografi och minoritetspolitik* (1979), *Nordsamojediska folk* (1993), *Moder jord och andra mödrar: föreställningar om verkligheten bland folken i norr och vår syn på den* (1999) och *Bilden av universum bland folken i norr* (2009). Även i hennes senaste bok diskuterar Eidlitz Kuoljok frågor rörande urfolk och deras levnadsförhållanden, men fokus ligger denna gång på den tes som Väinö Tanner lanserade 1929 i boken *Antropogeografiska studier inom Petsamo-området* som var en studie av skoltsamerna i detta område. Tanner (1881–1948) var en välkänd person i Finland, han var geolog, geograf och diplomat, men det var genom denna bok han framför allt skulle bli ihågkommen.

I boken lanserade Tanner idén att skoltsamernas samhällsorganisation representerade en ursprunglig samisk samhällsorganisation, han såg den som en modell för en ursamisk sitaorganisation. En viktig del i denna modell var att samerna samlades i permanenta vinterbyar. Enligt Tanner var orsakerna till att skolterna kunnat bevara mer av en ursamisk samhällsorganisation att de levte mer isolerade än samerna i de nordiska staterna, och att både den rysk-ortodoxa kyrkan och den ryska staten i stor utsträckning lämnat dem i fred och tillåt dem vara självstyrande. Den tes som Tanner lanserade skulle komma att få stort genomslag bland forskare i de nordiska länderna inriktade på samerna och deras samhälle. Eidlitz Kuoljok menar att Tanners bok kan betraktas som ett politiskt inlägg i syfte att bevara skolterna, och att detta påverkat hans framställning.

Eidlitz Kuoljok riktar stark kritik mot både Tanners tes och att denna så okritiskt anammats av andra forskare. Redan 1987 kritiserade hon Tanner i en artikel, men den fick begränsad uppmärksamhet. Under det senaste decenniet har dock Tanners idéer på allvar börjat ifrågasättas i forskningen, bl.a. genom att inga vinterbyar har kunnat beläggas i västsamiskt område, och frågan har därför fått förnyad aktualitet. Eidlitz Kuoljok menar att det är relativt enkelt, att med utgångspunkt i

tidigare rysk forskning tillbakavisa Tanners tes. I rysk forskning har det sedan länge funnits en medvetenhet om att skolterna på inget sätt levte isolerade av statsmakterna och kyrkan i Ryssland, utan tvärtom hade relativt omfattande kontakter genom administration, handel osv. I rysk lagstiftning gjordes under 1500- och 1600-talen ingen skillnad på samer och bönder, även jägare och fiskare behandlades administrativt som bönder. Författaren kan på ett övertygande sätt visa att äldre rysk lagstiftning föreskrev stora delar av den samhällsorganisation som Tanner menade var ursamisk och att denna organisation även förekom i andra delar av Ryssland. Det var således den ryska staten och inte skolterna som bar ansvaret för organisationen. Tanner har, genom att han inte undersökt lagstiftning och administration av böndernas samhälle, begått misstag som har avgörande betydelse för värdet av hans idéer. Eidlitz Kuoljok framhåller även att Tanners tes att skolternas organisation förekommit generellt inom samiska samhället i övriga Sápmi är dåligt underbyggd och saknar trovärdighet. Det är, menar hon, i själva verket mycket svårt att säga något om det samiska samhällets organisation före kontakten med de nordiska och ryska staterna, då det saknas skriftliga källor.

Det har, framhåller författaren, självklart funnits en organisation i det samiska samhället före kontakterna med staterna, men forskningen kan inte säga något om den eller om det har funnits några övergripande gemensamma drag för alla samiska grupper. Oavsett hur detta har sett ut har samtliga samiska grupper påverkats av kontakterna med statsmakterna, och skolternas samhällsorganisation är därför, lika lite som andra samegruppers, ett exempel på en ursprunglig samisk organisationsform. Hon är mycket kritisk mot forskare som utan att ifrågasätta eller pröva Tanners idéer anammats hans tes i sin forskning, vilket hon menar är ett större problem än bristerna i Tanners arbete.

Det finns dock vissa påtagliga problem i Eidlitz Kuoljoks framställning. Att Tanners tes förtjänar att både diskuteras och kritiseras är givet, liksom senare forsknings okritiska användande av hans idéer, men hur detta görs i boken kan dock diskuteras. Tanners beskrivning av den skoltsamiska sitan kommer t.ex. först i kapitel 8. Enligt Eidlitz Kuoljok har hon valt detta upplägg för att först få en bild av samernas historia och den ryska lagstiftningen, för att först därefter beröra Tanners arbete i syfte att försöka undvika att bara se det som talar emot. Men då hon redan sedan tidigare har kritiserat Tanners idéer är det föga sannolikt att detta upplägg

har någon betydelse för hennes synsätt. För läsare som inte är helt bekanta med Tanners idéer är det däremot problematiskt att genomgången kommer så sent, då det är svårt att få grepp om vad hennes kritik går ut på. Detta är ett av flera exempel på hur Eidlitz Kuoljok har problem att på ett pedagogiskt sätt förmedla sitt synsätt. Ett annat är hennes försök att visa att skolternas samhällsorganisation kan hänföras till rysk lagstiftning. I detta syfte redogör hon för en rad olika förordningar från 1800-talet, bl.a. Speranskijförordningen från 1822 och en bondeförordning från 1861. Den senare beskrivs synnerligen ingående, där Eidlitz Kuoljok går igenom de första dryga hundra paragraferna i förordningen. I 52 punkter redogörs det för de centrala delarna av förordningen, som hon ställer mot Tanners idéer. Detta är dessvärre ett mycket opedagogiskt upplägg, som gör det svårare att följa hennes resonemang och gör texten allmänt mindre läsvärd. Här hade en mer översiktlig redogörelse av förordningen i textform, kombinerat med mer detaljerad diskussion rörande de mest centrala punkterna varit att föredra.

Ett kanske än mer påtagligt problem i Eidlitz Kuoljoks kritik är det tonläge hon använder sig av. Redan i förordet skriver hon att avsikten är att ”försöka begå lustmord på en idé som irriterat mig i många år”, och framhåller att ”usla idéer” som understöds av auktoriteter är ett stort problem i forskningen (s. 7). Arbetet i boken går därför ut på att ”upptäcka att Tanner tänkte fel” (s. 15). Hon pratar även om Tanners ”sanslösa resonemang” (s. 76), och framhåller att vissa av hans sakfel är ”mindre irriterande än hans idéer” (s. 79). Hon avslutar med att tycka att det är ”pinsamt” att Tanners teser blivit en form av ”vetenskaplig sanning” (s. 93). Grundtesen, att ett prövande förhållningssätt är nödvändigt och att kritik kan och bör framföras även mot idéer som presenteras av etablerade och erkända auktoriteter inom ett område, är självklar. Men det har även betydelse *hur* sådan kritik framförs, på vilket sätt resultat ifrågasätts. Ett raljerande tonfall kan snarare förhindra vidare diskussion i en fråga än leda till en fördjupad sådan. Detta är ett problem Eidlitz Kuoljok har i sin text, och som dessvärre gör den mindre läsvärd.

Patrik Lantto, Umeå

Hugo Alfvén – liv och verk i ny belysning.
Gunnar Ternhag och Joakim Tillman (red.)
Gidlunds förlag, Möklinta 2012. 281 s., ill.
ISBN 978-91-7844844-9.

Tonsättaren Hugo Alfvén (1872–1960) är en av Sveriges mest kända skapare av klassisk musik i senromantisk anda. Några av Alfvéns mest kända verk är *Midsommarmåvaka*, *Bergakungen* och *Dalarapsodin* samt sångerna *Uti vår hage* och *Tjuv, tjuv*. Med tanke på all forskning som redan har publicerats om Hugo Alfvén och hans musikaliska skapande, skulle man kunna tro att ämnet är uttömt. Men att så inte alls är fallet visar den nyutkomna antologin med titeln *Hugo Alfvén – liv och verk i ny belysning*. Boken bygger på ett symposium om Hugo Alfvén som hölls i oktober 2010 på Kungliga Musikaliska Akademien i Stockholm. Som redaktörerna skriver i bokens inledning var tanken med symposiet att bjuda in musikkforskare som inte tidigare hade behandlat Alfvéns musik, men som hade skrivit om Alfvéns tonsättarkollegor eller om den aktuella tidsperioden. På så sätt skulle symposiets bidrag ge nya perspektiv på Alfvénforskningen och boken tar upp många teman som inte har berörts tidigare i någon större utsträckning.

Recensionen går först kort in på de enskilda åtta bidragen för att slutligen ge mer övergripande synpunkter på antologin. Eftersom jag själv är etnolog och inte utbildad inom musikvetenskap, kommer jag att betrakta antologin i första hand från ett kulturvetenskapligt perspektiv.

Flera av bokens åtta artiklar går mer detaljerat in på Alfvéns musikaliska skapande och undersöker uppkomsten till hans verk, eventuella inspiratörer och kontakter med tonsättarkollegor. Owe Ander, docent i musikvetenskap vid Stockholms universitet och lärare vid Stockholms musikpedagogiska institut, undersöker i sitt bidrag Alfvéns tre första symfonier (komponerade under 1890-talet och i början av 1900-talet) ur ett individuellt och samhälleligt perspektiv. Ander jämför symfoniernas struktur med varandra och studerar dessutom hur deras gestaltning eventuellt har inspirerats av ”viktiga föregångare och samtida verk” (s. 41) i kompositionsstil och estetisk uppfattning. I sin jämförelse med symfonier av flera andra nordiska tonsättare kommer han fram till att de undersökta symfonierna för Alfvén i stor utsträckning handlade om att hitta en balans mellan flera faktorer: teknisk behärskning, anknytning till genretraditionerna, en individuell ton och en ”nationell ton” (s. 62). Här hade det varit intressant om Ander hade

utvecklat vad som ansågs vara en nationell ton och på vilket sätt Alfvén gestaltade den.

Frågor kring individuell stil, ”nationell ton” och genretitioner tas även upp av Tobias Lund, lektor i musikvetenskap vid Lunds universitet. I sitt bidrag diskuterar han Alfvéns förhållande till det som gick under beteckningen ”nittotalismen” eller ”renässansen”. Lund belyser detta framför allt med analyser av korrespondens mellan Alfvén och författaren, finansmannen och konstsamlaren Ernest Thiel. Mellan 1908 och 1914 tonsatte Alfvén flera dikter av Thiel. Enligt Lund bestod Alfvéns ”renässans” framför allt i att han utifrån sina samtida bedömare ansågs uttrycka den ”egna personligheten” i sångerna och att dessa uppfattades som ett uppror mot etablerade stilar (s. 37). Men nutida musikkritiker har snarare kritiserat stilen som ”storvulen, uppblåst och tom” (s. 18). Det hade varit intressant om Lund mer ingående hade analyserat vad dessa olika tolkningar av samma musik kan säga om hur estetiska uppfattningar skiftar över tid och vad dessa förändringar kan bero på.

”Nationell ton” diskuteras även i Asbjørn Ø. Eriksens bidrag ”Fra Johan Svendsens norske til Hugo Alfvéns svenske rapsodier: gjennomgripende påvirkning eller sporadiske likhetstrekk?” (s. 65–89). Eriksen, som är verksam vid Institutt for musikkvitenskap vid Oslo universitet, undersöker vilka förbindelser det kan finnas mellan Svendsens och Alfvéns orkesterrapsodier. Sin analys bygger han på en modell om musikalisk påverkan av Jean-Jacques Nattiez som för över tankarna om intertextualitet på musikens område. Denna modell kan bidra till att se på vilket sätt olika delar i ett musikaliskt verk kan ha varit influerade av t.ex. en viss tonsättarstil, en viss region eller epok eller huruvida det handlar om individuella tonsättarskapelser. Eriksen kommer fram till att Alfvén förmodligen har använt Svendsens rapsodi nr 2 som en strukturell modell för *Midsommarvaka*. Eriksen tar också upp frågan om ”nationella tonen” (s. 87) och undrar, om Svendsens användning av folkmelodier kan ha varit en estetisk förebild för Alfvén. Med tanke på att det var ett vanligt drag i den nordiska klassiska musiken under 1800-talet och framåt att använda folkmusik som inspirationskälla till klassiska verk, kan Alfvéns användning av denna naturligtvis också tolkas som inflytande av en viss epok eller genre, ett begrepp som ingår i Nattiez modell. Även Eriksens diskussion av ”nationell ton” hade vunnit på en fördjupning; han hänvisar i första hand till tidigare forskning utan att utveckla diskussionen närmare.

Joakim Tillman, docent i musikvetenskap vid Stockholms universitet, undersöker i sitt bidrag tillkomsten av Alfvéns fjärde symfoni och dess erotiska innehåll. Han försöker här också få svar på frågan varför komponerandet av den fjärde symfonin tog 20 år för Alfvén att färdigställa. Enligt Tillman är ett svar att Alfvén fick ägna sig åt mycket annat arbete, bl.a. som director musici i Uppsala och med baletten *Bergakungen*. Det erotiska innehållet i symfonin förklarar han med Alfvéns kärleksrelation med Gertrud Dahlgren, men även med Alfvéns strävan efter att komponera en ”apoteos över jordiska kärlekens högsta lycka” (s. 191). Analysen av etiketten ”erotiskt innehåll” hade kunnat utvecklas mer i studien. Tillman antyder hur olika tonsättare och recensenter stred om huruvida och varför innehållet i symfonin kunde tolkas som ”erotiskt” och ”olämpligt”. Hur musik och text kan tolkas som erotiska under olika tidsperioder är ett intressant ämne som hade vunnit på att behandlas utifrån tydligare teoretiska utgångspunkter beträffande erotik och sexualitet.

Som nämndes i inledningen var Alfvén inte bara tonsättare utan även bildkonstnär. Två av bidragen i boken ägnar sig åt kombinationen av dessa båda estetiska riktningar. I artikeln ”Hugo Alfvéns *Midsommarvaka* i interartiell belysning” (s. 91–115) undersöker Gunnar Ternhag, professor i ljud- och bildproduktion på Högskolan i Dalarna, olika konstnärliga sammanhang kring Alfvéns verk *Midsommarvaka* och vilka interartiella relationer, dvs. över konstgränserna, som man kan finna i samband med *Midsommarvaka*. Ternhags studie visar hur midsommaren med sin ljusa natt och föreställningar om farlig erotik var ett vanligt ämne i musik, konst och litteratur, medan ”midsommarvaka” var något som i första hand förekom på hembygdsföreningars och nykterhetslogers program och inte syftade på någon bestämd praktik vid midsommar. Intressantast är Ternhags jämförelse mellan Alfvéns *Midsommarvaka* och konstnären Anders Zorns tavla *Midsommarvaka*. Här konstaterar Ternhag att Zorn, som själv spelade folkmusik och dansade, inte bara hade målat en tavla utan även något som talade till örat då betraktaren lätt kunde föreställa sig musiken och dansen runt midsommarstången i Morkarby. Och Alfvéns musikaliska komposition kan mycket väl upplevas som en tavla av åhöraren. Betraktaren kan lätt föreställa sig en vacker midsommarkväll med musik och dans. Enligt Ternhag är Zorns och Alfvéns midsommarvaka exempel på hur ”de interartiella egenskaperna får verken att expandera utöver sig själva, vilket är en del av deras odiskutabla

kvaliteter” (s. 109). Detta visar hur samhällliga föreställningar låter både konstnären och betraktaren eller åhöraren tolka ett och samma konstverk på ett visst sätt genom att väcka associationer. När en bildkonstnär dessutom är musiker och en tonsättare är bildkonstnär, kan dessa kvaliteter tillföra deras konstnärliga verk ytterligare nya spännande dimensioner.

Också Martin Knust, forskarassistent vid Institutionen för musikvetenskap vid Stockholms universitet, har ägnat sitt bidrag åt förhållandet mellan musik och bildkonst. Han har i sin studie undersökt hur Alfvéns verksamhet som konstnär influerade hans musikaliska skapande och jämför detta med andra tonsättare som också var aktiva bildkonstnärer, som t.ex. Arnold Schönberg. Denna jämförelse visar intressanta aspekter på hur visuell konst och musik kan påverka varandra. Medan Schönberg i stor utsträckning var autodidakt både som målare och tonsättare, var Alfvén utbildad i båda grenarna. Medan Schönberg experimenterade mer och lät de två grenarna flyta samman, skilde Alfvén dem tydligt åt och betonade ”hantverket” som det viktiga samtidigt som han gärna betraktade sin musik som tonmålningar. Ett annat uttryck för visualitetens betydelse är att Alfvén tyckte om att komponera filmmusik. Här fann han ett område där han kunde kombinera sin visuella förmåga med sin musikaliska talang.

Filmen är ett tema som också behandlas i Camilla Hambros bidrag ”Hugo Alfvéns gjenbruk av Norges sangskatter i filmmusikken til Synnøve Solbakken (1934): en *Reader's Digest* til norsk nasjonalromantikk?” (s. 117–145). Hambro, som är verksam som universitetslärare i musikvetenskap vid Åbo Akademi, visar hur två huvudsakliga ämnen aktualiserades i Alfvéns arbete med filmmusiken; det fanns ännu inga tydliga mallar för filmmusik och Alfvéns arbete med filmproducenterna kom att bli vägvisande. Det andra viktiga ämnet i arbetet med filmen handlade om hur det nationella skulle gestaltas musikaliskt och här förekom diskussioner huruvida Alfvén som svensk kunde gestalta det norska. Hambro visar hur Alfvén bl.a. försökte åstadkomma ”norskhet” i sin musik genom att citera kända norska folkmelodier. I Sverige lovordades filmen och musiken som uttryck för ”den nordiska folksjälen” (s. 119). Den visade sig enligt recensenterna t.ex. genom att det inte fanns plats för ”tomma kyssar, fraser eller salongsromantik” (s. 119). Istället fick naturen tala för sig själv. Jag återkommer till detta ämne i slutet av recensionen.

Hugo Alfvéns användning av moderna medier och

tekniker behandlas också i bidraget av Toivo Burlin, lektor i ljud- och musikproduktion på Högskolan i Dalarna. Han undersöker på vilket sätt olika inspelningar synliggör olika aspekter på *Midsommarvaka* och *Bergakungen*. Artikelnen bygger på teoretiska reflektioner kring spatialitet och temporalitet och hur rum, tid och tekniska möjligheter samverkar i en symbolisk gestaltning av musikaliska verk. Burlin visar hur 1954 års inspelningar av de nämnda verken dels genom tonsättarens eget dirigerande, dels genom användning av ny teknik blev till en slags normativ modell för eftervärlden för hur dessa verk skulle låta, något som Burlin även benämner ”hypernotation” (s. 270). Det är sådana inspelningar som upplevs som vägledande av eftervärlden och betraktas som ett slags måttstock för framtida framföranden och inspelningar. Burlin menar att en redigerad version av 1954 års inspelning i stereo, som redigerades och gavs ut av ett amerikanskt bolag 1955/56, snarare har betraktats som mönsterbildande och varit mest vägledande för tolkningarna av Alfvéns *Midsommarvaka* för eftervärlden.

Ett viktigt ämne inom musikforskningen är förstås receptionen och recensioner av musikaliska verk. Det har Henrik Karlsson, docent i musikvetenskap, ägnat sitt bidrag åt. Hans artikel ger en intressant inblick i relationen mellan Wilhelm Peterson-Berger och Hugo Alfvén. Medan de verkar ha umgåtts vänskapligt under slutet av 1800-talet blev de så småningom fiender, vilket Karlsson bl.a. förklarar med Peterson-Bergers bitiska recensioner i *Dagens Nyheter*. Elakheterna tilltog med tiden och 1915 konstaterade Peterson-Berger t.ex. att Alfvéns ”alstringsförmåga tycks vara uttömd” (s. 185). Karlsson förmodar även en viss avundsjuka från Peterson-Bergers sida bakom kritiken, när Alfvén hade erövrat en plats som populär tonsättare i det svenska musiklivet. Han tolkar dessutom Peterson-Bergers kritik som uttryck för ett dilemma som båda tonsättarna stod inför i början av 1900-talet: båda var förankrade i det musikaliska 1890-talet och saknade förståelse för de stilförändringar som inträdde från 1910-talet och framåt.

Sammantaget ger denna antologi många intressanta nya perspektiv på Hugo Alfvéns person och skapande. Artiklarna visar en människa som befann sig mitt i ett samhälle som snabbt förändrades. I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet påverkades musiklivet i hela Europa av snabba tekniska, ekonomiska och sociala förändringar. Konstnären skulle nu i allt större utsträckning bli en slags företagare och musik kunde spridas via nya medier som radio, grammofon och ljudfilm.

Alfvén har tidigare ofta framställts som en ganska konservativ konstnär, men antologin visar att han också kan uppfattas som en modern person när han t.ex. använde sig av moderna inspelningstekniker och komponerade filmmusik.

Flera artiklar i antologin behandlar temat ”nationell ton” som ofta kopplas till Alfvéns musik. Visserligen har ämnet redan belysts tidigare, men ibland får man som läsare en känsla av att flera av författarna undviker problematiska ämnen när de diskuterar Alfvéns person och musik. Det hade varit givande om författarna mer ingående hade belyst hur han förhöll sig till den ökande nationalismen och antisemitismen i Europa och hur detta kan ha influerat hans konstnärliga skapande. Här hade det varit meningsfullt att bädda in flera av analyserna i en bredare samhällskontext för att tydliggöra på vilket sätt även estetiska uttryck påverkas av historiska och politiska sammanhang.

Kvinnor har en mycket undanskymd plats i antologin. De figurerar i första hand som hustrur eller älskarinnor och deras egna röster hörs sällan. Det hade varit önskvärt om författarna hade synliggjort och problematiserat detta mer. Artiklarna ger sken av en normativ maskulinitet som något oproblematiskt och normalt.

Flera artiklar i antologin hade vunnit på en tydligare redogörelse för de teoretiska utgångspunkterna som analyserna byggs på. Ibland hade teoretiska begrepp och den historiska kontexten kunnat förklaras tidigare i artiklarna för att göra den aktuella forskningen lättare tillgänglig för läsaren. Så förutsätter flera av författarna kännedom av fackterminologi och kunskaper om historiska personer – förkunskaper som kanske inte alla läsare har.

Sammantaget innehåller antologin mycket ny och spännande forskning om en fortfarande aktuell konstnär. Alla artiklar bidrar med viktig kunskap när det gäller Alfvéns liv och verk. Särskilt i studierna av förhållandet mellan musikaliskt skapande och andra konstnärliga grenar, av relationen mellan tonsättare och mecenater samt av de tekniska framstegens betydelse för interpretationen av musikaliska verk, blir sammanhangen mellan konstnärligt skapande och ett samhälle i förändring speciellt påtagliga.

Petra Garberding, Södertörn

Att återupptäcka det glömda. Aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden. Påvel Nicklasson & Bodil Petersson (red.). Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, Lund 2012. 373 s., ill. ISBN 978-91-89578-47-0.

När grundlades den vetenskapliga disciplinen arkeologi? Den frågan – och många fler – diskuteras i en antologi som samlar reflektioner kring arkeologihistoria från ett symposium som hölls i Lund för några år sedan. Här återfinns 20 texter, samlade i sex olika teman.

Flera texter i boken skulle kunna tillhöra tematiken som frågar huruvida arkeologi är ett barn av 1800-talet. Som andra discipliner finns begynnelsen till arkeologi som professionell vetenskap här. Men att det finns en förhistoria är ett av budskapen i denna antologi. Insikten att ingenting är på förhand givet när det gäller vad man som arkeolog ägnar sig åt och hur arkeologisk verksamhet är institutionaliserad är ett annat av bokens budskap. Arkeologer som intresserar sig för sin egen disciplin kan inte bortse från att de tankegångar som har präglat vetenskapen före 1800-talet ofta lever kvar i en form eller annan och under temat *arkeologi före arkeologin* finns två texter. En handlar om hur fornyfynd kunde tacklas med ett filologiskt angreppssätt; Karin Lundqvist avhandlar hur Johannes Schefferus arbetade med guldbrakteatrar. Den andra är beskriven av Påvel Nicklasson, och handlar om att det inte bara är naturvetenskapen som präglat arkeologi utan även romantiska idéströmningar, i Jenakretsen och arkeologins ursprung. Båda tycks förvånade över hur lite arkeologer tycks ägna sig åt arkeologins historia.

Att en akademisk disciplin inte lever i ett vakuum påtalas även i nästa stora indelning av texter. Under temat *att forma fornhistorien* kommer politiken nära vetenskapen. Här är skillnader hos de nordiska länderna i blickfånget. Hur man skriver om ursprungsbefolkning och invandrande folkgrupper i en ny nationell kontext för att få en nationell svensk historieskrivning efter 1809, där finnarna blir mer problematiska, är Ola Wolfhechel Jensens huvudfråga i Makten över forntiden. Skillnaden mellan de nordiska länderna illustreras även av hur man i Norge gick från en centralstyrning i Köpenhamn, till att bygga upp en egen kulturvård utan inblandning – och resurstilldelning – från Sverige. Frivillig- och amatörarbete är resultatet av en realpolitisk verklighet, som Liv Appel belyser genom att titta närmare på Breve fra en brydningstid. Norsk arkæo-

logi omkring år 1900. Att det finns en skillnad mellan de nordiska länderna syns också i en intressant text där Bodil Petersson och Jes Wienberg funderar över kungligheters intresse för arkeologi. Att ha monarker som beskyddare torde ha betydelse för hur arkeologi uppfattas i samtiden. Intresset för arkeologiska utgrävningar hos den svenske kungen Gustaf VI Adolf och hans barnbarn drottning Margrethe II av Danmark är välkänt, trots att denna form av amatörarkeologi sällan får någon plats i den professionella arkeologins historia. Här levereras en spännande text som landar i en diskussion om hur arkeologi kan bli det folkliga kapital som ett kungahus behöver för att närma sig sitt eget folk. Monarkin speglar sig i någonting som har tillräckligt hög status och kan vara politiskt neutral. Petersson och Wienberg påvisar hur monarkerna använder arkeologin för att se närmare på det specifikt kungliga, och hur de använder arkeologi som det lim som kopplar samman kungahuset med folket.

Nu är ju arkeologi ingalunda politiskt neutralt. I Arkeologin och rasforskningen cirka 1860–1945 pekar Fredrik Svanberg på en minneslucka som de flesta humanistiska vetenskapshistoriker har. Nu finns det sällan ett egenvärde i att peka ut föregångare som rasister, men den försiktighet som finns inom historiografi är nästan mer väsentlig för arkeologin än för andra vetenskaper. Med en bakgrund i genetik och en koncentration på folk och folkgrupper i historisk tid har arkeologi en tydlig plats i rasbiologins tidevarv. Arkeologer har – liksom andra vetenskapare – inte bara påverkats av rasbiologiska tankeformationer, de har också bidragit till att upprätta och upprätthålla en indelning av folk, och en värdering av desamma utifrån denna klassificering. Svanberg har ofta påpekat att vi inte kan skilja ut en oskuldsfull nationalism från en ond rasism. En evolutionär tankefigur kring utveckling dominerar, och att människan delas in i identifierbara grupper som kan värderas visar sig påtagligt fysiskt i museernas värld. Detta är en viktig läxa för dagens arkeologer att ta till sig och relatera sig till.

Arkeologihistoria tycks – liksom annan vetenskapshistoria – ofta handla om de stora männen. *De stora männens arkeologi* är således ett tema i antologin. Lyckosamt nog har redaktörerna bestämt sig för att lägga Anne Katrine Gjerløffs text *Fra jord er du kommet – til ord skal du blive*. Historie og arkæologi i Danmark i 1800-tallet först i denna del. Här kommer ett tydligt påpekande om att vetenskapshistoriska arbeten ofta är tillrättalagda och därmed begränsade till att förklara den vetenskap som

har överlevt. För arkeologer har detta främst handlat om att distansera sig från den historiska disciplinen. Man pekar ofta på inspirationen från naturvetenskap och de materiella källorna som särskiljande faktorer. Visst har arkeologer influerats av naturvetenskap, men det är varken detta eller källornas karaktär som skiljer disciplinerna åt. Gjerløff är uppfriskande i det att hon sätter in arkeologihistorien i en diskussion om historiesyn. De tidiga arkeologerna arbetade på samma sätt som historiker när de sökte stora politiska skeenden och den dramatiska händelsehistorien. Arkeologerna vände sig senare, liksom kulturhistoriker, åt de vardagliga tillstånden och mer långsamma kulturella förändringar snarare än kortsiktigt politiska. Det handlar sålunda mer om två sätt att uppfatta historievetenskapen. På samma gång ligger det givetvis en sanning i att ”[d]en traditionelle videnskabshistorie [ofte har] handlet om de store mænd; de alfahanner der brød ny jord” för att använda Gjerløffs ord (s. 137), och det är inget fel i detta. Stora män som Sven Nilsson, Bror Emil Hildebrand, Oscar Montelius och Hans Hildebrand får sina platser även i denna bok, behandlade av Jakob Christensson, Karin Gustavsson och Evert Baudou. Dessa texter handlar om möten med andra människor, resor, platser och hur allt detta påverkar en vetenskapsman lika mycket som de inomvetenskapliga övervägandena.

Platser och människor; och hur dessa platser använts får också ett eget tema. Påvel Nicklasson och Karl-Göran Sjögren tittar närmare på beskrivningar av Falbygdens gånggrifter under tidigt 1800-tal, Torkel Molin beskriver hur L. F. Rääfs fornforskning spillde över i hans politiska gärning som riksdagsledamot. Att platser har potential för att missbrukas är inte heller någon hemlighet. Här raljerar Magnus Alkarp på ett charmant sätt över poliskonstapeln som försvann. Försvinnandet var tillfälligt, poliskonstapeln i fråga blev sedan sjukskriven för depression. Men de problem en högerextrem polis kunde få i sin vardag efter andra världskrigets slut relateras här till att Uppsala högar hade använts som slagfält för demonstranter och motdemonstranter under kriget. Här finns också plats för andra texter om hur lokalbefolkningen har spelat roll för platserna och deras minnesvård, vare sig det är i Kivik eller Kalaureia, som i Handlare Holm på Kivik och riksantikvarie Curman i Stockholm – om institutionaliseringen av kulturminnesvården under 1900-talets första hälft, av Joakim Goldhahn, och Kalaureia 1894 – nytt ljus över svensk arkeologihistoria i Grekland, skriven av Ingrid Berg.

Det finns ytterligare två teman i denna heltäckande

bok. Ett rör de rum där arkeologernas arbete så småningom hamnar: *museerna*. Tinget på museum – om att avgränsa och tolka ett forskningstema av Richard Pettersson och Att vandra genom historien – om Historiska museets rumsliga disposition av Johan Hegardt handlar båda om den arkeologiska praktiken på museerna, och ”det hysteriska samlandet” för att tala med Pettersson. Det andra temat berör den mycket intressanta frågan om vad arkeologer inte har arbetat med och var arkeologins gränser går – var slutar arkeologin? I arkeologins historia finns konflikter, och de strömningar som inte varit dominerande syns i *Møder i Mosen*. Metodmöten i Maglemoses forskningshistoria av Tove Hjørungdal. Emma Bentz skriver om den danske medeltidsarkeologen Axel Steensberg, och påpekar att sådan landsbygdsarkeologi kommit i skymundan trots att denna boendeform har dominerat i Norden. Björn Magnusson Staaf får avsluta detta arkeologihistoriska smörgåsbord med en filosofihistorisk reflektion över en marginaliserad Nils Åberg och hans tankar kring ande och materia.

Redaktörerna har troligtvis haft en smula huvudvärk över vilka texter som passar in i vilket tema, flera av bidragen hakar i varandra och behandlar liknande frågor. Resultatet är intressant, och denna brokiga skara av texter bör intressera varje arkeolog och museimänniska som vill reflektera en smula över den historia de tillhör. Jag garanterar att de finner åtminstone en text som intresserar dem. Denna späckade bok samlar stort och smått i arkeologihistorisk forskning, om forskare som forskat om förfluten tid och de miljöer arkeologin har rört sig i.

Anna Wallestte, Lund

Birgitta Odén: *Äldre genom tiderna. Äldrande och äldrepolitik som en historiker ser det*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2012. 215 s. ISBN 978-91-7331-517-3.

Boken *Äldre genom tiderna* är sprungen ur ett initiativ att samla ett urval av Birgitta Odéns alster för att göra dem mer lättillgängliga för andra forskare (och en intresserad allmänhet kan man tänka). Det är ett välkommet initiativ. Frågor kring äldre och åldrande är på tapeten nu, och såväl i samhällsdebatt som i forskning påminns man återkommande om de demografiska utmaningar som väntar de kommande åren. Ett ökande antal äldre och ett minskande antal människor i yrkeslivet utmanar ekonomiska och sociala strukturer, och därutöver

utmanar den ökande livslängden och det ökade antalet friska år vårt sätt att betrakta livsloppet som sådant. När debatten går het kan det ibland vara svårt att skilja myt från fakta och i diskussionen om äldre och åldrande upprepas många myter som har sina rötter långt tillbaka i historien.

Här fyller Birgitta Odéns *Äldre genom tiderna* en uppenbar funktion som välkomnande dörröppnare som sorterar myt från verklighet och problematiserar föreställningar som vi idag håller för sanna. Odén ställer de svåra frågorna och hon är enträgen i sitt sökande efter svar. Någon kanske frågar sig: Vad kan en historiker bidra med i debatter som rör det samtida? Svaret är perspektiv och problematisering. Odén visar i sina artiklar att vår samtid på inget sätt är unik och de debatter och myter som är aktuella idag, har också blommat tidigare, om än med andra motiv. För är det något som lyser igenom i boken så är det kontextens betydelse för hur myter används och historiska dokument tolkas. Historien är politisk och det lyfter Odén föredömligt fram.

Totalt är det tio artiklar som samlas under kappan ”äldrande och äldrepolitik”. Det hela inleds med en exposé i historiskt material om åldrandet och ättestupan och slutar i en samtidspolitisk debatt om geriatrikens/gerontologins betydelse som vetenskap, äldrepolitik och utredningen senior 2005. Personligen är jag mest förtjust i de historiska bidragen i boken och det är också dessa som tydligast bildar en helhet. De två avslutande och mer nutidsorienterade kapitlen är lite udda i samlingen. Kanske fanns där en tanke om kronologi i planeringen av urval av artiklar och bokens struktur men uppbyggnaden är inte självklar. I förhållande till titeln som tydligt proklamerar att det skall handla om ”Äldre genom tiderna” så finner dock artiklarna sin plats.

Boken inleds med artikeln ”Ättestupan – myt eller verklighet?”. I denna artikel tar Odén utgångspunkt i Ivar-Lo Johanssons argumentation om ålderdoms-Sverige i slutet av 1940-talet. I *Gautreksagan* från 1200-talet finner Odén en möjlig förklaring till användandet av myten om ättestupan, men inte, som man som läsare skulle kunna luras att tro, för att den bevisar att man i Sverige skulle ha tillämpat något i stil med en ättestupa. Det verkar tvärtom finnas gott om bevis för motsatsen. Det förefaller istället vara en feltolkning av Gautreksagan och politiska intressen som ligger bakom användandet av myten om ättestupan. 1600-talets historiker vurmade för de gamla isländska sagorna och blandade friskt fiktion och verklighet för att skapa en intressant historieskrivning som passade politiska motiv. Odén

visar hur myten under 1600-talet haft en existentiell funktion genom att lyfta svåra frågeställningar om generationskonflikter som genererades då de äldre inte längre kunde vara med och bruka jorden och var tvungna att överlåta gården och makten till den yngre generationen; samtidigt som den yngre generationen var förpliktigad att vårda sina åldrande föräldrar. I en sådan situation kunde myten om ättestupan fungera som en ventil för otillåtna frestelser.

När Ivar-Lo Johansson använde sig av myten i mitten av 1900-talet var situationen en annan. Då hade Sverige förvandlats från ett agrart samhälle till en industriell nation och det fanns inga krav på jordöverlåtelse eller försörjningsansvar för de äldre. I denna tid användes snarare myten som ett argument för samtidens kollektiva skuld till de äldre. Men hur används myten i vår samtid? Vilken betydelse har denna historia för hur vi kan tolka det som händer idag? Odén uttrycker det så här:

”Ättestupan, den fortfarande levande myten, får nu en ny funktion, en omkastad värdering. Den framställs som en rationell och human lösning på ensamhetens och lidandets existentiella problem. Eller som en form av samhällelig besparing. Eutanasin framstår i förlängningen på den positiva uppvärderingen av ättestupan som den naturliga lösningen på ett uråldrigt problem. Myten får en ny funktion i ett förändrat samhälle. Detta gör myten farlig” (s. 25).

Här rör Odén vid en av historikens viktigaste uppgifter, dvs. att använda historien för att problematisera och kritisera förhållanden i vår samtid. På liknande sätt avfärdar hon i artikeln ”Vem hade makt och inflytande i ett äldre samhälle?” myten om att samhället blivit mer gerontofobiskt. Det är snarare så, skriver Odén, att den reella makten och makten att definiera normen är där den alltid har varit, närmare bestämt hos män i den högre medelåldern. Normen, i sin tur, har sedan långt tillbaka i historien baserats på ett ambivalent förhållande till äldre människor; å ena sidan skall de äldre vördas och brott mot detta straffades hårt, å andra sidan har det funnits och finns en motvilja mot äldre ”som en baksida av ett hårt tabubelagt område” (s. 121).

Denna ambivalens lyser också igenom i artikeln ”Rätten till en god ålderdom” där det blir uppenbart att äldres villkor genom historien har balanserat mellan å ena sidan krav på produktivitet och å andra sidan krav på omhändertagande. Aktörer i spelet har varit såväl stat som familj. Odén avslutar artikeln med en reflektion

kopplad till samtiden där hon uttrycker farhågor för att lagarna kring äldres rätt i det samtida välfärds-Sverige kommer att få en urholkad roll och att äldre själva kommer att behöva ta en allt större plats som opinionsbildare och bevakare av sina intressen.

Här tycker jag inte riktigt att hon visar stöd för sitt resonemang i det material hon presenterar. Snarare förmedlar artiklarna att man hade större anledning att själv bevaka sina intressen förr. Jag tänker här särskilt på artikeln ”Planering inför ålderdom i senmedeltidens Stockholm” där Odén använt sig av gåvobrev och avtal om överlåtelse av egendom i tänkeböcker för att granska hur äldre i Stockholm finansiellt planerade för sin ålderdom. Det som framträder är att planering inför ålderdomen främst var en möjlighet för de besuttna som kunde skriva över ägor och förmögenheter till stiftelser eller familjemedlemmar i utbyte mot löfte om vård och drägliga förhållande till livets slut. I de kontrakt som formulerades ingick ofta beskrivningar som visar på en relativt hög standard och gott handlingsutrymme som i exemplet från 1496 rörande Kristina, Johan Hanssons änka, där villkoren formulerades:

att hon skall hava sitt livs uppehälle, öl och mat, kläder och föda i sin livs tid och hållas för moder, sitta i högsätet i sin tid här som tillförne, och skall hon aktas och skötas till alla hennes vedertorftelighet likervis som tillförne i alla avseenden (s. 41).

Det som berörs i materialet och som Odén mycket riktigt påpekar är endast de fall av överlåtelse där det ansetts nödvändigt med ett juridiskt avtal för att skydda överlåtelsen. Således ser vi inget om hur det gått till med de vanliga överlåtelseerna inom familjen, vilket hade varit intressant att följa. Något som också saknas i artikeln är de medellösas situation, vilket också påpekas av Odén. Till detta finns en rimlig men beklaglig förklaring. De besuttna har ägor möjliga att överlåta och kan därför dokumenteras, de medellösa saknar tillgångar och blir därför osynliga i offentliga dokument.

Det är också de besuttna som är målgrupp för de råd som studeras i ”Råd och anvisningar för ålderdomen före geriatrikens tid”. Artikeln kan beskrivas som en kort översikt över några av de betydande läkare som bidragit till att formulera en tradition kring preventiva insatser mot åldrandet. Artikeln blir också en övergång till de två sista, och i mitt tycke något aparta, artiklarna i boken som är mer politiska i sin ansats och på ett tydligare sätt behandlar samtida debatter kring geriatrik

som disciplin och äldres villkor och handlingsutrymme i det nutida samhället.

Odéns genomgång av alternativa källmaterial är i huvudsak både inspirerande och imponerande men blir på vissa ställen lite rumphuggen bl.a. i artikeln ”Gamla kvinnors krämpor”, där hon bara lyfter skönlitteraturen som källmaterial i en kort passus eller i ”Vem hade makt och inflytande i ett äldre samhälle?”, där de ekonomiska realiteterna endast nämns kort i en hänvisning till Erland Hofstens bok *De äldre i samhället* (del II, 1983).

I huvudsak är det dock det gedigna hantverket och det skickliga sättet att presentera sin forskning som läsaren fastnar för. Odén beskriver sig på ett ställe i boken som en ”gammal popperian” och det lyser igenom i hennes sätt att bygga upp sina artiklar där man får följa hennes utforskande av olika teser, falsifierande och värderande mot nytt material. Det är ett sätt att skriva som fångar läsaren och som, om man har det minsta historieintresse, inspirerar läsaren att själv dyka ner i arkiven och söka efter svar på de stora gåtorna. Dessutom tror jag att det finns många pedagogiska poänger i hur Odén resonerar och prövar teser gentemot källmaterial. I vissa av hennes artiklar blottläggs den vetenskapliga processen föredömligt tydligt, vilket säkert kan vara nyttigt för såväl andra forskare som forskarstuderande att ta del av.

Birgitta Odéns betydelse för äldre och åldrande som forskningsområde är otvetydigt. Hon har genom sina arbeten bidragit till ett ifrågasättande av vår samtids syn på åldrandet och genom sin skarpa logik och sitt sökande i alternativa och disparata källmaterial problematiserat historiens förhållande till nutidens uppfattningar och myter om åldrande och äldre. Egentligen är det konstigt att en samlad bok med artiklar inte kommit förrän nu. I en bok som bygger på samlade artiklar blir det dock lätt upprepningar och det gäller även den här boken. Läser man den från pärm till pärm så får man leva med en hel del upprepningar, men jag tror å andra sidan inte att det är så den är tänkt att läsas. Istället kan den ses som ett samlingsverk i vilken man kan läsa valda artiklar utifrån intresse. Som sådan samling är den utmärkt. Den fungerar också som en inspirerande introduktion till forskning om åldrande och äldre, samt till källkritik som metod. Boken borde därför vara en självklar läsning för alla som intresserar sig för äldre och åldrande som forskningsområde.

Janicke Andersson, Lund

Anders Ekström & Sverker Sörlin: *Alltings mått. Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*. Norstedts, Stockholm 2012. 288 s. ISBN 978-91-1-304433-0.

Vad ska man ha humanistisk kunskap till? Konstigt nog söker den frågan inte sällan sitt svar. Både frågan och svaret är utgångspunkten för idéhistorikerna Anders Ekströms och Sverker Sörlins bok *Alltings mått – Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*.

Ekström och Sörlin reagerar på att humanioras betydelse i samhället inte syns tillräckligt samtidigt som kulturella aspekter på flera samhällsproblem blir alltmer centrala. Miljö, globalisering, utbildning och jämställdhet är bara några exempel på kunskapsfält som vore svåra att tänka sig utan humaniora.

Humanister har dessutom en stor arbetsmarknad. Men den är otydlig och svår att få ett enhetligt grepp om. Med humanistisk examen får man också räkna med lägst lön i förhållande till utbildningsinsatsen. Likväl kan vi räkna in 30 000 personer i arbetslivet med humanistexamen (lärare oräknade). Det är fler än både läkare och socionomer.

Det är paradoxalt hur kulturvetenskaperna å ena sidan har expanderat starkt under hela 1900-talet, å andra sidan har marginaliserats ur samhälls- och forskningspolitisk synvinkel. I den svenska kunskapspolitiken är det som om humaniora successivt har skrivits ut med hänvisning till nytta, framsteg och innovation. Och från humanisternas sida, menar författarna, har man mött denna marginalisering utan försvar men med en märklig inåtvänd upphöjdhets parad med ett slags avståndstagande från politiskt mer omhuldade kunskapsområden som teknik, naturvetenskap och medicin.

Så, vad ska vi göra? Om man ska tro Ekström och Sörlin är det först en grannlaga uppgift att finna rätt position för att överhuvudtaget diskutera. De flesta tidigare debatter har enligt författarna präglats av ett slags gnällig humanistisk återställarpolitik och strävan att vända sig inåt, till det egna, snarare än till det omgivande samhället. Jag är inte så säker. Humaniora är ett vidsträckt fält med ämnen och aktörer som arbetar under olika förutsättningar. I min vardag vid Lunds universitet har jag svårt att känna igen någon inåtvändhet, däremot en ovana vid att hävda sin betydelse och här och var svag självkänsla.

Ekström och Sörlin pekar trots allt på hur humaniora befinner sig i en produktiv fas. Vägen framåt handlar om bl.a. utvecklad mångvetenskap, samarbete med andra

kunskapsområden som medicin och miljövetenskaper och tätare integration mellan utbildning och forskning. Det är kloka förslag men svarar inte på grundläggande frågor om hur t.ex. den statliga anslagsfördelningen ska bli mer rättvis, hur vetenskaplig kvalitet ska fastställas/mätas eller hur cirkulationen av lärare och forskare mellan lärosätena ska öka.

Under de senaste åren har universiteten fått större självstyre i förhållande till staten. Men som finansär är förstås staten fortfarande störst och har därmed också redskapen att styra genom resursprioriteringar. Ekström och Sörlin menar att universiteten inte har utnyttjat den nyvunna autonomi, delvis på grund av orörliga organisationer och idétorka. Vad humaniora ska vara bra

för har vare sig staten eller universiteten själva mycket att säga om. Den kombinationen är givetvis förödande och dessutom självgenererande.

Den här boken är en bra ögonöppnare för problem och möjligheter som humaniora står inför. Vid några tillfällen kan jag tycka att argumentationen hade vunnit på litet mindre självsäkerhet, färre ironier och försiktigare generaliseringar. Jag har inte tänkt så mycket på saken tidigare, men efter läsningen av boken står det klart att jag i egenskap av humanist slits mellan två identiteter: högmodig underdog och bärare på perspektiv och kompetenser centrala för studiet av vår tids stora problem.

Lars-Eric Jönsson, Lund

NOTISER

Björn Magnusson Staaf: *Staden vid kusten. Arkeologiska berättelser i Citytunnelns spår*. Citytunneln, Malmö stad och Sydsvensk Arkeologi AB, Malmö 2010. 140 s., ill. ISBN 978-91-85341-36-8.

”Har du sett Malmö har du sett världen” brukar det skämtsamt sägas i Skåne när man ska beskriva staden Malmö och dess invånares syn på saker och ting.

Och visst är Malmö fantastiskt och märkvärdigt och visst rymmer stadens öden starka kopplingar till den omgivande världen såväl i forntid som i nutid. Dess historia är lång och vindlande och myllrar av människor och öden, beskrivningar och vittnesbörd om krig och fred, motgångar och framsteg.

Under senare tid har stora infrastrukturprojekt som Öresundsbron och Citytunnelbygget föranlett omfattande arkeologiska utgrävningar som bidragit till att historieskrivningen i hela regionen i stora stycken tvingats revideras. Dessa arkeologiska forskningsprojekt har rönt uppmärksamhet och intresse långt utanför Skånes gränser både bland allmänhet och experter och den nya kunskap som utgrävningarna har framlockat är både omfattande och omtumlande.

De arkeologiska undersökningarna i samband med byggandet av citytunneln i Malmö genomfördes under åren 2001–2003 i Malmö museers regi och av dess personal vid Malmö Kulturmiljö. Resultatet av arbetet har tidigare och fortlöpande redovisats i publicerade rapporter och syntestidskrifter.

Björn Magnusson Staaf var en av arkeologerna som arbetade med dessa utgrävningar. Han har tidigare i ett antal böcker beskrivit Malmö arkeologiskt men även bebyggelsehistoriskt. Hans forskning kännetecknas av ett intresse för teman med kopplingar till både förhistoria och nutid. Så är fallet även här.

I denna bok presenterar Magnusson Staaf några av de viktigaste resultaten från utgrävningarna som företogs i samband med Citytunnelns skapande och han gör det inom ramen för en bred och övergripande historia om staden Malmö med dess omland.

Framställningen är populärvetenskaplig och vänder sig till en bred publik med ett tilltal som är fantasiegående, ja stundtals rent poetiskt. Boken indelas i tre avdelningar betitlade intervaller, berättelser och på väg. Det är just berättelserna som är anslaget och som är hela framställningens ton där författaren knyter samman olika berättelser till en sällsam och intrikat väv med inslag som löper från istidens nomader till dagens Öresundsbropendlare, där vågskvalpet vid Malmös strandängar ger aningar och tankar om förbindelser och kontakter med den antika världens Medelhav.

Det blir till en fantasifull och spännande blandning av stort och smått där handfasta beskrivningar av arkeologiska föremål och historiska miljöer varvas med utblickar och teoretiska resonemang.

Boken kan sägas vara en bildningsresa både över och under jord – en odysse där avreseort och destination dock är densamma. När du sett den har du sett världen.

Göran Hedlund, Lund

Vi skröt över att ha vatten inne! ... och 25 andra berättelser om folkets hem. Johanna Övling (red.). Premiss förlag, Stockholm 2012. 150 s., ill. ISBN 978-91-86743-11-6.

Arbetets museum i Norrköping startade hösten 2009 en minnesinsamling på temat *Hushållsarbete och vardagsliv på 1950- och 1960-talen*. Museet ville nå en djupare kunskap om hur människor med olika bakgrund hanterade vardagens hushållsarbete. Tvåhundra berättelser samlades in till museets arkiv via skrivupprop, skriv- och berättarcirklar samt intervjuer. Början på projektet var en utställning med titeln *Industriland – när Sverige blev modernt*. Minnesinsamlingen inspirerades av utställningsbesökarnas samtal.

Utgivarna utgår från vår tids intresse för folkhemsårens hemideal som framträder i olika forum. De anser att 2010-talets beskrivning av epoken har vissa likheter med den idealbild som förmedlades i dåtida veckopress och reklambroschyrer. Folkhemmets husmor presente-

ras välklädd och omgiven av tidsbesparande elektriska apparater.

Berättelserna som är publicerade i boken återger många exempel på barnets minnesbilder om detaljer som avslöjar tidsandan och könsrollerna inom familjen. Händerna hos en pappa som arbetade på fabrik var så smutsiga att de inte gick att få rena med en nagelborste. En flickas mamman som hade arbetat i sybehörsaffär brukade ta ned en kartong från garderoben med sybehör och visa dottern. Där fanns knappor som fortfarande var fästa på pappskivor samt vackra band i siden och bomull.

Lördagen var veckans höjdpunkt och då fick barnen godis. Uppfostran var strängare. Efter middagen fick man inte gå ut för att fortsätta leken med kompisarna utan skulle vistas inomhus tills det var läggdags.

Flera berättelser uppehåller sig vid att de ekonomiska villkoren var magra och krävde sparsamhet. En person berättar att plastpåsarna som introducerades på 1960-talet återanvändes efter att ha tvättats och hängts upp på tork ovanför diskbänken. Trots de ekonomiska begränsningarna fanns ett borgerligt ideal om hur hemmet skulle inredas och skötas. En flicka mindes med förvåning sin lekkamrats familj som inte hade någon duk utan satte tallrikarna direkt på köksbordet.

Läsaren blir uppmärksam på att många bostäders tekniska utrustning och sanitetsförhållandena hade mycket låg standard under denna tidsepok som inte är särskilt avlägsen. Flera berättelser handlar om det tunga och tidsödande tvättarbetet som deras mödrar utförde och som kom att underlättas av tvättmaskinen som dock långt ifrån var så praktisk och enkel att sköta som dagens maskiner.

Kylskåpet blev allmän egendom under 1950- och 1960-talet men de första var små vilket krävde att man gick till affären dagligen. Centralvärmen var en sensation och man slapp vedeldade kaminer och kyliga morgnar. Värme och vatten var i många bostäder ålderdomligt ordnat långt fram på 1960-talet.

I boken redovisas många av föräldrarnas och berättarnas yrkeskarriärer. För båda generationerna fanns det en stark förhoppning om ett arbete med högre lön som kunde bekosta ett materiellt sett ett bättre liv. Den förhoppningen kunde ibland förverkligas med vuxenstudier senare i livet. En modern lägenhet, egen villa och en egen bil var ett bevis på att man lyckats i yrkeskarriären.

Tidsepoken uppfattades som början på kvinnornas frigörelse. Några kvinnor berättar att de inte var särskilt intresserade av matlagning och att de hellre ville förvärvsarbeta än att vara hemmafruar. Deras inställ-

ning var inte alltid i linje med föräldrarnas eller deras makes önskan.

Kanske har några som berättar om 1950-, och 1960-talen efter hand ändrat sin inställning till föräldrarnas åsikter och sitt eget ställningstagande. En kvinna skriver att hon tyckte att hennes mamma var världsfrånvärd för att hon hävdade att man skulle ta sikte på livets ljusa sidor och inte gräva ned sig i problem. Nu långt senare håller hon med om att man måste skaffa sig en fredad zon i livet där skönhet och roliga upplevelser tillåts.

Några invandrarkvinnor från Finland har fått göra sin röst hörd. I Sverige var Finland ett lågstatusland och de mobbades för sin finlandssvenska. De flyttade för att det materiellt sett fanns större möjligheter i Sverige. För många blev avfolkningen på den finska glesbygden en tragisk upplevelse.

Boken illustreras med bilder på några tidstypiska föremål med personliga kommentarer som till exempel, mjölkflaskor, radiogrammofon, tevekanna, brödrost, isskåp och tetrapacken.

Det är värdefullt att läsa människors livserfarenheter och för att nå en bredare publik är boken mycket lagom i sin omfattning. Berättelserna inspirerar till eftertanke om samhällsutvecklingen och om de rådande normerna förr och nu. För de som minns de båda årtionden finns många företeelser att känna igen eller att bli påmind om sådant som är bortglömt i det allmänna medvetandet. För att förstå 2010-talets beskrivning av epoken och likheterna med den idealbild som förmedlades på 1950- och 1960-talet krävs dock en djupare analys av personernas berättelser.

Göran Sjögård, Lund

Maria Berggren: *Kära Lindholmen – från slumkvarter till riksintresse*. Blanka förlag, Göteborg 2012. 162 s., ill. ISBN 978-91-637-1152-7.

En storslagen panoramautsikt brukar i vårt marknadsstyrda samhälle medföra högre bostadskostnad. Så har det inte alltid varit. Mitt i Göteborgs hamn ligger på Hisingssidan det idylliska Slottsberget, inte olikt ett bohusslänt fiskeläge. Den vy som där från vardagsrummet bjöds de boende var anslående. Vid kajerna på Göta älvs andra sida låg till en början emigrationsfartygen, så småningom avlösta av Svenska Amerikalinjens passagerarbåtar. De bar namn som Gripholm, Drottningholm och Stockholm, främmande namn i en västkusthamn och

vittnande om den mälardalshegemoni som kunde råda även hos den Göteborgsbaserade Broströmkoncernen. Allt som oftast låg därintill något av Svenska Lloyds Londondestinerade fartyg, döpta till Svecia, Britannia eller Patricia. Farkosternas luxuösa interiör gick bara att ana, men de smäckra linjerna i fartygsarkitekturen kunde avnjutas från bostaden. Därifrån gick det också att följa den livaktiga hamntrafiken med pråmar, skärgårds- och bogserbåtar vid sidan om de oceangående fartygen. I blickfånget låg därtill en imponerande park av lyftkranar samt landets största fiskhamn.

Där ovanför reste sig i nationalromantisk stil Masthuggskyrkan som landmärke, på samma gång ett sjömärke, synligt från Vinga. Nedanför låg Sjöfartsmuseet med sin kampanil på vars topp Ivar Johnssons designade Sjömanshustrun hade placerats, blickande ut mot havet. Intill ligger restaurang Henriksberg, där festmiddagar och ädla drycker serverades efter väl förrättade sjösättningar och provturer. Där hade Viktor Rydberg, journalist vid *Handelstidningen*, skrivit artiklar och där lär även Frithiof Nilsson Piraten ha författat sin första roman, *Bombi Bitt och jag*. Vilhelm Lundström, latinprofessorn som grundade *Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet*, har pekat på det internationella nätverk vari området ingick.

Trots det magnifika läget tillerkändes stadsdelen Lindholmen, med Slottsberget, knappast någon status. Snarare var det tvärtom. Till det bidrog belägenheten mitt bland skeppsvarven liksom närheten till Sannegården, landets dominerande kol- och kokshamn. Ända in på 1970-talet fanns sanitära nackdelar såsom utedass och avsaknaden av indraget vatten, som istället fick hämtas från någon av bergets fem brunnar. I kontrast till lyxkrogen på andra sidan älven låg här sedan 1918 hamnschippet Port Arthur, frekventerat av stuveriarbetare och gästade sjömän. Måhända var det dessa trakter som Karl Gerhard hade i åtanke då han sjöng sin kuplett om de ruskiga kvarteren i Marseille. Det rörde sig om ett varvsarbetarsamhälle, väl beskrivet av historikern Thommy Svensson i en doktorsavhandling från 1983. Andelen varvsarbetare var ingenstans högre än här. Lindholmen, i ett tidigare skede det största av Göteborgsvarven, ingick i Johnssonkoncernen men kom före nedläggningen att uppgå i konkurrenten Eriksberg. Decennierna kring 1900 rörde det sig om en patriarkal miljö, där de socialistiska idéerna hade svårt att vinna gehör. I stället för ett arbetarnas Folkets hus skapades med företagets hjälp den opolitiska *Aftonstjärnan* som kulturell samlingsplats.

Idag är situationen annorlunda. Området, beläget i vad som kallas Norra Älvstranden, har undergått en veritabel metamorfos. Trots betydligt mindre båttrafik, med Amerika- och Englandsbåtarna ersatta av Stena Lines färjor till Fredrikshamn och Kiel, har dess status höjts markant. Kommunikationerna har förbättrats och Älvsnabben pilar förbi mellan Lilla Bommen och Klippan. Hållplatsen nedanför Slottsberget är idealisk om man vill hitta ett eklatant exempel på en gentrifierad boendemiljö. Där dväls inte längre varvs- och stuveriarbetare men väl arkitekter, konstnärer, chalmersingenjörer och mediafolk. Port Arthur har återuppstått men inte som schabbigt hamnfik utan som hyfsat fashionabel krog. Att hamnområden byter skepnad är ett internationellt fenomen som kan studeras på många håll. Tas England som exempel går det att peka på Liverpool, Bristol eller London med sitt Docklands. Cardiffs kolhamn, en gång världens största, har förvandlats till ett fashionabelt shopping- och kulturcentrum.

Hur gick förvandlingen till? Den frågan har journalisten Maria Berggren ställt sig. Hon kom från Motala till Göteborg vid 1960-talets mitt och kom av en tillfällighet och inte utan tvekan att bosätta sig på Lindholmen, en stadsdel i uppenbart förfall. Sedan 1975 bor hon i ett eget friköpt hus på Slottsbergets västra sluttning. I boken *Kära Lindholmen – från slumkvarter till riksinnesse* har hon beskrivit hur området bytt skepnad. Det är en flyhänt, personligt skriven beskrivning om hur bebyggelsemiljön räddades. Där är varvsepoken inte det centrala, även om den finns med inledningsvis. Försedd med utsökta fotografier har boken blivit en kärleksförklaring till en unik plats. Framför allt är den en hyllning till de eldsjälur som mot svåra odds räddade miljön. Till dem får författaren själv räknas, då hon i det mest kritiska skedet, då husen hotades att bli bortsanerade jämte en stor del av Lindholmens övriga kåkbbyggelse, tog initiativet till en utställning på stadsmuseet. Det var lite av revolutionär upprorsstämning med husockupationer då mobiliseringen skedde. Flera av Göteborgs arbetarstadsdelar, som Landala, Annedal och Masthugget, hade rivits eller var på väg att totalsaneras. Striden stod också om Haga, vars fysiska karaktär man slutligen lyckades bevara.

En aktion för att rädda Slottsberget, juvelen i kronan, drogs i gång, paradoxalt nog underlättad av varvsindustriens kris. Till stödgruppen sällade sig landshövdingen Per Nyström, Göteborgs-Postens chefredaktör Harry Hjörne och den gamle sjömannen och koleldaren Harry Martinson, som tagit plats i Svenska Akademien.

Längst fram på barrikaden stod Evert Taube, som här visar en intressant sida då han deltagit i andra liknande räddningsaktioner till förmån för Gamla stan och en oexploaterad Vindelälvs. Maria Berggren visar också hur arkitekter från Chalmers drogs in för att se hur området skulle kunna utformas. Resultatet blev en remarkabel omvandling av stadsdelen. Företag, restauranger och högskoleinstitutioner flyttade in, t.o.m. Sveriges Television och Radio tog säte på denna sida älven. Det blev inte bara rumsrent utan fint att bo och arbeta i de gamla hamn- och varvskvarteren. Kulturen gavs plats genom att *Aftonstjärnan* rustades upp. Arbetspel framfördes och revytraditionen återupptogs. En huvudroll spelade Kent Andersson, uppvuxen i en närbelägen Hisingsstadsdel. Det var ett senkommet försök att skaka liv i de gamla folkrörelserna.

Lindholmen med Slottsberget kan inte fränkännas autenticitet. Där fanns en platsens själ, en stark genius loci. Människorna hade sina blickar riktade mot havet. Med fartyg som gick mot alla kontinenter insöps en internationell atmosfär. Själva kan jag inte låta bli att känna stolthet över mina rötter här. Min farfar, plåtslagare vid Lindholmen, tillhörde dem som efter den dryga arbetstidens slut uppförde ett hus på berget. Han valde tomten på krönet med utsikt bort mot Vinga. Längre västerut kom han aldrig, fastän sex av hans barn flyttat till Massachusetts. Då Kungsholm, byggd i Rotterdam, skulle tas emot i hemmahamnen vid 50-talets mitt behövde släkten inte trängas med folkmassan. Knappast någon hade bättre utsikt än vad som bestods från vår egen syrenberså.

I slutet av sin bok har Maria Berggren lämnat utrymme för ett längre historiskt perspektiv. Hisingen, omfluten av Göta och Nordre älvar, utgör ett skandinaviskt gränsland. Hit ner nådde Oslo stift. På Slottsbergets krön lät Håkon Håkonsson bygga en fästning och här skall kung Magnus och drottning Blanka ha vistats. Här bevakade de båda gränsfästningarna norska Bohus och svenska Älvsborg varandra, ett åtråvärt byte även för danskarna. Mitt emot på andra älvstranden placerades Karl IX:s Göteborg, raserat i Kalmarkriget. Några år senare anlades staden på sin nuvarande plats med ett vallgravssystem som de holländska pionjärerna kopierat från Amsterdam.

Berggren beskriver väl hur ett patriarkalt styrt bruksamhälle gentrifierats till ett sobert medelklassområde. Det mest centrala är mobiliseringen och kampen, med besvikelser och glädjemen. Slutet blev lyckosamt för det är naturligtvis inget fel att ett område överbefolkat

av ett proletariats och med åtskilligt av bostadsruckel förvandlas till ett trivsamt medelklassområde. Ändå bör inte förglömmas att det funnits ett pris, då omflyttningen av människor skapat rotlöshet och alienation. Skäl finns också att lyfta fram perspektivlösheten, då samma kategori som en gång aningslöst såg ner på området nu sjunger dess lov. Med sin bok ställer sig Maria Berggren, utan att själv ha några vetenskapliga anspråk, in sig i ledet av de studier av arbetarstadsdelkultur, åt vilka göteborgska etnologer ägnat åtskillig forskarmöda.

Bert Mårwald, Umeå

Erik Magnusson & Frederic Täckström: *Här har vi det ljufveligt. Hotell och pensionat i Mölle och Arild genom tiderna*. 2:a uppl. tr. Värnamo 2012. 287 s., ill. ISBN 978-91-980333-0-4.

Boken presenterar trettiotvå hotell och pensionat samt fyra kaféer i Mölle och Arild. En del var relativt stora anläggningar medan andra var små rumshotell och pensionat. Flera av hotellen är numera nedlagda och vissa har rivits. I några fall har de byggts om till bostäder. En del av hotellen lever vidare med ett bibehållet gott rykte. Nästan alla hotell har under sin verksamhetstid genomgått stora ombyggnader.

Boken berättar om hotellens historia och innehåller utförliga uppgifter om ägarna och deras familjer. Flera hotell drevs av kvinnor. I Mölle fanns ett antal "hotellsläkter" som var engagerade i flera hotell. Ägarna och deras personal hade skaffat sig yrkes- och språkkunskaper från andra hotell i Sverige och genom att ha arbetat utomlands. Flertalet härstammade dock från skånska fiskar- och bondefamiljer som insett möjligheterna i turismen.

Under en kort period, som inleddes i slutet på 1800-talet, omvandlades framför allt Mölle från att vara en fiskarby till att bli en bad- och turistort. Redan på den tiden var det vissa besökare som ansåg att det genuina kustsamhället förstördes av den nya bebyggelsen och hellre besökte Arild som har behållit sitt ursprungliga utseende. Några privatbostäder och hotell i Mölle byggdes i schweizer- och brittisk kolonialstil med tinnar och torn och ett överflöd av snickarglädje, vilket några besökare uppfattade som särskilt misspydande.

Två hotell hade en annan bakgrund än de turistiska badhotellen. Hotell Mor Cilla i Arild grundades för att ge husrum åt sillhandlare som besökte Kullaberg när

sillen gick till i mitten på 1800-talet, och Kullagården hade varit gästgiveri sedan 1500-talet.

Mölle har av många betraktats som ett sommarnöje för överklassen men det har också varit ett populärt resmål för svensk och dansk arbetarklass. För mer än hundra år sedan fanns besökare från arbetarföreningar och fackföreningar som möttes och umgicks med personer ur högre samhällsklasser. Livet på badhotellet var avspänt och saknade de konventioner som präglade andra kurorter. Författaren anser att det var en följd av att badgästerna kom från olika länder. Inga krav ställdes på att man högtidligt skulle presenteras för varandra före konversationen. För de svenska besökarna var Mölle mest känt för de syndfulla gemensamhetsbaden, som Mölleborna själva dock inte tog del i.

Författarna har undersökt hotelliggarna och funnit flera exempel på kända besökare som var återkommande gäster vid Kullen. Även korrespondensen mellan hotellgäster och deras släkt och vänner har använts och några exempel återges i boken. Även hotellens personal får på så sätt göra sin röst hörd. I ett referat berättar en servitris i ett brev till systemen år 1913 att hon vantrivs med det tunga arbetet och att lönen är dålig.

Ett viktigt skäl för att besöka Kullen var hälsoaspekten. Det ansågs att blandningen av havs-, skogs- och bergsluft var särskilt nyttig. Allt luktade dock inte gott på Kullen. Lokomotiven och ångfartygen spred koksök. Vid stationen och hamnen låg högar av hästspilling och i Mölles hamnbassäng var stanken av död fisk och avlopp så stark att de mest närbelägna hotellen placerade ut granar vid sina uteserveringar.

Hotellen bedrev en omfattande marknadsföring med annonsering i danska och tyska tidningar före första världskriget och under mellankrigstiden. Gästerna från Tyskland och Danmark var så många att dessa språk tidvis dominerade i umgängeslivet. Före första världskriget var Mölle på väg att bli den största kurorten för tyska badgäster utanför Tysklands gränser. 1907 kom den tyska kejsarfamiljen på besök och kejsar Wilhelm passade på att vandra till Kullens fyr.

I stort sett är det bortglömt att Kullen en gång varit en metropol för ett antal kända skandinaviska konstnärer. Den danske målaren Peter Severin Krøyer vistades i Arild innan han kom till Skagen. I slutet av 1800-talet bodde också den danska konstnären Bernhard Midelboe med familj i Arild. Han betraktas som en av de främsta danska konstnärerna inom det nya franska måleriet. 1907 besöktes ett hotell i Arild av den danske kompositören Carl Nielsen.

Under första världskriget uteblev de utländska gästerna men de återkom vid fredsslutet. Den mest livaktiga tiden i Mölles historia var mellankrigstiden. Då anordnades sommarspel i simning, segling, rodd, golf och tennis. Hotellen anordnade påkostade dansaftnar, baler och kabaréer med kända orkestrar och underhållare samt uttagningar till miss Sweden.

Efter andra världskriget sjönk turistlivet i så pass hög grad att strålglassen kring Mölle och Arild dog för alltid, skriver författarna. Vid krigslutet blev några hotell tillfälliga flyktförläggningar och senare tvingades hotellen i Mölle och Arild att anpassa sig till turismens nya villkor. Under 1960- och 70-talen började svenskarna semestra utomlands och vid Medelhavet. Kullen har dock förblivit ett viktigt utflyktsmål inte minst för danskar.

På 1960-talet försökte ägaren att förvandla Mölles "Grand hotell" till ett svenskt Monte Carlo. För att överleva prövade några hotell att ordna diskotek för ungdomar på 1970-talet. Hotellen inrättade barer med självservering och de byggdes om i en modernare stil, som inte alltid blev särskilt vackert.

Hotell "Olympia" är numera ett av de badhotell som har mest kvar av sin ursprungliga glans och som påminner om Mölles betydelse som internationell badort. Hotellet fick Mölles första tennisbana under 1920-talet.

Bland de rikskända kaféerna finns "Flickorna Lundgren", där gästerna i all enkelhet kunde träffa på Gustaf VI Adolf, som redan som kronprins regelbundet besökte kaféet åren 1945–1973.

Göran Sjögård, Lund